

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

ЛУНЬО ПЕТРО ЄВГЕНОВИЧ

УДК 821.161.2'373.46-112:342(477)

**ТЕРМІНОЛОГІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ:
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник
КОЧАН Ірина Миколаївна,
доктор філологічних наук,
професор

Львів – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	14
1.1 Місце терміносистеми конституційного права України в системі юридичної термінології.....	14
1.2 Особливості ілюстративного матеріалу дослідження	23
1.3 Теоретичне підґрунтя та методи аналізу термінології конституційного права України	27
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	33
2.1 Розвиток української правової термінології і термінолексики конституційного права України як її складової	35
2.2 Лексикографія конституційного права у період незалежності України.....	58
2.3 Розбіжності у сучасних словниках конституційного права щодо подання реєстрових термінів.....	62
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	72
3.1 Тематична класифікація.....	75
3.2 Гіперо-гіпонімні відношення.....	78
3.3 Полісемні відношення.....	85
3.4 Синонімні відношення.....	95
3.5 Антонімні відношення.....	107
3.6 Характеристика однослівних термінів конституційного права України з погляду походження.....	115

Висновки до розділу 3.....	133
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	138
4.1 Синтетичні терміни конституційного права України.....	142
4.1.1 Морфологічний спосіб термінотворення.....	143
4.1.2 Семантичний спосіб термінотворення.....	153
4.2 Аналітичні терміни конституційного права України.....	155
Висновки до розділу 4.....	176
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ (окрема книга).....	230
Додаток А. Лексикографічна база термінолексики конституційного права України (літери А – В).....	232
Додаток Б. Тематична класифікація термінів конституційного права України.....	369
Додаток В. Термінологічні синонімні об'єднання конституційного права України.....	384

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ
НАЗВ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ**

- Бисага** – Бисага Ю. М. Мала юридична енциклопедія з конституційного права : словник-довідник / Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак, Д. М. Белов ; Ужгородський нац. ун-т, юрид. фак., кафедра констит. права та порівняльного правознавства. – Ужгород : Ліра, 2003. – 146 с.
- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
- Гладун** – Гладун З. С. Словник термінів конституційного права // Основи конституційного права України : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання / З. С. Гладун, М. Г. Федчишин. – 2-е вид., доп. – Тернопіль : Астон, 2001. – 436 с.
- ЕСУМ, 1982, Т. 1.** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. 1982. – 632 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
- ЕСУМ, 1985, Т. 2.** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці / укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm

- ЕСУМ, 1989, Т. 3.** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 3 : Кора – М / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. – 1989. – 552 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
- ЕСУМ, 2003, Т. 4.** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983 – Т. 4 : Н – П / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. ; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. – 2003. – 656 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
- ЕСУМ, 2006, Т. 5.** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983 – Т. 5 : Р – Т / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. – 2006. – 704 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
- ЕСУМ, 2012, Т. 6.** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983 – Т. 6 : У – Я / укл.: Г. П. Півторак та ін. – 2012. – 568 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
- Кравченко** – Кравченко В. В. Мала енциклопедія конституційного права // Конституційне право України : навчальний посібник. – Вид. 6-е, випр. та доп. – К. : Атіка, 2008. – 592 с.
- Кримський** – Російсько-український словник правничої мови / ред. В. І. Войткевич-Павлович ; голов. ред. А. Ю. Кримський. – К. : [б. в.], 1926. – 328 с.
- Левицький** – Німецько-український правничий словар / Кость Левицький. – Відень, 1920. – 494 с.

- Лисенков** – Лисенков С. Л. Короткий термінологічний словник // Основи конституційного процесуального права : навчальний посібник / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2007. – 270 с.
- Мельничук** – Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : УРЕ, 1985. – 966 с.
- Морозов** – Словник іншомовних слів / укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
- Наливайко** – Наливайко Л. Р. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва ; Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – 302 с.
- НТСУМ, Т. 1.** – Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів : у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 1. : А – К. – 926 с.
- НТСУМ, Т. 2.** – Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів : у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 2. : К – П. – 926 с.
- НТСУМ, Т. 3.** – Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів : у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 3. : П – Я. – 862 с.
- Пустовіт** – Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / укл.: Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
- Теліпко** – Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навчальний посібник / В. Е. Теліпко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 567 с.
- Шляхтун** – Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с.

ВСТУП

Після здобуття незалежності, в Україні розпочався активний процес творення й удосконалення національних терміносистем. Юридична термінологія, яка тривалий час перебувала під впливом російської мови, нарешті отримала право на самобутність та самовдосконалення. До цього часу термінологія основоположної галузі правової системи – конституційного права України – ще не була об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження.

Теоретичні питання термінології розкрито у працях різних лінгвістичних традицій, зокрема англійської (Х. Пічт, Ж. Драскав [340]), іспанської (М. Кабре [324]), французької (Г. Фельбер [327]), польської (Г. Будін [323], Ф. Ґруча [329], Б. Галас [330], В. Новицький [340], Й. Люкшин, В. Змажер [335], Ч. Знамеровський [344]), російської (Б. Головін [48], С. Гриньов [59], В. Даниленко [70], Т. Канделакі [91], Д. Лотте [152], О. Реформатський [225], С. Шелов [313]). Внесок у розробку теоретичних і практичних проблем термінології здійснили українські вчені: Т. Кияк [99], І. Кочан [124], Г. Мацюк [203], Г. Наконечна [179], Т. Панько [200], Л. Полюга [213], Л. Симоненко [252], Л. Тименко [282] та ін.

Проблеми юридичної термінології в зарубіжному мовознавстві опрацьовували Л. Карпінський [331], М. Лізісова, А. Мруз [334], А. Маліновський [337], А. Нєвядомський [338], Й. Пенькос [341], А. Ходунь [325]. В українській лінгвістичній традиції цим питанням займалися: Н. Артикуца [9], Ю. Прадід [218] (теорія юридичної лінгвістики); М. Брицин [24] (юридична термінологія східних слов'ян до XV ст.); М. Вербенєц [37], М. Паночко [198], О. Сербенська [247], Н. Трач [286] (історія юридичної термінології); С. Головатий [47], Ю. Зайцев [87], І. Усенко [293] (загальна характеристика мови законодавства); Е. Дерді [74] (словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів);

Н. Руколянська [232] (лексика текстів кримінально-процесуального права в українській мові); І. Кочан, А. Токарська [284] (культура мови юриста); А. Ляшук [155] (семантична структура юридичних термінів); Я. Манжос [157] (семантичні та функціональні особливості юридичних термінів); Г. Онуфрієнко [191] (іншомовні запозичення слів неслов'янського походження в юридичній термінології); Г. Сергєєва [249] (англомовні запозичення в правничій термінології); Б. Стецюк [268] (юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини); О. Копиленко, Г. Мурашин [119] (лінгвістичні проблеми у законотворчому процесі); О. Шаблій [306] (теоретичні засади й методика юридичного перекладу) та ін.

Термінолексика різних галузей права України вже була предметом досліджень. Зокрема, лінгвістичним аналізом й уніфікацією термінів різних галузей права займалися: Л. Гапонова [42], Р. Кацавець [95], О. Прадід [216], В. Радецька [222] (кримінальне право), Р. Монастирська [174], М. Шевченко [309] (цивільне право), Н. Руколянська [231] (кримінально-процесуальне право), І. Сапожник [241] (комерційне право), О. Чорна [303] (податкове право), О. Шпильківська [319] (фінансове право).

Термінолексика конституційного права України, що займає провідне місце в системі національного права України, закріплює демократичні принципи організації публічної влади, взаємовідносин влади з людиною та громадянським суспільством (Кравченко, с. 3). Вивчення спеціальної лексики цієї галузі права уможливить доповнення здобутків українського термінознавства загалом і термінології конституційного права зокрема.

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою дослідження термінів конституційного права України, які до цього часу не були виокремлені з-посеред загальної термінолексики конституційного права та не були об'єктом окремого аналізу; важливістю суспільної, державної, національної та лінгвістичної уніфікації термінології конституційного права України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка за напрямом „Українська мова в контексті сучасних науково-методичних та культурно-освітніх проблем”, затвердженого у 2012 році (номер державної реєстрації 0112U03252). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 37/3 від 28 березня 2012 року) та на засіданні Наукової ради „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 68 від 29 квітня 2014 р.).

Мета дисертації – дослідити етапи становлення та системну організацію термінології конституційного права України.

Визначена мета передбачає розв'язання низки **завдань**:

- систематизувати досвід вивчення юридичної термінології та визначити місце термінолексики конституційного права України серед інших галузей права;
- виокремити терміноодиниці конституційного права України;
- визначити основні етапи становлення досліджуваної терміносистеми за конституціями та юридичними лексикографічними працями;
- проаналізувати сучасні лексикографічні праці з конституційного права, опубліковані в Україні;
- дослідити тематичну, лексико-семантичну організацію термінів конституційного права України;
- здійснити характеристику термінолексики конституційного права України з погляду походження;
- визначити способи термінологічної деривації та структурні типи термінів конституційного права України;

– укласти додатки зі систематизованою лексикографічною базою термінолексики конституційного права України.

Об’єкт дослідження: термінолексика конституційного права України.

Предмет аналізу: тематична та лексико-семантична організація, дериваційні та структурні особливості термінолексики конституційного права України.

Джерельна база: Конституція України (1996 р.); термінологічні, тлумачні словники, енциклопедії з конституційного права, зокрема „Мала юридична енциклопедія з конституційного права” (Бисага, 2003), „Конституційне право: словник термінів” (Шляхтун, 2005), „Тлумачний термінологічний словник з конституційного права” (Наливайко, 2010), та словники, вміщені в підручниках: „Словник термінів конституційного права” // Основи конституційного права України : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання (Гладун, Федчишин, 2001); „Короткий термінологічний словник” // Основи конституційного процесуального права : навчальний посібник (Лисенков, 2007); „Мала енциклопедія конституційного права” // Конституційне право України : навчальний посібник (Кравченко, 2008); „Термінологічний словник” // Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навчальний посібник (Теліпко, 2009); „Конституція Пилипа Орлика” (1719 р.), Конституція УНР (1918 р.), конституції УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). На основі цих джерел було укладено електронну базу, яка охопила 3206 термінів, що слугували ілюстративним матеріалом дослідження.

Методи дослідження. Відповідно до визначеної мети і завдань, у дисертації використано: описовий та структурний методи, компонентний аналіз, елементи дистрибутивного аналізу, елементи кількісного методу, методику зональної вибірки. *Описовий метод* застосовано для комплексного дослідження й опису термінів конституційного права України. *Структурний метод* використано для характеристики словотвірних особливостей

синтетичних термінів конституційного права України. Застосування *елементів дистрибутивного аналізу* дало змогу здійснити моделювання аналітичних термінів конституційного права України. *Компонентний аналіз* використано для аналізу семантики термінів конституційного права України та встановлення лексико-семантичних відношень. Елементи *кількісного методу* уможливили частотну характеристику термінології конституційного права України. За допомогою методики зональної вибірки відібрано терміноодиниці конституційного права України з-посеред загальноюридичних конституційних термінів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

- об'єктом лінгвістичного аналізу стала термінолексика конституційного права України;
- з-посеред загальної термінолексики конституційного права виокремлено та оформлено в електронному форматі базу термінів конституційного права України;
- простежено процес формування цієї термінолексики;
- висвітлено специфіку парадигматичних відношень досліджуваних термінів;
- здійснено структурно-словотвірний аналіз, визначено основні словотвірні типи;
- виявлено розбіжності подання однакових термінів у лексикографічних працях з конституційного права.

Теоретична цінність роботи визначається тим, що одержані результати сприятимуть подальшому дослідженню українського термінознавства загалом і процесу формування термінологій різних галузей права України зокрема. Результати роботи слугуватимуть базою для опрацювання інших галузевих термінологій.

Практичне значення дисертації полягає у використанні отриманих результатів у лексикографічній практиці, під час створення наукових курсів із термінознавства, лексикографії. Отримані висновки оновлюють

навчальний матеріал лекційних та семінарських заняттях із „Української мови за професійним спрямуванням”, „Конституційного права України” для студентів-юристів, а також у навчально-методичних працях з підготовки фахівців правничої сфери.

Особистий внесок автора. Усі етапи дослідження (збір, систематизація, аналіз матеріалу, формулювання висновків) автор здійснив самостійно. Наукові праці з теми дисертації написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на щорічних звітних конференціях кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, 2012, 2013, 2014 рр.). Результати дослідження викладено в наукових доповідях на: IX Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 4 квітня 2012 р.); 2nd Conference For Young Slavist (Budapest, Hungary, April 19, 2012); X Всеукраїнській науковій конференції молодих учених-філологів „Vivat Academia”, присвяченій 175-річчю „Русалки Дністрової” (Львів, 19–20 квітня 2012 р.); XI Міжнародній конференції „Семантика мови і тексту” (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива” (Ужгород, 7–9 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції „Мовно-термінологічні проблеми сучасного законодавства” (Київ, 5 грудня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції „Теорія і практика викладання української мови як іноземної” (Львів, 3–4 квітня 2013 р.); XI Всеукраїнській науковій конференції молодих учених-філологів „Vivat Academia: Українська філологія – історія, теорія, методологія” (Львів, 18 квітня 2013 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції „Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість” (Острог, 18–19 квітня 2013 р.); The Kraków Young Linguists and Translation Researchers Conference (Kraków,

Мау 16, 2013); Всеукраїнській науково-практичній конференції „Тенденції розвитку та функціонування слов'янських та германських мов” (Миколаїв, 17 травня 2013 р.); II Міжнародній науково-практичній заочній конференції „Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (Острог, 17–18 жовтня 2013 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у дванадцяти наукових публікаціях, дев'ять з яких надруковано у фахових виданнях України та одна – в закордонному міжнародному виданні.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з переліку умовних позначень назв лексикографічних праць, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (402 позиції, з яких 58 лексикографічних праць), додатків.

Повний обсяг дисертації – 392 сторінки, основний зміст викладено на 182 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1 Місце терміносистеми конституційного права України в системі юридичної термінології

Термінологічні системи різних галузей знань виникають і розвиваються відповідно до розвитку суспільства, що пов'язано із людською потребою сегментації навколишнього світу. Лінгвістичні дослідження терміносистем різних наук підтверджують, що проблематика термінознавства сьогодні залишається однією із провідних у мовознавстві. Термінологічна лексика становить важливу частину словника будь-якої сучасної мови й акумулює результат інтелектуального розвитку її носіїв у певній галузі науки [155, с. 8].

О. Реформатський під термінологією розуміє „замкнений словниковий контекст, межі якого зумовлені певною соціальною організацією дійсності” [225, с. 164], тому за кожною сферою знання закріплюється термінолексика, яка найточніше передає зміст відповідних понять і категорій. Юридична термінологія складається із системи термінів, які використовують для позначення понять цієї галузі права. Л. Симоненко пропонує таке визначення термінології: „Це сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки, техніки та мистецтва, які вживаються у сфері професійного спілкування та втілюють результати теоретико-пізнавальної діяльності людини” [258, с. 683–684]. О. Сербенська юридичну термінологію охарактеризовує як сукупність юридичних термінів, що охоплює ту частину лексики, яка обслуговує правовий бік життя суспільства, пов'язаний з юриспруденцією і має обмежену рамками правових наук сферу вживання [247, с. 5].

Юридична термінологія виконує важливу роль у житті суспільства, а тому й привертає увагу дослідників, які вивчають її функціонування в синхронному та діахронному зрізах. Вона охоплює сукупність термінологічних мікросистем. До складу юридичної термінології входять терміносистеми різних галузей права: цивільного, кримінального, адміністративного, фінансового, трудового, земельного, екологічного, сімейного тощо. Галузевою термінологією називають певну групу спеціальних слів, виокремлену за певними параметрами, яку використовують у певних галузях знання, діяльності [94, с. 293]. Одна з таких лексичних мікросистем, що є складовою частиною юридичної науки, це термінологія конституційного права України.

„Конституційне право України – це самостійна провідна галузь національного права, яка є системою правових норм, що регулюють основи конституційного ладу, основи правового положення особи і громадянина в державі, територіальний устрій держави, а також організацію діяльності та систему органів державної влади і місцевого самоврядування” [73, с. 16].

Конституційне право України посідає основоположне місце у національній правовій системі. Це пов'язано з тим, що конституція як прояв установчої влади народу визначає статус органів держави та місцевого самоврядування, гарантій прав людини й основоположних свобод [239, с. 17].

Важливість існування спеціальної юридичної термінології, а в нашому випадку – термінології конституційного права України, С. Алексєєв обґрунтовує так: „Вона потрібна не тільки тому, що скорочує виклад матеріалу, але головним чином тому, що в багатьох випадках без неї неможливо з необхідною точністю висловити думку законодавця. Застосування спеціальної юридичної термінології є показником високої юридичної культури правотворчої та іншої юридичної роботи”

[2, с. 155].

Проблеми, пов'язані зі специфічною лексикою фахових мов, зумовили необхідність виділення термінознавства як окремої науки, предметом дослідження якої є „не мова як така, а саме термін як єдність поняття і назви” [99, с. 3]. Н. Нікуліна зазначає: „Саме в межах термінознавства вивчають теоретичні аспекти й досліджують терміни, які посідають цілком визначене місце в термінології, що відображає розвиток і стан певної науки” [182, с. 13]. Тому дослідження терміносистеми конституційного права України передбачає загальну характеристику терміна конституційного права України.

У термінознавстві розуміння терміна ґрунтується на різних підходах: нормоцентричному, функціональному, когнітивному. Прихильники нормоцентричного підходу розглядають термін як штучно створений знак (віденська школа термінології Е. Вюстера, російська школа Д. Лотте). Представники функціонального (або дескриптивного) підходу аналізують термін як елемент лексичної системи мови (І. Кочан, В. Лейчик, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Симоненко, Е. Скороходько, С. Шелов). Когнітивний підхід базується на розумінні терміна як концепта, з урахуванням когнітивної функції терміна (Я. Волкова, В. Іващенко).

Найбільшого поширення в українській лінгвістичній традиції набув функціональний підхід трактування терміна. Відповідно до нього, за визначенням Л. Симоненко, термін постає як „слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо” [256, с. 683]. Е. Скороходько терміном вважає слово чи усталене словосполучення, що є членом такої лексико-семантичної системи, яка репрезентує певну фахову систему понять, та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантними саме для цієї галузі [260, с. 7].

Існують різні визначення поняття „термін”. У „Лінгвістичному енциклопедичному словнику” за редакцією В. Ярцевої (1990) подано:

„Термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання чи діяльності. Термін входить у загальну лексичну систему мови, але лише за посередництвом конкретної термінологічної системи” [370, с. 508]. Б. Головін пояснює термін як окреме слово чи утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії (наукової, технічної, виробничої, управлінської) [43, с. 11]. Подібне визначення терміна формують й інші науковці. І. Квітко визначає термін як слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки тощо), що вступає у системні відношення з іншими словами й словесними комплексами, які утворюють разом із ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, що характеризується високою інформативністю, однозначністю й експресивною нейтральністю” [96, с. 15]. Розуміння терміна як словесного позначення поняття, що входить у систему понять конкретної професійної сфери, знаходимо і в інших термінознавчих працях В. Даниленко [68], Т. Канделакі [91], О. Реформатського [225].

В. Лейчик виокремлює певні особливості термінів: з погляду семантики терміни є позначенням загального спеціального поняття певної галузі знань і діяльності; з погляду формальної структури терміни не відрізняються від будь-яких лексичних одиниць (слів, словосполучень) певної мови; з погляду функціонального навантаження, термін виконує всі функції, притаманні будь-якій лексичній одиниці [147, с. 96].

Аналізуючи термінології різних галузей знань, дослідники за семантичними ознаками виділяють в них терміни, номени та професіоналізми [170, с. 5].

На проблему розмежування понять „термінологія” та „номенклатура” вперше звернув увагу Г. Винокур, зокрема він зазначав: „Номенклатуру треба розуміти як систему цілком абстрактних і умовних символів, єдине

призначення якої дати максимально зручні з практичного погляду засоби для визначення предметів, речей, без прямого відношення до потреб теоретичної думки, що оперує цими речами” [39, с. 8]. О. Реформатський, у статті „Думки про термінологію” навів ознаки, що розмежують термінологію і номенклатуру: номенклатура здійснює тільки номінативну функцію й може замінюватися цифровими чи літерними позначеннями або ж графічними знаками; призначення термінології полягає, передусім, у формуванні системи понять певної галузі [225, с. 167]. Думку про те, що номенклатура – це не тільки абстрактні й умовні символи, а перш за все перелік назв, що вживаються у якій-небудь галузі науки чи техніки і полегшують спілкування між спеціалістами, – висловлював С. Стасевський [266, с. 28]. Т. Панько визначає номенклатуру як: „сукупність назв (номенів) конкретних об’єктів певної галузі науки, техніки, мистецтва тощо (на відміну від термінів, що позначають певні абстраговані поняття галузей науки)” [202, с. 682].

На розмежування юридичних термінів і професіоналізмів вказує Н. Артикуца, яка зазначає: „слід розмежовувати юридичний термін як цілком офіційну, узаконену назву правового поняття і професіоналізм – напівофіційне слово, сферою уживання якого є, зазвичай, усне побутово-професійне мовлення правників (у суддів: *підпадати під статтю, дослід, адмінматеріали*)” [9, с. 85–86].

Питання поділу термінологічної лексики на терміни, номени та професіоналізми є дискусійним та маловивченим, тому що „переходи мовних одиниць з одного класу до іншого мало помітні, і це значною мірою ускладнює однозначне розв’язання проблеми класифікації спеціальної лексики” [194, с. 50]. На думку О. Суперанської, чітку межу між термінами і номенами проводити не слід, обидва ці лексичні рівні взаємодіють, номени можуть у певних випадках переходити у терміни [273, с. 81]. Зважаючи на те, що терміни конституційного права України позначають систему правових

усталених понять, у дисертації увага концентрується лише на термінах (без урахування номенів та професіоналізмів). За визначенням Н. Артикуци, юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття правової сфери суспільного життя і має визначення у юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [14, с. 482]. Юридичним терміном вважають слово чи словосполучення, яке дає узагальнене найменування юридичному поняттю, має точний і визначений зміст, відрізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю [320, с. 65].

Визначення та поняття „юридичний термін”, „юридична термінологія” стали об’єктом розгляду у працях Н. Артикуци [13, с. 476], Ю. Зайцева [87], Ю. Прадіда [218] та ін.

Особливістю юридичного терміна, на думку Д. Кежковської, є те, що „без визначення системи, до якої відноситься термін, він втрачає будь-яке значення, на відміну від термінів інших галузей знання, де позначувані ними предмети відомі також іншим системам” [332, с. 21–22].

Термін конституційне право України визначаємо як лексичну одиницю, що є засобом позначення поняття цієї наукової сфери; *термінологію конституційного права України* за Н. Артикуцою [9, с. 85] визначаємо як історично сформовану сукупність термінів, що називає систему правових понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері конституційного права України.

У науковій літературі спостерігається розрізнення поняття термінологія і терміносистема. На думку М. Зубкова, різниця полягає у тому, що термінологія відображає поняття, які виникли і функціонують у кожній галузі стихійно, а терміносистема – це сукупність термінів, яку опрацювали фахівці певної галузі знання і яка адекватно відображає систему понять цієї галузі [89, с. 12].

Більшість дослідників визнає, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми – впорядкованої сукупності термінів, які, зі свого боку, адекватно висловлюють систему понять теорії й описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [333, с. 99], термін – невід’ємний елемент системи, оскільки він існує не ізольовано, а належить до певних сукупностей, між елементами яких наявні зв’язки й відношення [154, с. 8].

Системність лексики передбачає: системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження [261, с. 74]. Оскільки системність терміна базується на поняттєвій системності наукового знання, елементом якого він є [127, с. 11].

Згідно з принципом системності „юридична термінологія розглядається як цілісна упорядкована й внутрішньо організована сукупність взаємозв’язаних та взаємодіючих термінологічних одиниць, що історично розвиваються за внутрішньомовними законами і під впливом позамовних факторів” [12, с. 169].

Конституційне право України як окрема галузь юридичної науки характеризується певною системою взаємопов’язаних чи співвіднесених понять та мовних позначень, які становлять структурно-організоване ціле. Усі терміни цієї галузі права функціонують у сформованій терміносистемі, яка розвивалася впродовж багатьох століть.

Семантика терміна зумовлена його місцем у системі понять відповідної наукової сфери, тому значення окремого терміна формується під впливом значенням інших термінів цієї системи [203, с. 179]. Між термінами конституційного права України існують певні поняттєві зв’язки та відношення, через які конкретизується цілісність терміносистеми, яка виникає внаслідок взаємодій елементів системи, до того ж кожен елемент

залежить від свого місця та функцій у певній системі [149, с. 78]. В організованій терміносистемі термін вступає в зв'язки з іншими елементами цієї системи, де виконує номінативну функцію – називає конкретне поняття, яке, відповідно, також є елементом системи понять галузі [154, с. 14].

Термін є точним і однозначним лише у межах термінологічної системи [226, с. 51]. Саме в її межах виявляються диференційні ознаки термінологічної лексики від загальноживаної. Серед таких ознак найважливішими є системність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, наявність точної дефініції, тенденція до відсутності синонімних відповідників, стилістична нейтральність, лаконічність, відсутність емоційного навантаження [243, с. 736; 256, с. 683].

Терміносистема конституційного права України є сукупністю термінів, які співвідносяться з поняттєвою системою галузі, перебувають у взаємозв'язку та взаємодії, підлягають свідомому регулюванню та впорядкуванню. Кожна окрема терміноодиниця цієї терміносистеми позначає спеціальне поняття.

У дисертації *термінолексику конституційного права України* розуміємо як підмножину юридичної термінології, під якою розуміємо сукупність різних за походженням термінів, що функціонують у сфері конституційного права України і є словесними позначеннями наукового поняття, мають закріплену дефініцію, що є семантичною основою відповідного поняття, застосовуються як основний фонд лексики в процесі наукового спілкування.

Представники функціонального підходу лексичне значення терміна ототожнюють із поняттям, яке він виражає: термін є тією лексичною одиницею, що існує тільки у своїй спеціальній сфері, в межах якої значення терміна відповідає поняттю. Саме тому вирази „семантика терміна”,

„значення терміна”, „поняттєвий зміст терміна” є синонімними [315, с. 12].

Юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як із першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-смісловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища. Ця поняттєва сутність зумовлює місце і статус юридичного терміна в терміносистемі, його категорійні та класифікаційні ознаки [9, с. 84].

У термінознавстві виокремлюють два підходи до структурування поняттєвого складу термінів: логічний підхід передбачає встановлення ієрархії наукових понять і створення тематичної класифікації термінів; лінгвістичний підхід базується на виявленні компонентної структури лексичного значення термінів [143, с. 58].

Термін у реалізації своїх лексико-семантичних зв'язків розвиває парадигматичні та синтагматичні відношення. Для термінологічних одиниць, значення яких не залежить від контексту, суттєвими є саме парадигматичні відношення. Синтагматичні зв'язки, які визначаються сполучуваністю слів, у межах термінології слугують для виявлення особливостей термінотворення.

На лексичному рівні подібні відношення реалізуються в різних семантичних об'єднаннях, основними з яких є гіперо-гіпонімі, антонімі та синонімі кореляції.

1.2 Особливості ілюстративного матеріалу дослідження

Історію становлення та системну організацію термінології конституційного права України виявляють: специфіка ілюстративного матеріалу – текстів конституцій та лексикографічні праці, теоретична база проблеми та сукупність методів дослідження.

Формування прототермінології конституційного права України почалось ще у період Київської Русі, проте виокремлення галузі конституційного права України та її термінології серед юридичних наук відбулось після здобуття Україною незалежності. До цього часу в українській лексикографії не було жодних спеціальних словників з конституційного права України.

Тексти конституцій („Конституція Пилипа Орлика” (1719 р.), Конституція УНР (1918 р.), конституції УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 рр.) слугували джерельною базою для опису історії становлення термінології конституційного права України на діяхронному зрізі; Конституція України 1996 року та лексикографічні праці з конституційного права часу незалежності України, як джерела синхронного зрізу, використано для дослідження системної організації сучасної термінології конституційного права України. Національні лексикографічні праці є невід’ємною частиною української культури, їхня поява пов’язана, перш за все, з метою національного самозбереження, утвердження самобутності народу [214, с. 144]. Лексикографічні видання з галузі права фіксують усі здобутки, знання, якими володіє суспільство; у них відображено способи осмислення, номінації, визначення правових явищ, еволюцію правового знання на різних етапах історії. Завдання юридичної лексикографії – „повна інвентаризація, впорядкування юридичної термінології” [9, с. 86], опис лексики тієї чи тієї галузі права та підготовка різноманітних навчальних словників.

Лексикографічне оформлення сучасної термінології конституційного права України розпочалося після 1996 р.: перший словник, який містив терміни конституційного права України, опублікований лише у 2001 р. (Словник термінів конституційного права // Гладун З. С. Основи конституційного права України: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання / З. С. Гладун, М. Г. Федчишин. – вид. 2-е, доп. – Тернопіль: Астон, 2001. – 436 с.).

Сім лексикографічних праць з конституційного права за 2001–2010 рр., які увійшли в джерельну базу це: три – великі за обсягом та чотири – малі. Першою повною авторською лексикографічною працею була „Мала енциклопедія з конституційного права” (2003 р.). Найбільше словникових статей – понад 2 тис. – містить праця „Конституційне право: словник термінів” (Шляхтун, 2005). Ще одна лексикографічна праця, у якій зафіксовано приблизно 1800 словникових статей, – це „Тлумачний термінологічний словник з конституційного права” (Наливайко, 2010).

Джерельну базу також поповнили й невеликі за обсягом словники, розміщені як додатки у підручниках чи посібниках в рубриці *словник термінів*. Такого типу лексикографічні праці в основному охоплюють терміни, які були використані в окремих підручниках, або які, на думку авторів, варто засвоїти для кращого розуміння поданого матеріалу. Зокрема це: З. Гладун, М. Федчишин „Словник термінів конституційного права”, розміщений у посібнику „Основи конституційного права України : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання” (2001); В. Кравченко „Мала енциклопедія конституційного права” з посібника „Конституційне право України : навчальний посібник” (2008); С. Лисенков „Короткий термінологічний словник” з посібника „Основи конституційного процесуального права :

навчальний посібник” (2007); В. Теліпко „Термінологічний словник” з навчального посібника „Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів” (2009). Карткування лексикографічних видань для дисертаційної роботи було припинено у 2013 р.

Жоден зі словників, що ввійшли в лексикографічну базу роботи, не містить інформації, за яким принципом автори виокремлювали реєстрові слова. Ці лексикографічні праці фіксують не лише терміни конституційного права України. Тому в подібних виданнях наявні терміни: *алькальд* – в Іспанії та багатьох країнах Латинської Америки: 1) голова виборного органу місцевого управління і самоврядування; 2) міський суддя. (Шляхтун, с. 19); *імам* – 1) духовний наставник у мусульман; 2) глава мусульманської общини, правитель мусульманської теократичної держави [...]. (Шляхтун, с. 171); *парламентський пристав* – посадова особа в апараті палати парламенту деяких країн (Великої Британії, США, Канади та ін.), яка очолює спеціальну парламентську поліцейську службу [...]. (Наливайко, с. 170) та ін. Ці терміни стосуються реалій конституційного права різних країн, і тому не стали об’єктом нашого дослідження. З огляду на це, одним із завдань дисертації було виокремлення термінолексики, що стосується саме конституційного права України.

Для здійснення цього завдання застосовано зональну вибірку. Зоною визначено терміноодиниці, що стосуються теорії конституційного права України. Це не лише терміни, які безпосередньо використані у тексті Конституції, напр.: *громадянство* (Бисага, с. 21; Гладун, с. 403; Наливайко, с. 62; Шляхтун, с. 94), *державна мова* (Бисага, с. 26, Гладун, с. 94), *сувернітет* (Бисага, с. 125; Гладун, с. 407; Кравченко, с. 584; Наливайко, с. 238; Шляхтун, с. 502) тощо, а й такі терміноодиниці, які висвітлюють теорію конституційного права України і, відповідно, по-перше, відбивають реалії країни, по-друге, позначають явища і процеси, що є в основі теорії

конституційного права України і мають формально-правові можливості функціонувати на території України, напр.: *автаркія* – державна політика, спрямована на відгородження економіки країни від економіки інших країн з метою створення замкненого самодостатнього господарства в межах однієї держави. (КПСТ, К.: Либідь, 2005. С. 8); *діархія* – двовладдя. У державі Д. трапляється за рівності правового статусу двох вищих посадових осіб держави, наприклад, глави держави (президента) і глави уряду, або розподілу повноважень одного виду і рівня між двома органами влади, наприклад, між парламентом і главою держави у разі наділення останнього правом видавати нормативно-правові акти, що мають силу закону або стоять над ним (Шляхтун, с. 128).

У зону вибірки не потрапили терміни, що позначають правові реалії інших країн, напр.: *Палата Лордів* – назва верхньої палати парламенту Великої Британії [...] (Шляхтун, с. 316); *Бундесрат* – особлива колегія з представників урядів земель ФРН, наділена певними законотворчими функціями, фактично є верхньою палатою парламенту [...] (Шляхтун, с. 37); *Бундестаг* – формально парламент, а фактично тільки нижня палата парламенту ФРН [...] (Шляхтун, с. 38). Аналогічний принцип відбору термінів застосував Кость Левицький, голова Національної Ради у Львові, юрист за освітою, який у передмові до „Німецько-руського словаря висловів правничих і адміністраційних” (Відень, 1920 р.) зазначив, що обирав терміни, „котрі відповідають теперішньому розвоєві руської мови, натомість, пропустив всі вислови, несхожі з духом руської мови” [369, с. 4].

Унаслідок застосування вибірки сформовано базу з 3206 термінів (див. додаток А, терміни на літери А – В). Для ідентифікації кожного терміна з бази даних використовуємо паспортизацію, вказуючи прізвище автора або першого автора словника: Шляхтун – Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 568 с. і т. д.

У паспортизації зазначаємо номер сторінки, на якій зафіксовано термін, напр.: *вибори політичні* (Наливайко, с. 36). Якщо кількаразово зафіксовано термін у різних словниках, джерела подаємо у спільних дужках через крапку з комою, напр.: *Народний депутат України* (Шляхтун, с. 275; Кравченко, с. 577; Лисенков, с. 156; Наливайко, с. 147; Теліпко, с. 534).

1.3 Теоретичне підґрунтя та методи аналізу термінології конституційного права України

Категорійну базу дослідження формують насамперед поняття права, оскільки йдеться про термінологію конституційного права України, а також лінгвістики, у контексті якої ми обґрунтовуємо процес формування та внутрішні відношення терміносистеми конституційного права України. Наш підхід до розкриття проблеми базується на теорії терміна й охоплює поняття *термін, термінологія, терміносистема, становлення термінології, лексико-семантична організація терміносистеми, структурно-словотвірна характеристика термінів*. Зміст цих категорій відображено у працях Б. Головіна [48], С. Гриньова [59], В. Даниленко [69], Т. Канделаки [91], Т. Кияка [99], І. Кочан [124], Д. Лотте [152], Г. Наконечної [179], Т. Панько [200], О. Реформатського [226], Л. Симоненко [252; 254; 259], С. Шелова [312] та ін.

Для вирішення окреслених у дисертації завдань застосуємо описовий метод, структурний метод, компонентний аналіз, елементи дистрибутивного аналізу, елементи кількісного методу, методіку зональної вибірки.

Для ґрунтовного вивчення термінології конституційного права України на сучасному етапі і вирішення актуальних питань правознавчої науки необхідно, передусім, звернути увагу на історію становлення цієї термінології. Як зауважує Л. Симоненко, „охарактеризувати сучасний

стан та перспективи розвитку наукової термінології не можна, не торкнувшись бодай короткої історії її становлення” [258, с. 3]. Дослідження історії формування національних галузевих термінологічних систем „дає можливість окреслити час появи тієї чи тієї галузі знань, простежити історію їхнього розвитку та процес номінації спеціальних понять, визначити системну організацію, лексико-семантичні та структурно-граматичні особливості термінів” [252, с. 10]. Тому, *описовий метод* використано для аналізу етапів формування термінолексики конституційного права України, а також для виокремлення та систематизації досліджуваних терміноодиниць, їхнього опису за тематикою, структурою, походженням, парадигматикою.

У дисертації процес становлення сучасної термінології конституційного права України відображено крізь призму тексту конституцій та основних лексикографічних праць юридичної термінології, зважаючи на те, що термінологічне словникарство засвідчує функціонування термінів на певному історичному зрізі.

Структурний метод застосовано для характеристики словотвірних особливостей синтетичних термінів конституційного права України.

Застосування *елементів дистрибутивного аналізу* дало змогу здійснити дистрибутивне моделювання аналітичних термінів конституційного права України.

Компонентний аналіз – найбільш поширений метод семантичного аналізу термінологічної лексики. Він полягає в розкладанні значення термінологічної одиниці на елементарні (мінімальні) сутності – семантичні компоненти (семи) та у репрезентації значення терміна як семної структури [12, с. 173]. Компонентний аналіз застосовано для розподілення термінолексики конституційного права на тематичні групи за наявністю спільної родової семи. З огляду на те, що дефініція визначається як описово-класифікаційна категорія, вона повинна містити слово-ідентифікатор,

що вказує у сфері іменників на його родову належність, а в класі слів-ознак (дієслів і прикметників) – на їхню належність до того чи того семантичного розряду слів [140, с. 54]. Отже, до однієї тематичної групи зараховуємо слова, об'єднані на основі семантичних і функціональних зв'язків предметів та явищ, які вони позначають.

Визначення тематичних груп у межах терміносистеми конституційного права України здійснено на основі логіко-предметного членування й структурування фрагментів об'єктивної дійсності, пов'язаного з цієї галуззю права.

У поодиноких випадках тематичні групи є однорівневими, проте більшість тематичних груп – кількарівневі, тобто у них виділяються тематичні підгрупи, у межах яких можуть виокремлюватися певні мікрогрупи, а ті, своєю чергою, можуть ділитися на ще менші терміногрупи, що розширюють і доповнюють ту тематичну групу, складовою частиною якої вони є. Наприклад, у межах тематичної групи „Назви дій, діяльностей і процедур правових органів і суб'єктів права, юридичних осіб” виділено одинадцять тематичних підгруп. Відповідно у межах підгрупи „Назви контролю, нагляду”, виділено дві терміногрупи, одна з яких („Назви конституційного контролю”) ділиться на сім менших терміногруп.

Варто враховувати, що тематична класифікація термінолексики має до певної міри умовний характер, оскільки між виділеними групами не можна визначити чітких меж [295, с. 57]. За умови різної класифікаційної мети терміни можна об'єднувати в інші тематичні групи чи відповідні підгрупи. Умовність такої класифікації галузевої термінології може полягати ще й в тому, що вона залежить від кількості аналізованих термінів.

Розподіл термінів на тематичні групи сприятиме лінгвістичному пізнанню структурності й системності термінології конституційного права

України, стане передумовою її унормування, дасть змогу окреслити її як окрему систему.

Застосування елементів *кількісного методу* дало змогу визначити частотні параметри терміносистеми конституційного права України: виявити кількісні й відсоткові показники у межах дослідження лексико-семантичної та структурно-словотвірної організації терміносистеми конституційного права України.

Також враховано думку про те, що довжина вибірки для дослідження лексичного матеріалу повинна становити не менше 1000 одиниць [205, с. 596–597]. Аналіз джерельної бази виявив близько 4700 термінофіксацій, з них – 3206 різних терміноодиниць. Так, термін *кооптація* подано у чотирьох опрацьованих словниках (Бисага, с. 62; Наливайко, с. 126; Теліпко, с. 532; Шляхтун, с. 225); термін *парламент* подано у шести опрацьованих словниках (Бисага, с. 81; Гладун, с. 406; Кравченко, с. 580; Наливайко, с. 168; Теліпко, с. 536; Шляхтун, с. 316); термін *судовий наказ* – лише у одному словнику (Шляхтун, с. 509).

Таким чином, окремою терміноодиницею в дисертації визначаємо: терміни, лексичне оформлення та граматична форма яких збігається в різних словниках. Орфографічні розбіжності (як *інавгурація* – *інаугурація*), граматичні (*виборчий округ* – *виборчі округи*), лексичні варіанти (*адміністративна опіка* – *адміністративна опіка (нагляд)*) у роботі не визначаємо як окремі терміноодиниці, але аналізуємо це питання у підпункті „Розбіжності у сучасних словниках конституційного права щодо подання реєстрових термінів”.

Методику зональної вибірки використано для формування бази термінолексики конституційного права України на основі відбору її з-поміж конституційної термінолексики різних держав.

Висновки до розділу 1

1. Юридична термінологія була об'єктом аналізу у працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців. В українській лінгвістичній традиції є низка досліджень різних галузей права, зокрема: кримінального права, кримінально-процесуального, цивільного, комерційного, податкового, фінансового. Проте відсутні праці, присвячені вивченню термінології провідної галузі національного права – конституційного права України.

2. Теоретичне підґрунття дисертації формують праці з лінгвістики та права. У роботі базовими є поняття: *термін конституційного права України* – лексична одиниця, що є засобом позначення поняття наукової сфери конституційного права України; *термінологія конституційного права України* – історично сформована сукупність термінів, яка виражає систему правових понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері конституційного права України; *терміносистема конституційного права України* як сукупність термінів, які співвідносяться з поняттєвою системою галузі конституційного права України, перебувають у взаємозв'язку та взаємодії, зазнають свідомого регулювання та впорядкування; *термінолексика конституційного права України* – сукупність термінів, що обслуговує сферу конституційного права України і мають закріплене дефініцією термінологічне значення, що є семантичною основою відповідного поняття.

3. Джерелами аналізу слугували Конституція України (1996 р.), термінологічні, тлумачні словники, енциклопедії з конституційного права, словники, вміщені в підручниках, а також „Конституція Пилипа Орлика” (1719 р.), Конституція УНР (1918 р.), конституції УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). У результаті вибірки сформовано термінологічну базу – 3206 одиниць, на основі яких визначено місце терміносистеми конституційного права України в системі юридичних термінологій.

4. Для реалізації визначених завдань та досягнення сформульованої мети роботи застосовано методи: описовий, структурний, компонентний аналіз, елементи дистрибутивного аналізу та кількісного методу.

5. У роботі використано методику зональної вибірки для формування термінологічної бази, що послужила ілюстративним матеріалом дослідження. Зоною визначено лише терміни, що стосуються теорії конституційного права України. Терміни, які відображають правові реалії конституційного права інших країн, не потрапили у зону вибірки.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Українська правнича термінологія пройшла довгий та складний шлях формування і відзначається певними характерними рисами, що віддзеркалюють особливості її творення. Для розуміння дефініцій конституційного права України, їхнього поняттєвого обсягу в системі юридичної термінології, є важливим аналіз історії становлення.

Формування української наукової мови відбувалося у складних умовах, з яких найголовнішою була тривала відсутність самостійної держави. Це, зі свого боку, позначилось на формуванні термінології різних галузей знань, і термінології конституційного права України зокрема. І. Огієнко зазначав: „Недержавний народ, що прагне стати державним, мусить заздалегідь пильно вироблювати собі й найрізноманітнішу технічну термінологію цілого державного життя: комунікаційну, військову, правничу, урядову, канцелярійну, шкільну і т. ін.” [189, с. 5].

Процес формування будь-якої терміносистеми відбувається шляхом зміни одного періоду її становлення на інший, при цьому простежується тісний зв'язок наступного періоду з попереднім, що й становить безперервний рух і розвиток [291, с. 83]: „Термінологія не постала відразу, а, звичайно, витворюється самим життям упродовж віків духовного життя” [188, с. 139]. Разом зі зміною історичних етапів становлення держави, еволюціонує її наука, а також термінологічна лексика різних галузей знань, яка змінюється, пристосовується до потреб суспільства.

Потребу дослідження історії юридичної термінології та термінології конституційного права України як її складової окреслює Н. Артикуца: „Невирішення цього питання суттєво збіднює нашу національну культурну історію, позбавляє нас можливості об'єктивно і обґрунтовано прогнозувати

розвиток терміносистеми у майбутньому” [10, с. 56]. До того ж, „увага до юридичної термінології та її розвитку на власній національній основі, ступінь розробки та упорядкування, стан її наукового вивчення – це ознаки ступеня розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості й правосвідомості” [317, с. 123]. Адже все, що діялось у державі впродовж століть, – найперше відбито у субмові права, зокрема галузі конституційного права України як найактуальнішої під час державотворення.

Незважаючи на всю значущість термінології конституційного права України як центральної галузі права, питання її формування поки що належним чином не досліджено. Більшість праць стосуються історії становлення юридичної термінології загалом. У цих розвідках окреме місце присвячено і конституційному праву України як обов’язковій складовій юридичної термінології, що охоплює терміни різних галузей права.

Так, одним із перших ґрунтовних досліджень з позицій історії становлення субмови права є кандидатська дисертація О. Сербенської „Розвиток української юридичної термінології після Великої Жовтневої соціалістичної революції” (1965) [247]. Зокрема в роботі описано стан вивчення української юридичної термінології до початку ХХ ст., а також історію формування української термінологічної думки в Галичині і радянській Україні.

Питання розвитку юридичної термінології було об’єктом досліджень сучасних дисертаційних праць: М. Вербенец „Українська юридична термінологія: історія становлення та функціонування” (2004) [37], Н. Трач „Українська правнича термінологія у ХХ столітті” (2009) [286], Л. Гапонова „Формування української криміналістичної термінології” [42], М. Паночко „Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772–1918 рр.)” (2013) [198].

2.1 Розвиток української правової термінології і термінології конституційного права України як її складової

Юридична термінологія української мови виформовувалася упродовж усієї історії державно-правового розвитку нашого суспільства і почала формуватися ще в найдавніші часи. Про це ми можемо говорити на підставі даних із „найстаріших зразків актового язика і юридичної термінології дохристиянської Русі 10 в.” [299, с. 203]. Бо саме перші юридичні документи є основними джерелами виникнення правової термінології. Як зауважує Н. Артикуца, „комплексне вивчення історії української юридичної термінології неможливе без попереднього аналізу й упорядкування давніх писемних джерел” [11, с. 29].

Термінологія конституційного права України, як і кожна природно сформована термінологічна система, розвивалася за законами спадковості й еволюції [203, с. 16]. Історія формування термінології конституційного права України є окремою частиною історії розвитку всієї правової термінології, складовою якої вона є. Процес формування сучасної термінології конституційного права України найкраще відображають лексикографічні праці, конституції, закони й постанови. Термінологію конституційного права України офіційно визначено як окрему терміносистему після офіційного проголошення незалежності української держави.

Українські конституції вже були об'єктом дослідження істориків: О. Прицака [219], О. Субтельного [270], М. Трофимука [206], В. Шевчука [310]; правознавців: М. Василенка [31], О. Кресіна [137]; мовознавців: О. Данилевської [67], Ю. Прадіда [217], І. Фаріон [296].

В українській лінгвістичній традиції існують різні періодизації формування і розвитку термінології на основі історично-політичних обставин становлення державності України. І. Кочан історію українського

термінознавства ділить на дев'ять періодів: I. Витоки українського термінознавства; II. Наукове товариство ім. Тараса Шевченка; III. Українське термінознавство перших десятиліть ХХ століття; IV. Українське термінознавство 1920-х років; V. Інститут української наукової мови; VI. Українське термінознавство 1930-х років; VII. Українське термінознавство 1940–1960-х років; VIII. Українське термінознавство 1960–1990-х років; IX. Українське термінознавство 1990–2010-х років [126, с. 5–60]. Існують й інші періодизації, наприклад: I. Період стихійного нагромадження термінологічної лексики (IX – перша половина XIX ст.); II. Період другої половини XIX ст. – початку ХХ ст. Діяльність Наукового товариства імені Т. Шевченка; III. Період, пов'язаний з утворенням наукових товариств у Східній Україні; IV. Період діяльності Інституту української наукової мови; V. Період функціонування української термінології 1932–1990 рр.; VI. Сучасний період розвитку української термінології (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [28, с. 72–74; 280].

У дисертації, враховуючи попередні періодизації та власну джерельну базу, формування юридичної термінології та термінології конституційного права України як її складової поділено на 5 періодів:

I. Період нагромадження правової термінологічної лексики (IX – друга пол. XIX ст.);

II. Період початкової кодифікації правової термінологічної лексики (друга пол. XIX ст. – 1918 р.);

III. Період становлення та утвердження національної основи правової термінологічної лексики (1918 – 30-ті рр. ХХ ст.);

IV. Період призупинення розвитку української правової термінології та її русифікація (30-ті – 90-ті рр. ХХ ст.);

V. Сучасний період розвитку української правової термінології (90-ті рр. ХХ ст. – перші десятиліття ХХІ ст.).

Варто зауважити, що деякі з цих періодів можуть поділятися на менші хронологічні відрізки відповідно до історичних та політичних реалій.

I. Період нагромадження правової термінології (IX – друга пол. XIX ст.)

Поняття, які сьогодні окреслює конституційне право України (основні права, свободи, обов'язки, форми правління тощо), почали формуватися з X-XI ст., ще у період Київської Русі. Лексику на їхнє позначення в науковій літературі кваліфікують як прототермінну, таку, що з'явилася і застосовувалась ще до виникнення наук, називаючи не власне поняття, а спеціальні уявлення про ті чи ті реалії життя. Така лексика була конкретнішою, порівняно із загальноживаними словами [61, с. 87]. Основна відмінність між сучасним терміном і прототерміном цього періоду зумовлена відсутністю в останнього наукової дефініції, оскільки ще не існувало відповідної науки та наукової класифікації, на основі якої мала б будуватися ця дефініція [61, 68–70]. На думку Л. Кушинської, „Русь не могла успадкувати чинсь правої культуру, оскільки не була утворена на уламках попередньої імперії. Як молода поліетнічна держава вона сама творила своє право, маючи за основу стародавній звичай” [144, с. 89].

У Київській Русі з'являється „Руська правда”, – низка юридичних збірників, складених у XI–XIII ст. з князівських уставів, судових рішень, законів: „Правда Ярослава”, „Правда Ярославичів”, „Статут Ярослава про суди”, „Статут Володимира Мономаха” та інші акти. Це була кодифікація норм права, в якій правничі терміни з'явилися вперше [285, с. 40–41]. Це засвідчує, що вже у XI ст. юридична мова була достатньо розвиненою, щоб забезпечувати вимоги державно-політичного життя [201, с. 162]. У цей час виникають і отримують свій подальший розвиток терміни, що стосуються органів державної влади та управління, права власності, судового процесу.

Напр.: *боржник, брак, видок (свідок), владичен суд, городник, добыток (майно), дань, жереб, задниця (спадок), пагуба (шкода, збиток), място (місто), челядина, штраф* [287, с. 296; 35, с. 84–88].

Термінологія „Руської Правди” мала базисне значення для формування термінологічного простору інших джерел давньослов’янського права.

Доказом того, що система права Київської Русі того часу вже відповідала розвинутому суспільству, є русько-візантійські договори 907, 911, 945, 971 рр. На момент підписання угод у Київській державі був досить високий рівень правової культури. Письмові договори містять велику кількість усних, укладених русами з імперією [144, с. 94], що підтверджує формування вже у цей час правової термінологіки.

Договори уклалися у двох примірниках: один написаний давньоруською мовою, інший – грецькою [цит. за : 144, с. 90]. Ці пам’ятки писаного права містять перші відомості застосування в давньоруській правничій термінології поняття *закон* [цит. за : 287, с. 287]. На жаль, у мовознавчій традиції не так багато праць, присвячених мові цих договорів. М. Лавровський, який працював над перекладом окремих уривків русько-візантійських договорів X ст., вважає, що у вступній частині договорів 911, 944 і 971 рр. слово *свещание* означає *письмовий договір* [цит. за : 78, с. 104], яке сьогодні активно функціонує у термінології конституційного права України.

Вагоме місце серед пам’яток писаного права, що вплинули на процес формування української юридичної термінології, займають „Статути Великого князівства Литовського”, які демонструють високий рівень розвитку правової культури і правосвідомості в Литовсько-Руській державі. Як зазначає І. Бойко: „Статут 1529 р. був першим у Європі систематизованим зводом законів різних галузей права” [20, с. 38]. Суттєвим для становлення української юридичної терміносистеми, на наш погляд, є факт, що „Перший Литовський статут” (1529) та його пізніші видання 1566 і

1588 років – видані руською мовою [188, с. 140; 285, с. 42]. У „Першому Литовському Статуті” „руська” мова отримала статус офіційної мови Литовсько-Руської держави: „А писарь земьский маєть поруску литерами й словы рускими вси листы, выписы и позвы писати, а не инымъ езыкомъ й словы” [188, с. 140].

Пам’ятка складається з 14 розділів і 488 артикулів. Дослідниця М. Гримич групує розділи за їхнім потенційним зв’язком із звичаєвим правом і виділяє такі групи: 1) розділи, які становлять державні справи, зумовлюють державний устрій; 2) розділи, які безпосередньо стосуються документування юридичних угод; 3) розділи про судоустрій держави; 4) розділи про сімейне право; 5) розділи, пов’язані із кримінальним правом. У цих розділах є чимала кількість правових термінів, які сьогодні вживаються в конституційному праві України, напр.: *війна, закон, заповіт, кордон, майно, норма, опіка, свідок, спори, суд, суддя, шлюб* тощо [58, с. 5–8].

Визначною писемною правовою пам’яткою, яка лягла в основу формування правової термінології і термінолексики конституційного права України зокрема, була Конституція 1710 р., прийнята 5 квітня в м. Бендерах. Цей документ ще мав назви „Пакти та Конституції прав і вольностей Війська Запорозького”, „Бендерівська Конституція” (за місцем написання), „Конституція Української Гетьманської держави”, у науково-популярній літературі документ дістав назву „Конституція Пилипа Орлика” [142, с. 3–4; 77, с. 10]. Конституція складалася з преамбули та шістнадцяти статей, в яких передбачалося встановлення національного суверенітету, визначення державних кордонів, забезпечення державних прав людини, оголошення Києва гетьманською столицею, непорушності трьох складових чинників правового суспільства: законодавчої, виконавчої і судової влади [77, с. 10–13]. Цей правовий документ автори вважали запорукою подальшого розвитку та незалежності України. У преамбулі Конституції схематично викладено

історію українського народу та Війська Запорізького, висловлено ідею споконвічного прагнення українців до власної державності, наголошено на природне право кожної нації на самовизначення з-під чужоземного панування [142, с. 8].

Текст Конституції написаний двома мовами: тогочасною книжною українською та латинською*. Латиномовний документ призначався для освічених випускників Києво-Могилянської академії, козацької старшини. Ще однією причиною написання Конституції латиною було бажання донести суть цього документа до інших європейських країн, підтримкою яких хотів заручитися Пилип Орлик під час визвольної боротьби. Латинська мова в цей час була мовою міжнаціонального спілкування, якою створювали найважливіші документи того часу в Європі. Текст латинською мовою підкреслював серйозність, значущість цього документа.

З іншого боку, пишучи текст рідною мовою, автори бажали зробити доступним його зміст і суть якнайбільшій кількості тогочасних українськомовних людей, бо, очевидно, що латинський текст не міг виконати такого завдання. Було б також незрозумілим, якби документ такого суспільно важливого значення не був написаний мовою тієї нації, для якої його створювали. Староукраїнська версія засвідчує приналежність змісту документа і його суті до ідей української нації.

I. Фаріон розкриває мовну свідомість творців цієї Конституції крізь призму базових термінів пам'ятки, зазначаючи, що серед юридичних термінів були вжиті „*природне право*” та „*права та вольности*”, що

* Щоб вповні зрозуміти дух Конституції Пилипа Орлика, варто акцентувати на освіті автора. Орлик навчався у Києво-Могилянській Академії. В цей час Академія була єдиним вищим навчальним закладом України й Східної Європи загалом. Повний курс навчання в Академії тривав дванадцять років. Освіта в цьому навчальному закладі на цей час відзначалася тим, що студентів навчали багатьма мовами. Це були класи: грецької, латинської, польської, німецької, французької, єврейської і російської мов. Акцентувалось на вивченню руської (української) мови. У 1649 р. патріарх Єрусалимський Паїсій, відвідавши Київський колегіум, писав, що в ньому є вчителі „високого мистецтва”, які навчають молодь „слов'янській мові як властивій” (Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. – К. : Вид. дім «КМ Акад.», 2003. – С. 70). Отже, випускники Академії, а серед них і Пилип Орлик, добре володіли тогочасною українською мовою і знали її граматику, це була рідна для них мова. У навчанні особливої уваги надавалось також латинській мові, володіння якою було не лише ознакою освіченої людини того часу, а й давало можливість пізнати сучасну європейську науку. Ці факти свідчать, що Пилип Орлик володів латинською мовою не гірше за рідну, українську.

„є виявом традиційно прогресивної правосвідомості нашого народу та яскраво вираженої ідентичності” [296, с. 123].

Автори Конституції 1710 р. розуміли значення терміна „*природне право*” так, як його сьогодні визначають провідні правознавці. Зокрема у словнику П. Шляхтуна „Конституційне право: словник термінів” це поняття визначають як „*сукупність прав людини, які зумовлені самою її природою і не залежать від волі держави. Природними правами і свободами кожна людина наділена від народження*” (Шляхтун, с. 423). Вживаючи цей термін, автори акцентували на праві людини на життя, свободу, на вільне володіння своєю рідною мовою та інші особисті права й свободи, яких зобов’язана дотримуватися кожна держава щодо своїх громадян. Вони не повинні залежати від волі тієї чи тієї держави.

Також текст Конституції містить низку термінів, які активно функціонують у конституційному праві України до сьогодні: *батьківщина, власть, договір, доходи, конституція, корупція, народ, нація, область, права, рада, укази* та ін. [296, с. 127–128].

Варто зауважити, що термін *конституція* вжито лише в латиномовній версії документа, „що відповідає історичному лексичному складові тієї мови та суспільно-політичним взаєминам, зокрема, у Стародавньому Римі. Стимулом для використання слова *constituo* як нормативно-правового терміна послужило вживання його як заголовного (на початку тексту) в офіційних документах Стародавнього Риму в словосполучі «*Res Publicum Constituire*», що означає «*римський народ встановлює*». Це дієслово і стало твірним для похідного процесуального іменника *конституція*” [296, с. 127–128].

Зафіксовано також терміноодиниці *панство* і *народ*. Контекст Конституції вказує, що термін *панство* позначав суверенну державу з монархом на чолі – королівство, імперія тощо, а термін *народ* – це населення

певної території під владою монарха [136, с. 195]. Термін *суверенітет* витлумачується як верховне право правити [195, с. 353].

Отже, у цей період закладено підґрунтя термінології конституційного права.

II. Період початкової кодифікації правової термінології (друга пол. XIX ст. – 1918 р.)

Як зауважують дослідники, фіксація юридичних термінологічних лексем у лексикографічних працях бере свій початок ще з кінця XVI – початку XVII ст. – часу появи перших тлумачних словників Л. Зизанія, П. Беринди, Є. Славинецького, А. Корецького-Сатановського та ін [240, с. 209]. Проте початок кодифікації правової термінології пов'язуємо із першою половиною XIX ст., коли опубліковано фахові юридичні словники, у яких була лише правова термінологія. Це „Юридично-політична термінологія для східних слов'ян Австрії” (1851) та „Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних” (1893).

Штучна роз'єднаність української мовної території упродовж тривалого часу поміж Росією, Польщею, Австро-Угорщиною та Румунією з різними соціально-політичними та правовими системами теж впливала на розвиток наукової мови, зокрема й правничої. З середини XIX ст. почалося зростання національної свідомості, про що свідчить, зокрема, суспільно-політичне й культурне життя України того часу і, відповідно, активний процес формування української юридичної термінології.

Ознаки цього періоду визначає поділ української території на дві частини. Західна частина, а саме Галичина та Буковина, перебувала під владою Австрійської імперії, східна частина була складовою Російської імперії. У цих двох регіонах ситуація щодо питання формування юридичної лексики суттєво відрізнялася. Так, на території Східної України відчутним був вплив російської мови, тому юридична термінологія формувалася в

інституціях, де офіційною мовою була російська. На західноукраїнських землях, на думку О. Сербенської, юридична лексика створювалась на діалектній основі [248, с. 34].

Унаслідок національно-визвольних протистоянь, австрійський уряд 4 березня 1849 р. прийняв Конституцію [279, с. 147], яка проголошувала всі нації, що входили до складу Австрійської імперії, рівноправними. Текст конституції був написаний німецькою мовою, хоча було передбачено підтримку всіх уживаних у країні мов, зокрема, видання вісників, текстів постанов та законів цими мовами [56, с. 83]. Проте існувала проблема наявності та унормованості наукових термінів, якими потрібно було перекладати державні закони українською мовою.

Також австрійський уряд видав значну кількість указів, постанов, які роз'яснювали права вживання української мови в державних установах. Виникла потреба доносити суть цих документів, а також інших законів до української частини населення. Відповідно з'явилися періодичні видання, у яких розміщували переклади законів та розпоряджень українською мовою. Така практика також сприяла розвитку термінології конституційного права України.

Із 1849 р. закони публікувалися українською мовою у таких виданнях: „Общій законѡвъ державныхъ и правительства Вѣстникъ для цѣсарства Австріи” (Відень, 1849–1853), „Вѣстникъ законѡвъ державныхъ и правительства” (Відень, 1854–1858), „Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених в державній раді” [355, с. 287; 173, с. 674].

З огляду на ситуацію, яка виникла, уряд Австрії вирішив організувати у Відні спеціальну комісію під керівництвом славіста П. Шафарика, основним завданням якої було: „розроблення юридичної термінології, яка відповідала б духові цих мов, достатньою мірою задовольняла б потреби теперішнього законодавства та управління, і була б узята почасти зі старих правових джерел, а почасти утворена з природного багатства різних діалектів

і яка могла б бути нормою спочатку для редакції імперського вісника, а потім для вживання в загальній практиці” [цит за : 197, с. 474]. У комісії було п’ять секцій відповідно до кількості слов’янських мов, що вживалися в австрійській монархії у цей час: чеська, польська, русинська (українська), словенська і сербська [193, с. 265–266]. У складі української секції працювали: проф. Львівського університету Яків Головацький, радник міністерства освіти Григорій Шашкевич, а також редактор імперського вісника законів Юліан Вислобоцький [197, с. 475].

У результаті роботи секції, що працювала над упорядкуванням юридично-політичної термінології української мови, у 1851 р. у Відні вийшла лексикографічна праця „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs” – „Юридично-політична термінологія для східних слов’ян Австрії” [цит. за : 71]. Це був перший юридичний німецько-український термінологічний словник. Він охопив близько 17 тисяч термінів, розміщених на 294 сторінках. До його складу входили терміни з різних галузей права, а також медична, релігійна, шкільна лексика тощо. Велику кількість становили терміни із так званого „державного життя”, які, на нашу думку, і є власне основою сучасної термінологіки конституційного права України. Напр.: *безправність, власність, голосування, військо, законодавець, законь, народ, нижша школа, осѣлость, правознавець, право, скарга, чужоземець* тощо. Перекладені з німецької, терміни у словнику подано кирилицею із зазначенням наголосу на кожному з них [цит. за : 71].

Це видання стало першим фаховим колективним юридичним словником, який відіграв вагому роль у подальшому розвитку і кодифікації юридичної лексики в українській мові. Адже його автори визначили основні закони для майбутніх термінологів й укладачів термінографічних праць: обов’язкова орієнтація на національну мову, уникнення запозичень тощо.

Осередком розвитку юридичної науки й освіти в Україні став Львівський університет. Дослідницькі розробки правознавців цього закладу

мали суттєве значення для процесу становлення вітчизняної термінології [11, с. 33]. 28 березня 1862 р. у Львівському університеті відкрито кафедри цивільного та кримінального права, викладання на яких велося українською мовою [357, с. 2295]. Цю подію не можна залишати поза увагою, тому що вона активізувала розбудову правничої термінології, а зокрема і процес словникарства в цій науковій сфері.

У 1861 р. була прийнята ще одна австрійська конституція, відповідно до юрисдикції якої дозволено створювати культурні й освітні товариства, а також правничі громадські організації [204, с. 183]. Так, при Львівському університеті у 1881 р. створено „Кружок правничий”, що займався розробленням української юридичної термінології [6, с. 74]. 18 квітня 1909 р. у Львові було засновано „Товариство Українсько-Руських Правників”, ініціатором якого був професор Львівського університету С. Дністрянський. Результатом роботи товариства був кварталник „Правничий Вісник”, у якому розміщувалися наукові статті, присвячені різним питанням права [358, с. 3231]. Професор С. Дністрянський, який відіграв непересічну роль у розробленні української правничої термінології цього часу, в окремій праці обґрунтував права української мови у Львівському університеті [76]. Уся ця робота сприяла становленню, розвитку української юридичної термінології і термінології конституційного права зокрема.

В Австро-Угорщині 21 грудня 1867 р. була прийнята конституція [57, с. 52], стаття 19 якої проголошувала: *„Всі народи держави рівноправні, й кожен народ має непорушне право берегти й розвивати свою національність та мову. Держава визнає рівноправність усіх вживаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті. В краях, де живе кілька народів, мають бути прилюдні установи, навчання так уладжені, щоби кожний з тих народів одержав потрібні засоби для науки в своїй мові без силування до вивчення другої краєвої мови”* [79, с. 178]. Текст цієї статті дублює позицію влади щодо статусу народів імперії із попередньої вищезгаданої Конституції

1849 р. Важливим є факт, що українська мова почала визнаватись „красвою” мовою у Галичині та Лодомерії, функціонуючи у школах, державних установах, судочинстві. Українські написи почали з’являтися на державних установах, судах і навіть банкнотах [79, с. 178].

У 1873 р. у Львові створено Товариство імені Т. Шевченка, метою якого було популяризувати українську мову, поширювати україномовну літературу, (через власну друкарню і періодичні видання – часописи „Правда” і „Зоря”). У 1892 р. товариство отримало статус наукового, оскільки вже в той час поширювало не лише художні твори, написані українською мовою, а й окремі наукові праці. Тому гаслом Товариства стало: „Творити науку українською мовою” [203, с. 91]. Чільне місце у цьому процесі відводилося розбудові української правничої термінології. Зокрема з’явилося видання „Часопись Правнича”, засновниками якого були Кость Левицький, Антон Горбачевський та Євген Олесницький [63, с. 12; 359, с. 3697]. У цьому журналі свої праці друкували українські правники, які усвідомлювали важливість саме правничої термінології у процесі розбудови української нації та здобутті власної державності [293, с. 37]. На перших сторінках журналу цю ідею, а також завдання для майбутньої праці, окреслено таким чином: „Ми народ без державної й національної самостійності, не маємо питомого законодавства. [...] Ми повинні в науці права змагатися до сеї ровені, якої від нас домагається становище в культурній Європі, поступати дорогою, яку нам вказують наші відносини й наші суспільні потреби. [...] Мусимо плекати права нашої народності...” [цит. за : 32, с. 41]. У результаті їхньої роботи було вироблено основні засади творення юридичної термінології (терміни повинні відповідати „духові” мови; синонімія в термінології можлива, але не бажана; термінологія має бути загальноукраїнською тощо) [88, с. 87].

У кінці XIX – початку XX століття в Галичині українська інтелігенція, а зокрема адвокати, стають провідниками пробудження національної

свідомості, відстоюючи права української мови в австрійських судах [45, с. 12]. Це спонукало до активного розвитку української юридичної термінології. Так, у 1885 р. більшість законодавчих актів, що роз'яснювали права вживання української мови, були зібрані у книзі „Руській Правотар домовий”, яку уклали Василь Лукич та Юліян Семигінівський [5, с. 169]. Також у книзі описано більше 200 способів написання подань, прохань та інших правничих документів.

Наступним кроком у розвитку української юридичної сфери стала лексикографічна праця 1893 року (з переробленим і доповненим варіантом 1920 р.) „Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних”, укладачем якої був Кость Левицький [90, с. 72]. Усвідомлення важливості цього словника для розвитку української правничої мови автор окреслює у передмові: „Сила рідної мови і в уживанні тої мови на кождім місці, в кождім часі і в усіх відносинах, – бо лише той нарід має будучність, котрий любить рідну мову” [369, с. 5].

Про еволюцію розвитку правничої термінології свідчить те, що автор, беручи за основу для роботи пам'ятки давнього руського права – „Руська правда”, „Литовські статuti”, а також словник „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Osterreichs”, інвентаризував та оновлював юридичну термінологію, щоб вона відповідала рівню тогочасного розвитку української мови. Про це в передмові зазначав сам автор, повідомивши, що із цього словника він узяв терміни, „котрі відповідають теперішньому розвоєві руської мови, натомісць, пропустив всі вислови: несхожі з духом руської мови, неясні або незрозумілі” [369, с. 4]. Так, у словнику зафіксовано термінолексику, яка використовується в „Конституції Пилипа Орлика” і сучасному конституційному праві України, напр.: *батьківщина* (Левицький, с. 281), *власть* (Левицький, с. 43), *договір* (Левицький, с. 63), *доходи* (Левицький, с. 143), *конституція* (Левицький,

с. 170), *народ* (Левицький, с. 263), *нація* (Левицький, с. 263), *область* (Левицький, с. 141), *права* (Левицький, с. 5), *рада* (Левицький, с. 60) та ін.

К. Левицький був автором багатьох праць з правової тематики: „Про закон о товариствах і право збору” (1884), „О правах і повинностях в громаді” (1886–1889), „Про каси пожичкові” (1889), „Наш закон громадський” (1889), „Що має робити „Просвіта” на основі нового статуту” (1892), „Про польові пошкоди” (1893), „Про права руской мови” (1896) [356, с. 1268]. Ці роботи були зразками практичного вживання української правничої термінології в офіційно-діловому стилі.

Отже, для цього періоду характерною є поява перших фахових юридичних словників, які вміщували значну частину термінологіки конституційного права.

III. Період становлення та утвердження національної основи правової термінологіки (1918 – 30-ті рр. XX ст.)

Після розпаду Австро-Угорської імперії у жовтні 1918 р., владу в Східній Галичині очолила Українська Національна Рада на чолі з Євгеном Петрушевичем. У цей час українці докладали всіх зусиль для створення нової української держави. Проте, за рекомендацією конференції послів Антанти, в березні 1923 р. узаконено право Польщі на Східну Галичину [207, с. 348].

Після підписання 28 червня 1919 р. у Версалі трактату Польща брала на себе зобов'язання перед державами Антанти гарантувати українському населенню культурну автономію [83, с. 106–107]. Проте, вважаючи Галичину польським краєм, польська влада не враховувала потреб та інтересів українського народу, зокрема й мовних. У цей час закривалися українські школи, у Львівському університеті були закриті усі українські кафедри, українську мову було заборонено вживати публічно [41, с. 49]. Незважаючи на напружені стосунки, що існували у Східній Галичині між українським населенням і польською адміністрацією, польський уряд оголосив про

готовність поважати права українців згідно із зобов'язаннями Версальського трактату. Як результат 17 березня 1921 р. була прийнята Конституція Речі Посполитої, у статті 109 якої проголошено, що „кожен житель на території Речі Посполитої має право на збереження своєї національності і на розвиток своєї мови та національних особливостей” [342]. На жаль, ця норма мала лише формальний характер, тому розвитку правничої термінології, зокрема конституційної, не відбувалося.

Для залагодження польсько-українських конфліктів, польський сейм прийняв 26 вересня 1922 р. закон „Про підстави загального воєводського самоврядування і зокрема воєводств Львівського, Тернопільського і Станіславського” [цит. за : 41, с. 49–50]. У ньому зазначено, що влада і державні суди зобов'язані відповідати на заяви сторін та приймати до протоколу усні зізнання двома мовами – польською або руською (*українською* – Л. П.). Закони, розпорядження та інші державні акти мали передаватися до відомих воєводств у воєводському урядовому часописі руською мовою [цит. за : 41, с. 49–50]. Та вже 31 липня 1924 р. було прийнято закон „Про мову урядування судів, урядів прокурорських і нотаріатів”, який визнавав єдиною державною мовою у Галичині мову польську. У ньому зазначено, що „мовою внутрішньої і зовнішньої діяльності судів і нотаріату є польська мова як мова державна” [343].

Таку несприятливу для розвитку української мови та її термінології ситуацію зумовило те, що в цей період робота над укладанням словників та опрацюванням української правничої термінології призупинилася, у всіх сферах життя польська мова почала витісняти українську.

На території Східної України робота з систематизування юридичної термінології проводилась і зумовила в період існування Центральної ради появу комісії з питань української термінології, про діяльність якої не залишилось ніяких відомостей. Згодом цю місію продовжила аналогічна комісія, заснована урядом П. Скоропадського 20 травня 1918 р. Її членами

стали С. Шелухін, К. Квітка, О. Левицький, В. Гаврик, М. Підвисоцький та ін. Відомо, що комісія припинила свою роботу восени 1918 р. [240, с. 210].

29 квітня 1918 р. Центральна Рада прийняла Конституцію Української Народної Республіки, що увійшла в історію конституційного права як „Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки” [321, с. 51]. Робота над проектом цієї Конституції розпочалася відразу після проголошення Української Народної Республіки [234, с. 165]. Цей документ був написаний українською мовою і вміщував значну кількість термінів конституційного права, актуальних і сьогодні. Напр.: *вибори, виконавча власть, громадянин, депутат, міністр, народ, нація, орган державної влади, право, правомочність, принцип децентралізації, самоврядування, страйк, суд* та ін. [117, с. 73–83].

Через гетьманський переворот Конституція Української Народної Республіки 1918 р. не набрала чинності, проте у цьому документі закріплені провідні ідеї творців української державності, а також закладено термінологічну основу сучасного конституційного права України.

У цей час починає активізуватись термінографічна робота. У 1919 р. при новоствореній Академії наук було відкрито Правничо-термінологічну комісію, яка зробила важливий внесок у розвиток правничої термінографії. До неї входили визначні вчені-мовознавці, проте склад комісії неодноразово змінювався, що створювало деякі проблеми щодо виконання покладених на неї обов’язків: перегляд і систематизація словників та законодавчих документів українською мовою з юриспруденції, виявлення нових правових термінів та видання ґрунтовного академічного словника правничої термінології [240, с. 211]. У цей час Українське правниче товариство видало „Короткий російсько-український правничий словник” (укладач І. Жигадло), опубліковано також „Кишеньковий російсько-український словник. Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців” (укладач Є. Ванько) [348], „Словник московсько-український (короткий) судівництва та діловодства”, „Українська

мова: „Російсько-український словник та зразки паперів українською мовою” [цит. за : 286, с. 95] тощо.

У 1921 р. створено Інститут української наукової мови (ІУНМ), у складі якого існував Правничий відділ та вже згадана Правничо-термінологічна комісія [307]. Це був найавторитетніший науковий центр того часу, що координував термінологічну працю з різних галузей знань в Україні [199, с. 83]. Наслідком роботи ІУНМ стала поява у 1926 р. „Російсько-українського словника правничої мови” за редакцією А. Кримського (67 тис. реєстрових слів) [375], що на той час був найповнішою академічною науковою лексикографічною працею. Серед реєстрових слів словника зафіксовано такі одиниці: *батьківщина* (Кримський, с. 26), *власть* (Кримський, с. 21), *договір* (Кримський, с. 44), *доходи* (Кримський, с. 47), *конституція* (Кримський, с. 77), *народ* (Кримський, с. 109), *нація* (Кримський, с. 112), *область* (Кримський, с. 134), *право* (Кримський, с. 204), *укази* (Кримський, с. 297) та ін. Однак словник потрапив під цензуру й був заборонений владою [240, с. 211].

Цього ж року в Харкові кодифікаційний відділ Нарком'юсту УРСР видав „Практичний правничий словник російсько-український” (укладачі С. Вертка і М. Матвієвський). Ця праця містила близько 5 тис. термінів [293, с. 39]. У цей же час побачив світ „Словник правничої мови” І. Огієнка [285, с. 95]. Ще одна Правничо-термінологічна комісія при РНК УСРР, яка працювала над розвитком правничої термінології, була створена 9 листопада 1927 р. і проіснувала до червня 1931 р. [54, с. 67].

Активний розвиток правничої термінології у цей період був зумовлений стрімким утвердженням наукової думки, активним суспільно-політичним життям країни.

IV. Період призупинення розвитку української правової термінології та її русифікація (30-ті рр. XX ст. – 90-ті рр. XX ст.)

У 1930 р. після судової справи „Союзу визволення України” почався процес згортання українізації, а постанова ЦК КП(б)У від 22 листопада 1933 р. визначила її офіційне припинення [267], почався зворотний процес звуження функцій української мови й витіснення її російською.

Було ліквідовано Інститут української наукової мови та вилучено з книгарень та бібліотек усі створені в ньому термінологічні словники. Припинення процесу українізації позначилося виданням бюлетенів під гаслом „Проти націоналізму в термінології” (1933–1955) [253, с. 15–16] та статей на кшталт „Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті” (1933 р.) А. Хвилі [292, с. 113–132], які забороняли і вилучали численну кількість українських термінів з різних галузей знань. Ю. Шевельов визначає, що: „Урядове втручання [...] у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною [...]. Радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфографічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови” [292, с. 360]. Значну частину української наукової термінології було частково вилучено з підручників та офіційних словників. Вона ставала недоступною для українців. „У 1933–1935 рр. було перервано нормальний природний перебіг творення і розвитку національної термінології і вилучено (фактично репресовано) понад 40 000 українських наукових і технічних термінів, натомість „запропоновано” терміни російські або міжнародні у російській транскрипції” [129, с. 175]. Як зазначає І. Кочан, „розвиток термінознавства відбувався не відповідно до природного розвитку мови, а за історично-політичними ознаками. Цей процес нерідко іменують лінгвоцидом української мови” [128, с. 24–25].

У таких умовах українська наукова термінологія почала втрачати свою автентичність, переймаючи російські конструкції. Ситуацію, що склалася у 30-х рр. XX ст., Л. Масенко описує так: „Нищівних ударів у цей же час зазнала школа термінознавства, яка склалась у попередній період. Після фізичної розправи з мовознавцями, що встигли укласти десятки термінологічних словників, проведене в 1933 р. «викорінення, знищення націоналістичного коріння на мовному фронті» цілковито змінило засади творення терміносистем” [162, с. 35].

Таким чином після 1936 р. припинено наукові дискусії щодо створення української термінології [130, с. 5], зокрема й правничої. Як стверджує дослідниця Л. Чулінда, „у наступні роки спеціальних правничо-термінологічних досліджень на академічному чи державному рівні практично не велося” [305, с. 17]. За півстоліття (1927–1974 рр.) не опубліковано жодного юридичного словника, хоча історики-термінознавці, як і їхні попередники, плідно працювали [240, с. 211].

Отже, після процесу згорання українізації упродовж кількох десятиліть питання систематизації української правничої термінології навіть не ставилося на порядок денний, настав період довготривалого занепаду лексикографічної праці у всіх сферах науки, зокрема і в юридичній.

Суттєвий внесок у розвиток української юридичної науки, зокрема і її термінології, у повоєнні роки здійснив Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, створений 13 травня 1949 рр. Його основним завданням був всебічний розвиток радянської правової науки в УРСР. У 1977–1978 рр. Інститут взяв активну участь у підготовці проекту Конституції УРСР 1978 р. Із 1990-х рр. в Інституті діяло дев'ять наукових відділів, одним з яких був відділ конституційного права та місцевого самоврядування (завідувач Ю. С. Шемшученко). За час існування Інституту опубліковано близько 500 монографій та понад 10 тисяч наукових статей з актуальних проблем державотворення [178, с. 2–5].

Після тривалої перерви, у 1974 р. вийшов „Юридичний словник-довідник”, укладачами якого були Б. Бабій, Ф. Бурчак, В. Корецький, В. Цветков [285, с. 95]. У 1983 р. виходить його друге перероблене й доповнене видання. Словник вміщує понад 2 300 статей з теорії держави і права, управління, законності, охорони прав, теорії різних галузей права тощо. У 1984 р. було перевидано „Російсько-український словник правничої мови” за редакцією А. Кримського [90, с. 71–72]. У 1985 р. Комітет наукової термінології, створений при Президії АН України у 1978 р., видав „Російсько-український юридичний словник”, що налічував близько 20 тис. термінів [90, с. 72]. Цього ж року за редакцією Б. Бабія опубліковано „Русско-украинский словарь юридической терминологии” (близько 30 тис. реєстрових одиниць) [379]. У 1989 р. видано „Короткий юридичний словник”, укладачем якого був Н. Хуторян [90, с. 72].

На формування термінології конституційного права України вплинули також чотири конституції УСРР-УРСР. Перша Конституція Української соціалістичної радянської республіки, прийнята 24 березня 1919 р., була російською мовою [300, с. 146]. 15 травня 1929 р. ІХ Всеукраїнський З'їзд Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів постановою затвердив нову Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки [142, с. 53]. Текст Конституції був написаний також українською мовою [118]. У статті 20 цієї Конституції зазначено: „Мови всіх національностей, що живуть на території Української соціалістичної радянської республіки, рівноправні, й кожному громадянину, незалежно від його національної належності, забезпечується цілковиту можливість у його зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ним, у всіх прилюдних виступах, а також у всьому громадянському житті – вживати рідної мови” [300, с. 276].

30 січня 1937 р. Надзвичайний чотирнадцятий З'їзд Рад УРСР* прийняв постанову, якою затвердив Третю Конституцію Української радянської соціалістичної республіки [142, с. 57]. 20 квітня 1978 р. сьомою сесією Верховної Ради УРСР було прийнято нову Конституцію УРСР, у якій розширено права національних меншин [142, с. 62]. У статті 34 записано: „Громадяни Української РСР різних рас і національностей мають рівні права” [300, с. 644].

Хоча в період від 30-х рр. XX ст. до 90-х рр. XX ст. відбулося прийняття чотирьох конституцій, які вміщували велику кількість правових термінів, що сьогодні входять до складу терміносистеми конституційного права України, видання декількох правових словників у 70–80-хх рр., проте мовна політика УРСР зумовила обмежене використання української мови і, відповідно, юридичної термінології, – відбувалося гальмування природного розвитку терміносистеми конституційного права України.

V. Сучасний період розвитку української правової термінології (90-ті рр. XX ст. – перші десятиліття XXI ст.)

Після здобуття Україною незалежності, термінографічна праця відновилася з новою силою, зокрема й над спеціальними словниками. Проблема національної наукової термінології набула державної ваги. Адже стан правничої термінології свідчить про рівень розвитку суспільства. І. Огієнко зазначав: „Термінологія – це зовнішня форма науки, що дає змогу легше й глибше науково працювати, чому стан наукової термінології завжди свідчить і про стан національної науки” [цит. за : 220, с. 128].

Термінологія юридичної науки унормовується з розвитком юридичної лінгвістики – нової прикладної науки, фундамент для якої заклали наукові дослідження на перетині юриспруденції та лінгвістики таких українських учених, як Н. Артикуца, Ю. Прадід та ін [240, с. 211–212].

* У січні 1937 року замість Українська Соціалістична Радянська Республіка” була встановлено назву „Українська Радянська Соціалістична Республіка” (Кульчицький В. С. Генезис та еволюція української Конституції : навч. посібник / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко. – Львів : Вид. юрид. ф-ту Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2007. – С. 57).

У перші роки незалежності спостерігаємо активізацію видань саме перекладних термінологічних словників, у яких до іншомовних термінолексем наводилися найбільш точні українські відповідники та тлумачення для позначення того чи того поняття. В основному, це двомовні та тримовні перекладні словники з українською, російською та англійською мовами. У 1993 р. опубліковано працю „Російсько-український словник юридичних термінів” [353]. У 1994 р. видано „Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання” [378], та „Словник юридичних термінів (російсько-український)” [389], у якому подано понад 20 тис. українських відповідників до російських термінів. 1996 р. за редакцією Ю. Шемшученка опубліковано тлумачний „Юридичний словник-довідник” [401]. В останнє десятиліття кількість словників подібного типу значно зросла: „Українсько-англійський юридичний словник” (2003) [398], „Російсько-український термінологічний словник з історії держави і права” (2003) [377], „Сучасний українсько-англійський юридичний словник: близько 30 000 термінів і стійких словосполучень” (2007) [392], „Короткий російсько-український тлумачний словник юридичних термінів” (2009) [366], „Англо-український юридичний словник: близько 75 000 термінів” (2010) [347], „Латинсько-український та українсько-латинський словник” (2013) [368].

Ці лексикографічні праці фіксують не лише поняття, а й передбачають унормування термінів, уникнення термінологічної синонімії тощо. Такий підхід сприяв становленню та стандартизації українських правничих термінів з перших років незалежності нашої держави.

Якщо упродовж першого десятиліття незалежності України спостерігаємо видання в основному перекладних словників з юридичної термінології, то вже на початку другого десятиліття з’являються ґрунтовні енциклопедичні праці, тлумачні словники, довідники, які є результатом колективної роботи провідних юристів України. Так, упродовж

1998–2004 рр. опубліковано шеститомну „Юридичну енциклопедію” [400], до якої увійшли основні юридичні поняття з усіх галузей права. У 2004 р. за редакцією професора В. Гончаренка вийшла праця „Юридичні терміни: тлумачний словник” [402]. Чимало термінографічних праць подібного типу видано і в останнє десятиліття, зокрема „Словник-довідник юридичних термінів” (2010) [390], „Тлумачний словник найсучасніших юридичних термінів” (2011) [394], „Великий енциклопедичний юридичний словник” (2012) [349], „Тлумачний словник-мінімум з юридичної термінології” (2013) [395], „Правознавство: фундаментальні поняття та положення, словник термінів” (2013) [374].

Систематизацію українських юридичних термінів та понять дослідники здійснювали, фіксуючи одиниці із чинного законодавства України. Результатом такої праці стали „Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України” (1999) [386], „Словник законодавчих термінів” (2000) [382], „Словник законодавчих і нормативних термінів” (2008) [381], „Словник термінів, що вживаються в законах України” (2009) [387].

У перші десятиліття незалежності України створювали загальні нормативні словники сучасної української юридичної лексики, які висвітлювали тогочасний стан розвитку мови права, вміщуючи в собі термінолексеми з різних правових галузей [37, с. 7–8]. В останні роки відбувається особлива активізація термінографічної праці над унормуванням галузевих терміносистем права, зосереджених на певній частині юридичної терміносистеми. Над укладанням словників починають працювати товариства, окремі дослідники, авторські колективи, спеціалізовані організації. Так, у сфері цивільного права видано: „Сучасний словник цивільно-правових термінів: включає терміни, введені оновленим цивільним законодавством України” (2005) [391], „Словник цивільного права” (2012) [388], „Цивільне право України у поняттях і термінах” (2013) [399],

„Термінологічний словник-довідник з цивільного законодавства” (2013) [393]; у сфері кримінального права: „Словник базової термінології кримінального права” (2012) [380], „Кримінальне право України в поняттях і термінах” (2013) [367]; у сфері адміністративного права: „Адміністративне право України: законодавчі визначення: словник-довідник” (2009) [346], „Адміністративне право: словник основних термінів” (2012) [345]; у сфері екологічного права: „Екологічне право: словник термінів” (2013) [354]; у сфері трудового права: „Трудове право України: словник-довідник термінів і понять” (2013) [396]; у сфері міжнародного права: „Термінологічний словник міжнародного права” (2009) [352]. Потрібно зауважити, що без ґрунтовних досліджень галузевих терміносистем створення загальних словників юридичної лексики є неповноцінним.

28 червня 1996 р. Верховна Рада України прийняла Конституцію, текст якої став результатом багаторічної історії формування термінології конституційного права України. Це стало поштовхом для утвердження термінолексики цієї галузі права.

2.2 Лексикографія конституційного права у період незалежності України

Окрім перелічених термінографічних праць з різних галузей права, у ХХІ ст. з’явилося чимало словників з конституційного права. Незважаючи на те, що Україна понад двадцять років незалежна, – словникових видань конституційного права, як провідної галузі права, небагато: Ю. Бисага, М. Палінчак „Мала юридична енциклопедія з конституційного права” (2003); П. Шляхтун „Конституційне право: словник термінів” (2005); Л. Наливайко, М. Беляєва „Тлумачний термінологічний словник з конституційного права” (2010); та словники-додатки з підручників: З. Гладун, М. Федчишин „Словник термінів конституційного права” (2001); С. Лисенков „Короткий

термінологічний словник” (2007); В. Кравченко „Мала енциклопедія конституційного права” (2008); В. Теліпко „Термінологічний словник” (2009).

Словник П. Шляхтуна „Конституційне право: словник термінів” [409] містить визначення та опис майже 2 тис. термінів науки і практики конституційного права. Терміни подано за алфавітом та з наголосами. Словникові статті містять визначення відповідних термінів та їхній опис, подекуди – покликання на конкретні нормативно-правові акти України та відсилання до інших статей словника. Більшість іншомовних термінів містить вказівку на мову-джерело. Зафіксовано покликання до кореневого слова, напр.: *абсолютне вето* – див. *вето* (Шляхтун, с. 7). До тлумачення реєстрового слова, де це можливо, подано його синонім, якщо він семантично рівнозначний. Напр.: *автохтонні народи ... Див. корінні народи* (Шляхтун, с. 12).

У словнику-довіднику Ю. Бисаги, М. Палінчак „Мала юридична енциклопедія з конституційного права” [403] розміщено понад 300 базових статей, необхідних для студентів юридичних факультетів під час вивчення курсів „Конституційне право України” та „Конституційне право зарубіжних країн”. Автори ставили перед собою мету допомогти студентам, громадянам, органам державної влади та місцевого самоврядування засвоїти основні поняття з конституційного права. Укладачі не коментують, за яким принципом добрався цей лексичний мінімум. Окремі терміни супроводжує довідка про їхнє походження. У назві статті можливе уточнення терміна, подане в дужках. Якщо реєстрове слово має синонім, то його подано або у кінці статті з покликанням до кореневого слова (напр.: *демократія... див. правова держава* (Бисага, с. 23)), або одразу після реєстрового слова у дужках, якщо ці терміни у словнику відсутні (напр.: *виборча квота (виборчий метр, виборча частка, виборча середня)* (Бисага, с. 11)). Акцентуаційна характеристика відсутня.

„Глумачний термінологічний словник з конституційного права” Л. Наливайка, М. Беляєва містить аналіз базових термінів та понять конституційного права та налічує приблизно 1800 термінів [407]. Словник підготовлено на основі Конституції, законів та інших нормативно-правових актів, навчальних посібників, підручників, енциклопедичних видань з урахуванням законодавчих змін й новітніх досягнень української і зарубіжної науки конституційного права. Як зазначають автори у передмові до словника, він має певною мірою універсальний характер: доступний для студентів різних навчальних закладів, поєднує як традиційні погляди на правові явища, так і нові, містить аналіз теоретичних та практичних, процесуальних питань конституційно-правового характеру [407, с. 5]. Слова внесено до реєстру словника за алфавітом і подано без наголосу. Майже до всіх іншомовних однослівних термінів у дужках подано етимологічну довідку. Окремі значення слова відділено одне від одного арабськими цифрами. У кількох словникових статтях біля реєстрового слова в дужках подано його уточнення (напр.: *абсолютна більшість (при голосуванні)* (Наливайко, с. 8)). У кінці дефініцій подано покликання на Конституцію, закон чи інший нормативно-правовий акт, у яких зафіксовано цей термін. Часто в кінці словникової статті, у дужках, подано паралельну назву до цього терміна, яка найчастіше є іноземним відповідником. Напр.: *парламент [...]* (*паралельна назва – легіслатура* (Наливайко, с. 168)).

Наступні словники, що розміщені у кінці підручників та посібників, невеликі за обсягом і в основному охоплюють терміни, що були використані у книзі, або які, на думку авторів, варто засвоїти для кращого розуміння викладеного матеріалу з теми „конституційне право України”.

„Термінологічний словник” з навчального посібника „Конституційне та конституційно-процесуальне право України” [408] містить близько 200 статей з конституційного та конституційно-процесуального права. Кожне слово подано у вихідній формі за алфавітом. Словникова стаття складається з

реєстрового слова без акцентуаційної характеристики та етимологічної довідки.

У навчальному посібнику В. Кравченка „Конституційне право України” [405] подано „Малу енциклопедію конституційного права”, що містить пояснення приблизно 200 понять, використаних у посібнику. Терміни подано в алфавітному порядку у початковій граматичній формі без акцентуаційної характеристики. Після реєстрового слова в дужках подано його етимологію. Можливе зазначення мови-джерела латинською чи грецькою графікою. Синоніми до термінів подано у дужках. У назві реєстрових слів можуть бути наявні уточнення, подані у дужках, які на алфавітну порядковість не впливають. Напр.: *безпосередня (пряма) демократія* (Кравченко, с. 558).

„Словник термінів конституційного права” подано й у навчально-методичному посібнику З. Гладун, М. Федчишин „Основи конституційного права України” [404]. Він налічує 74 словникові статті. Слово-заголовок подано за алфавітом у початковій граматичній формі без акцентуаційної характеристики та етимологічної довідки. Часто пояснення до термінів узято із Конституції України зі зазначенням номеру статті.

„Короткий термінологічний словник”, розміщений у навчальному посібнику С. Лисенкова „Основи конституційного процесу” [406], роз’яснює лише 36 найуживаніших термінів, які, на думку авторів, необхідно пояснити для кращого засвоєння навчального матеріалу. Усі ці терміни є складними за будовою. Слова внесено до реєстру словника за алфавітом та без наголосу. Синоніми до реєстрового слова подано в дужках.

Отож, аналіз сучасних словників конституційного права засвідчив, що досі немає жодного академічного лексикографічного видання з цієї галузі права – усі опрацьовані словники є авторськими. Через це значна частина словникового матеріалу дублюється в різних працях, проте зафіксовано також відмінності.

2.3 Розбіжності у сучасних словниках конституційного права щодо подання реєстрових термінів

Важливим завданням кожної галузі права є дотримання єдності термінології, її несуперечливості й логічної впорядкованості, відповідно до національних та міжнародних термінологічних стандартів [8, с. 39]. Як зазначає З. Осипенко: „Кожна наука прагне максимально впорядкувати термінологію, якою вона користується і, встановивши однозначну співвідносність між словом і термінованим поняттям, досягти максимальної точності й лаконічності кожного терміна” [192, с. 65]. Впорядкування та унормування української юридичної термінології належить до тих державно-правових явищ, які потребують детального дослідження, щоб однозначно та правильно інтерпретувати тексти нормативно-правових актів.

Невпорядкована термінологія негативно позначається на якості закону, є причиною великої кількості суперечок серед юристів в теорії і практиці. Відображаючи невизначеність системи понять, невпорядкована термінологія знижує інформаційні можливості закону, негативно впливає на правозастосування [94, с. 297]. На жаль, через складний та довготривалий процес формування та становлення, термінологія конституційного права України у наш час залишається ще недостатньо унормованою, стандартизованою, і не позбавлена вад.

У результаті аналізу словників з конституційного права, виявлено такі термінологічні вади: наявність дублетності та синонімії, відсутність системності й впорядкованості, порушення правил побудови дефініцій термінів, невнормованість в орфографічних варіантах, використання занадто довгих та громіздких термінів тощо. Ці розбіжності важко помітити, переглядаючи окремо взятий словник. Проте зіставлення словникових статей різних словників дозволило виявити низку розбіжностей, які ми покласифікували.

1. Подання термінів у словниках з порушенням алфавітного порядку.

Такі неточності не впливають на суть визначення того чи того терміна, проте ускладнюють роботу зі словником: дезорієнтований читач може подумати, що термін відсутній у лексикографічній праці, якщо його не подано у відповідному місці. Варто зазначити, що причиною цього міг бути не лише недогляд автора, а й навіть технічний збій у програмі. Напр.: *державний захист*, *державний герб* (Шляхтун, с. 116); *конституційно-правові інститути*, *конституційно-правовий статус особи*, *конституційно-правові відносини*, *конституційний закон*, *конституційно-правові звичаї* (Бисага, с. 57). Загалом було зафіксовано 102 випадки, коли терміни розташовані з порушенням алфавітного порядку.

2. Подання терміна у різних граматичних формах числа, тобто в одному словнику термін фігурує в однині, в іншому – у множині. Напр.: *апеляційний суд* (Шляхтун, с. 23) / *апеляційні суди* (Наливайко, с. 19); *виборець* (Шляхтун, с. 47) / *виборці* (Наливайко, с. 37), (Гладун, с. 403) тощо. Усього було виокремлено 34 випадки подання таким чином термінів, проте жодної закономірності у цьому не виявлено.

Зафіксовано два терміни, які вжито в однині та множині в межах одного словника. Так, у словнику Л. Наливайка подано *трансферт* і *трансферти*. Але цей приклад є, радше, винятком: автор позначає ними два різних поняття. *Трансферт* – один зі способів набуття і припинення громадянства, що полягає у зміні громадянства особи без права вибору у зв'язку з переходом території, на якій вона проживає, від однієї держави до іншої [...] (Наливайко, с. 249) / *Трансферти* – це кошти, що передаються з Державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та інших формах (Наливайко, с. 249).

У словнику В. Бисаги також зафіксовано однакові за формою терміни в однині та множині: *Виборчий округ* і *Виборчі округи*. Автор по-різному

пояснює їхню суть. *Виборчий округ – це територіальна або інша виборча одиниця, в межах яких об'єднуються виборці для обрання депутатів.* (Бисага, с. 13); *Виборчі округи – територіальні одиниці, від яких обираються члени виборних державних органів. Залежно від того, скільки депутатів обирається в кожному Виборчому окрузі, розрізняються одномандатні (уніномінальні) і багатомандатні (поліномінальні) [...]* (Бисага, с. 13–14).

Якщо у словнику Л. Наливайка подано кардинально різні терміни, однакові за своєю формою, то у словнику В. Бисаги наведені терміни за своєю суттю однакові, лише в однині термін пояснено стисло, а у множині – розгорнуто. Підтвердженням нашої думки про те, що ці терміни позначають однакові поняття, хоч подані в різних граматичних формах, може послужити той факт, що у словнику П. Шляхтуна, термін *виборчий округ*, має ту саму дефініцію, що і термін у словнику В. Бисаги *виборчі округи*. *Виборчий округ – територіальна одиниця, від якої обираються члени представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування. [...]* *Виборчі округи поділяються на одномандатні (уніномінальні) і багатомандатні (плюріномінальні, поліномінальні) [...]* (Шляхтун, с. 54–55). Така граматична різнобіжність може спричинити сприйняття цих лексем як різних термінів.

Наступні розбіжності полягають у ненормованому використанні декількох варіантів одного терміна. Зміст цих термінологічних варіантів подібний чи навіть однаковий. Безперечно у процесі формування правового знання юридичний термін може мати декілька варіантів дефініції, але таке явище не є бажаним у жодній сформованій терміносистемі.

3. Позначення одного поняття варіантними термінами.

Наявність у словниках двох різних назв однакових за своєю суттю не відповідає принципам точності та однозначності норм права як важливої передумови їх правильного розуміння та використання. Складність виділення

цих розбіжностей полягала в тому, що часто трапляються випадки, коли поняття одного терміна є загальним, і тоді його словесне оформлення є коротшим за формою, а другого – конкретним, і його назва є довшою. У такому випадку ці суміжні терміни треба вважати різними і правильними за побудовою їхніх назв. Напр.: *вибори президентські – обрання глави держави – президента у країнах із республіканською формою правління* (Наливайко, с. 36); *вибори Президента України – це передбачене Конституцією та іншими законами України безпосереднє волевиявлення народу щодо персонального заміщення посади глави Української держави шляхом таємного голосування.* (Наливайко, с. 36) тощо.

Однак трапляються випадки, коли різні за формою терміни зберігають свою суть. У цьому випадку їхня назва ще не є уніфікованою в терміносистемі конституційного права України. Тому подання різних за назвою, але однакових за своєю суттю термінів у різних словниках може зумовити плутанину через те, що читач не в змозі відразу зрозуміти, чи мова йде про одне поняття чи про різні, як у нижченаведених прикладах. Виокремлено 30 випадків подання таким чином термінів у різних словниках. Напр.: *Адміністрація президента* (Гладун, с. 402) / *Адміністрація Президента України* (Бисага, с. 6); *Верховний головнокомандувач* (Шляхтун, с. 34–35) / *Верховний Головнокомандувач Збройних Сил* (Наливайко, с. 33) тощо.

Через неуніфікованість термінів трапляються випадки, коли назва терміна потребує ширшого формулювання і є незрозумілою для читача. Наприклад у словнику П. Шляхтуна подано термін *обрання* (Шляхтун, с. 300), який є незрозумілим за своєю суттю, і лише прочитавши словникову статтю, читач розуміє, що мова йде про обрання депутата. У словнику Л. Наливайка термін із цією ж дефініцією, що й у словнику П. Шляхтуна, подано як *обрання депутата* (Наливайко, с. 95).

4. Наявність біля реєстрових термінів синонімів у дужках:

- синонім подано до цілого терміна. Виділено 19 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *виборча квота* (Шляхтун, с. 50) / *виборча квота (виборчий метр)* (Лисенков, с. 154) / *виборча квота (виборчий метр, виборча частка)* (Кравченко, с. 560) / *виборча квота (виборчий метр, виборча частка, виборча середня)* (Бисага, с. 11).

- синонім подано до частини терміна. Виділено 19 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *адміністративна опіка* (Шляхтун, с. 13) / *адміністративна опіка (нагляд)* (Бисага, с. 4–5); *безпосередня демократія* (Бисага, с. 8) / *Безпосередня (пряма) демократія* (Кравченко, с. 558).

Здебільшого синонім подано до цілого терміна. Часто ними є українські відповідники до іноземних термінів і навпаки. Подання авторами українського відповідника полегшує розуміння складного іноземного терміна. Коли ж подано у дужках іноземний відповідник до українського терміна, то причиною може бути бажання автора ознайомити читача з іноземним варіантом назви терміна, на який можна натрапити у тому чи тому документі, підручнику тощо.

5. Подання до назви терміна синоніма, який є назвою поняття в іншому словнику. Якщо у попередньому випадку терміни були однаковими за формою в різних словниках, але до одного терміна чи його частини було подано синонім, то в цьому типі розбіжностей терміни звучать по-різному в різних словниках, але до кожного з них подано синоніми, які зівпадають з назвою цього терміна в іншому словнику. Зафіксовано 7 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *вибори проміжні* (Наливайко, с. 36) / *вибори позачергові (проміжні)* (Наливайко, с. 35); *військовий трибунал* (Шляхтун, с. 71) / *військовий суд (військовий трибунал)* (Шляхтун, с. 70); *групи тиску* (Шляхтун, с. 97) / *групи інтересів (тиску)* (Шляхтун, с. 97).

6. Словникова стаття з уточнювальними словами і без них.

Усього зафіксовано 7 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *закон* (Бисага, с. 34), (Кравченко, с. 568–569) / *закон (юридичний)* (Шляхтун, с. 153–154); *конституційне право* (Бисага, с. 52) / *конституційне (державне) право* (Шляхтун, с. 202–203) тощо.

7. Подання варіантів назви одного терміна з уточненнями.

Виокремлено 4 випадки такого типу розбіжностей. Напр.: *властивості Конституції* (Бисага, с. 18) / *властивості (юридичні) Конституції України* (Кравченко, с. 562–563); *громадянські права і свободи* (Шляхтун, с. 96) / *громадянські (особові) права і свободи людини* (Кравченко, с. 565), (Наливайко, с. 62).

8. Орфографічні розбіжності в назвах поняття.

Усього зафіксовано 11 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *безгромадянство (апатризм)* (Бисага, с. 7) / *безгромадянство, апатрицизм* (Гладун, с. 403); *інавгурація* (Шляхтун, с. 174), (Теліпко, с. 525) / *інаугурація* (Бисага, с. 40), (Наливайко, с. 109); *октройована конституція* (Кравченко, с. 578) / *октроїрувана конституція* (Шляхтун, с. 302) тощо.

9. Подання складених термінів, що мають простіші за структурою варіанти в інших словниках. Зафіксовано 8 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *права громадянина* (Шляхтун, с. 372), (Наливайко, с. 192) / *права людини* (Бисага, с. 92), (Кравченко, с. 581) / *права людини і громадянина* (Бисага, с. 92) / *права людини і права громадянина* (Бисага, с. 93).

10. Подання термінів у словниках за різним порядком розміщення слів-компонентів. Напр.: *абсолютної більшості мажоритарна виборча система* (Шляхтун, с. 156) / *мажоритарна система абсолютної більшості* (Лисенков, с. 156); *вето вибіркове* (Наливайко, с. 33) / *вбіркове вето* (Шляхтун, с. 47); *виборчий ценз* (Теліпко, с. 521) / *ценз виборчий* (Наливайко, с. 259).

11. Позначення термінопонять різними лексемами.

Усього було виділено 12 випадків подання таким чином термінів у словниках. Напр.: *відокремлення церкви від держави* (Шляхтун, с. 67–68), (Наливайко, с. 47) / *відділення церкви від держави* (Бисага, с. 17); *військова повинність* (Шляхтун, с. 70) / *військовий обов'язок* (Теліпко, с. 521) тощо.

12. Подання різних назв термінів на позначення одного поняття.

Зафіксовано 11 випадків такого типу розбіжностей. Напр.: *виборча географія* (Шляхтун, с. 49) / *виборча геометрія* (Шляхтун, с. 49) / *виборча геометрія (географія) („Джерримендеринг“)* (Наливайко, с. 37) / *джерримендеринг* (Шляхтун, с. 49) / *джеррімендерінг* (Бисага, с. 30); *конституційний контроль* (Теліпко, с. 529), (Бисага, с. 52) / *конституційний контроль (нагляд)* (Шляхтун, с. 205–206) / *конституційний нагляд* (Наливайко, с. 120) / *конституційний нагляд (контроль)* (Бисага, с. 53–54).

Отож, аналіз сучасних лексикографічних праць з конституційного права дав змогу виокремити перелік різних типів розбіжностей. Українське законодавство перебуває сьогодні ще у стані формування та розвитку, що зумовлює поняттєву неузгодженість термінів, яка, своєю чергою, зумовлює неточності формулювання назв термінів. Наявність такої великої кількості розбіжностей у термінолексичі конституційного права України свідчить про важливість фахової лексикографічної практики. У подальшому варто зосередити увагу на потребі аналізу термінології конституційного права фахівцями юридичного профілю у співпраці з філологами, які працюють над цією галузевою терміносистемою. У випадку, якщо галузевий правовий словник розробляють або юристи без філологічного підходу, або філологи без співпраці з правниками, є ймовірність того, що робота буде мати вади галузевого чи мовного характеру.

Висновки до розділу 2

1. Формування термінології конституційного права України простежено крізь призму правничої документації, текстів конституцій та лексикографічних праць від X ст. до 2013 року. У дисертації процес формування поділено на п'ять періодів. Перший період – це нагромадження правової термінології (IX ст. – друга пол. XIX ст.) – з'явилися перші прототерміни на позначення понять права та відбулося оформлення її в самостійну терміносистему на основі праць: „Руська правда”, русько-візантійських договорів 907, 911, 945, 971 рр., „Статутів Великого князівства Литовського” (1529, 1566, 1588) та Конституції Пилипа Орлика (1710). У цей період закладено підґрунтя термінології конституційного права України.

У Період початкової кодифікації правової термінології (друга пол. XIX ст. – 1918 р.) формування термінології конституційного права України відбувалося нерівномірно, що було зумовлено політичними та ідеологічними обставинами у різних частинах України: на західній, що перебувала у складі Австрійської імперії, працювала секція у складі Я. Головацького, Г. Шашкевича та Ю. Вислобоцького. Результатом роботи була публікація в 1851 р. у Відні першого юридичного німецько-українського термінологічного словника „Юридично-політична термінологія для східних слов'ян Австрії”. Розвитку термінології конституційного права України також сприяли переклади і тлумачення українською мовою законів та розпоряджень австрійського уряду. Головним осередком юридичної науки й освіти на цій території України був Львівський університет, у якому було відкрито україномовну кафедру цивільного та кримінального права. У 1873 р. у Львові створено Товариство імені Т. Шевченка, яке популяризувало українську мову та літературу. Внесок у формування правничої термінології зробив політичний діяч та юрист Кость Левицький, який був автором

багатьох праць з правничої тематики та укладачем „Німецько-руського словаря висловів правничих і адміністративних”. Одним із вагомих джерел формування конституційної термінології були австрійські конституції 1849, 1861, 1867 рр.

У третій Період становлення та утвердження національної основи правової термінології (1918 – 30-ті рр. ХХ ст.) на території західної частини України, попри національні протистояння, було опубліковано низку законів, які формально утверджували використання української правничої термінології у різних сферах. У той час на східній частині України 29 квітня 1918 р. Центральна Рада прийняла „Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки”, у якому було закладено термінологічну основу сучасного конституційного права України. Активізується й лексикографічна робота: у 1919 р. створено Правничо-термінологічну комісію при Академії наук, Українське правниче товариство, Правничий відділ Інституту української наукової мови, у результаті роботи яких укладено та опубліковано низку лексикографічних праць.

Період призупинення розвитку української правової термінології та її русифікація (30-ті рр. ХХ ст. – 90-ті рр. ХХ ст.) супроводжувався припиненням політики українізації: ліквідовано низку наукових організацій, репресовано мовознавців, українську наукову термінологію частково вилучено з підручників та словників. До 90-х рр. правничо-термінологічна робота майже не велася – видано лише декілька фахових лексикографічних праць. На формування термінології конституційного права вплинули також тексти чотирьох конституцій УРСР (1919, 1929, 1937, 1978 рр.).

Сучасний період розвитку (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) характеризується утвердженням української правової термінології. У перші роки незалежності України активізується видання перекладних термінологічних словників юридичної галузі, з 2000-х рр. – енциклопедичних праць, тлумачних словників, довідників тощо.

3. Словники конституційного права України з'явилися після прийняття Конституції України у 1996 р. Це три об'ємні лексикографічні праці та чотири невеликі словники, розміщені у підручниках з конституційного права, які сформували основу джерельної бази дисертації.

4. Аналіз словників конституційного права виявив дванадцять типів розбіжностей у поданні термінів. Найпоширенішими є: позначення одного поняття варіантними термінами; наявність біля реєстрових термінів синонімів у дужках; орфографічні розбіжності в назвах поняття; позначення термінопонять різними лексемами тощо.

РОЗДІЛ 3

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Сукупність термінів певної галузі знань утворюють систему з чіткою єдністю і цілісністю, яка є підсистемою літературної мови, й усі її елементи мають конкретну схему взаємозв'язків і відповідну структуру. Думку про те, що мова є системою, було сформульовано ще Ф. де Соссюром [264]. „Терміни не існують одинично, вони обов'язково об'єднані й організовані [...], і ця об'єднаність і організованість – відбиток стану реалій і понять тієї галузі людської діяльності, яка зафіксована в галузевій термінології” [68, с. 52]. Звідси, „системний підхід до мови – одна з характерних рис сучасних лінгвістичних досліджень” [15, с. 10]. Дослідження термінології конституційного права України як системи термінів виявляє особливості мовної свідомості, її національно-специфічні риси.

Потрібно також мати на увазі те, що ця терміносистема є ще не повністю сформованою, що пов'язано з перманентним процесом наукового пізнання об'єктивної дійсності в тій чи тій галузі знань. З іншого боку, термінолексика конституційного права України, зафіксована у певний момент її функціонування, репрезентує відповідну терміносистему, яку можна вважати чітким і, певною мірою, вичерпним відображенням рівня наукового пізнання дійсності у цій галузі знань. На сучасному етапі розвитку термінології конституційного права України можна стверджувати про чітку її системність, тобто про існування терміносистеми цієї галузі права. Дослідження ж її парадигматичних зв'язків дасть можливість встановити системну взаємозалежність термінів.

Розгляд термінолексики здійснюють відповідно до двох підходів, характерних для сучасного мовознавства: вивчення мовних явищ і фактів від змісту до форми й від форми до змісту. Перший напрям передбачатиме аналіз

термінології конституційного права України від об'єктивної дійсності до її вербалізованих виявів, тобто коли система термінів відображає певну систему понять. Цей аспект визначає розподіл термінів відповідно до специфіки позначуваних ними явищ, фактів тощо і кваліфікується як тематичне групування термінолексики. Таке групування встановлює значеннєве співвідношення термінів, між якими існують гіперо-гіпонімні зв'язки.

Відповідно до другого напрямку, аналіз термінології конституційного права України спрямований від лексичного матеріалу до об'єктивної дійсності. У цьому випадку системність термінології співвідноситься із загальномовною системою на рівні лексики, що передбачає входження термінів у синонімні, антонімні та полісемні парадигматичні відношення, що сприяють системній організації галузевої термінології.

Ф. Філін розрізняє поняття лексико-семантична і тематична група. На думку дослідника, у лексико-семантичних групах слова, виражаючи певні значення, паралельно стають пов'язаними між собою різними відношеннями (синонімії, антонімії тощо). Такі групи слів автор називає внутрішнім, специфічним явищем мови, зумовленим історичним розвитком. Тематичні групи – це об'єднання слів, в основу яких покладена класифікація самих предметів і явищ, яке будується лише на зовнішніх відношеннях між поняттями [298, с. 226–238]. Такої самої думки дотримується А. Критенко: „Слово характеризується подвійною семантичною визначеністю: з одного боку, актуальність слова визначається дійсним предметом або явищем, а з іншого – значення слова визначається місцем цього слова серед інших слів, його зв'язками з іншими словами – системою слів. Ця системність слова проявляється в різних формах” [139, с. 199–200] і пов'язана з п'ятьма типами семантичних відношень: етимологічними, тематичними, синонімними, антонімними та омонімними. Належність слів до однієї теми, а відповідно поєднання їх у тематичні групи, базується на „предметно-семантичній

близькості слів” [139, с. 200]. З наведених поглядів науковців випливає, що будь-яку терміносистему можна класифікувати за тематичними та лексико-семантичними ознаками. Тематичне групування ґрунтується на зовнішніх зв'язках між предметами і явищами дійсності (воно зумовлене не мовними ознаками, а предметно-логічними чинниками), лексико-семантичне групування – на внутрішніх, власне мовних зв'язках між термінами. Відповідно, тематичні групи можуть містити у своєму складі по кілька лексико-семантичних груп, які поєднують у собі слова за лексичним значенням [304, с. 79].

На думку Ф. Філіна, „тематичні групи слів, навіть якщо не брати до уваги умовність їх об'єднання, яке залежить від мети класифікації словникового матеріалу, належать до явищ мови лише в тому сенсі, що можуть бути показниками росту чи спадання позначень певного кола реалій. Ґрунтуючись тільки на аналізі тематичних об'єднань слів, мовознавець може робити різні висновки і передбачення, важливі для історичного вивчення мови, але в нього не буде жодних підстав стверджувати про внутрішні закономірності розвитку словникового складу” [297, с. 536]. Саме тому, для аналізу внутрішніх закономірностей розвитку термінів конституційного права України, необхідно охарактеризувати гіперо-гіпонімі, синонімі, антонімі, полісемні відношення між ними.

Отож, з одного боку, тематична характеристика термінології конституційного права України передбачає групування термінів за гіперо-гіпонімічними відношеннями у терміносистемі. З іншого боку, лексико-семантична характеристика передбачає синонімі, антонімі, полісемні групування цієї термінолексики відповідно до її значеннєвої специфіки. Така характеристика дасть можливість наочно окреслити системність досліджуваної термінології конституційного права України.

3.1 Тематична класифікація

Тематичний принцип групування термінолексики є одним із способів класифікації матеріалу в процесі її дослідження. На думку А. Критенка, „система мови складається з трьох окремих великих систем – фонетичної, граматичної і лексичної, з яких найбільшою, найголовнішою і найскладнішою є лексична система, через яку виражається те чи інше відношення мислення до дійсності, до її предметів та явищ” [139, с. 198]. Зі свого боку Ф. Сороколетов доповнює: „Вивчення лексики за тематичними групами дає можливість виявити зв’язки і відношення між позначуваними і позначником, встановити обсяг значення і, нарешті, окреслити коло зв’язків слова” [263, с. 297]. У середині галузевих терміносистем слова пов’язані одне з одним тематично, поняттєво та лінгвістично. Тематичний зв’язок відбувається завдяки предметним знанням, на підставі яких і для точнішого позначення яких створюються одиниці спеціальної лексики. Поняттєвий зв’язок здебільшого необхідний для термінів, за допомогою яких членується і стає доступною для сприйняття певна галузь знань. Лінгвістичний зв’язок супроводжує тематичний і поняттєвий, адже, не називаючи поняття, неможливо пояснити, що це таке [272, с. 9].

„У виділенні тематичних груп, суттєвим залишається той факт, що, відображаючи ті чи ті явища дійсності, слова у мові пов’язані між собою, як і пов’язані позначувані ними явища самої дійсності” [318, с. 9]. Тому тематична класифікація, яка демонструє взаємозв’язок терміноелементів усередині групи, сформована на поняттєвій основі. Своєю чергою, семантичні відношення між термінами зумовлюють єдність терміносистеми на лінгвістичному рівні.

У лінгвістичних працях, в яких описано різні галузеві термінології, диференціація термінологічної лексики на тематичні групи здійснюється за різними критеріями. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є тематичний

поділ досліджуваної термінології на основі виокремлення так званих базових термінів для опису об'єктивної дійсності галузі конституційного права України за значенням (напр.: поняття, процес, стан, ознака, дія тощо), які є стрижневими у творенні її системності. Такий підхід ґрунтується на уявленні про системність та структурованість об'єктивної дійсності з позицій різних наукових дисциплін. Підтвердженням цієї думки є позиція Б. Плотникова, який стверджує, що „системність виявляється у формі сукупності слів, об'єднаних у тематичні групи на основі спільності позначуваних словами реалій за схожістю, суміжністю, функцією, призначенням, упорядкуванням тощо” [210, с. 135]. Такої самої думки дотримуються й інші науковці. Зокрема Л. Ступін: „У кожній термінологічній системі виділяють певну кількість так званих базових термінів, які, будучи ключовими елементами в дефініціях і, відповідно, в породженні значень інших членів терміносистеми, перебувають у ролі структурно-функціональних ядер тематичних груп термінів” [269, с. 188]. О. Рустемов зазначає, що основною ознакою під час виділення тематичних груп слугує інваріантна сема, яка притаманна усім одиницям такого угруповання. Вона „немовби цементує термінологічне угруповання, у той час як диференційні семи несуть основне функціональне навантаження у внутрішнім структуруванні певної семантичної групи” [238, с. 50].

У семантичній структурі термінології конституційного права України виявлено 13 основних тематичних груп термінів на позначення: 1) назв осіб; 2) назв об'єднань; 3) назв соціального стану осіб; 4) назв методів; 5) назв органів й установ, їх сукупностей; 6) назв дій, діяльностей і процедур правових органів і суб'єктів права, юридичних осіб; 7) назв абстрактних понять та явищ; 8) терміни, пов'язані з поняттям народного волевиявлення; 9) назв форм державного правління; 10) назв видів держав; 11) назв адміністративно-територіальних одиниць, поселень, населених пунктів; 12) назв правових документів, документів юридичних і фізичних осіб,

видань, юридичних актів, законів; 13) інші терміни конституційного права України.

Усі виокремлені тематичні групи мають низку підгруп, які також можуть поділятися на ще менші об'єднання. Для прикладу подаємо тематичне групування „Назв правових документів, документів юридичних і фізичних осіб, видань, юридичних актів, законів”.

1. Назви правових документів, документів юридичних і фізичних осіб, видань, юридичних актів, законів:

1.1. Назви законів та їхніх видів: *бюджетний закон, додатковий закон, закон-рамка, конституційний закон, юридичний закон та ін.*

1.2. Назви видів законопроектів:

1.2.1. За змістом: *приватний законопроект, публічний законопроект, фінансовий законопроект.*

1.2.2. За суб'єктами права законодавчої ініціативи: *законопроект глави держави, парламентський законопроект, урядовий законопроект.*

1.2.3. Інші види законопроектів: *альтернативний законопроект, конституційний законопроект, невідкладний законопроект.*

1.3. Назви видів конституції:

1.3.1. Залежно від форми: *неписана конституція, писана конституція, .*

1.3.2. За способом внесення змін і доповнень: *гнучка конституція, жорстка конституція, змішана конституція.*

1.3.3. За часом прийняття і дії: *нова конституція, новітня конституція, стара конституція.*

1.3.4. За терміном дії: *постійна конституція, тимчасова конституція.*

1.3.5. За способом прийняття: *народна конституція, октройована конституція.*

1.3.6. Інші види конституції: *авторитарна конституція, демократична конституція, договірна конституція, комбінуюча конституція, тоталітарна конституція та ін.*

1.4. Назви видів договорів: *державно-правовий договір, договір про суспільну згоду, конституційний договір, міжнародний договір, нормативний договір та ін.*

1.5. Назви видів подання: *касаційне подання прокурора, конституційне подання, подання прокурора.*

1.6. Назви видів вето: *абсолютне вето (резолутивне вето), вибіркоче вето, відкладальне вето, відносне вето (умовно-обмежене вето), кишенькове вето та ін.*

1.7. Назви видів актів: *акт органу виконавчої влади, акт органу державної влади, акт органу та посадових осіб місцевого самоврядування, законодавчий акт, правовий акт та ін.*

Інші тематичні групи подано у додатках (див. додаток Б). Визначені тематичні терміногрупи, які містять різну кількість підгруп, свідчать про особливу, чітко зорганізовану систему термінолексики конституційного права України. Поділ термінолексики на тематичні групи дає можливість встановити місце кожного терміна в її цілісній структурі, а також може слугувати вихідним матеріалом для більш ґрунтовного вивчення лексико-семантичних процесів, що відбуваються в межах термінолексики конституційного права України.

3.2 Гіперо-гіпонімні відношення

До основного різновиду парадигматичних відношень у системі мови належать гіперо-гіпонімні (родо-видові) зв'язки, які відіграють роль систематизатора терміносистеми і вважаються універсальною моделлю репрезентації наукових знань, оскільки „терміни як спеціально створені номінативні одиниці покликані не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними – родо-видові, частини і цілого, суміжності у просторі або часі тощо” [203, с. 191].

Думки про те, що гіпонімія є фундаментальним парадигматичним

смісловим відношенням, за допомогою якого сконструйований словниковий склад мови, дотримується чимало науковців [146, с. 78; 132, с. 269]. На думку М. Теплової, гіпонімія відіграє основну роль у процесі систематизації й упорядкування термінів. Оскільки поняття, яке позначає термін, не існує ізольовано від інших понять певної терміносистеми, тому логіко-поняттєві зв'язки між термінами можуть слугувати основою їхньої класифікації [278, с. 67]. Варто зауважити, що синонімні, антонімні зв'язки об'єднують лише певну частину термінів, тоді як „родо-видові відношення охоплюють усю лексику” [164, с. 86].

Дж. Лайонз вважає, що гіпонімні відношення ілюструють логічне підпорядкування понять, в основі яких нелатеральна імплікація, тобто однобічне входження семантичного змісту вузкого поняття у ширше [336, с. 292]. При цьому гіпонімія – це не будь-які відношення імплікації, а лише ті, що зумовлюють родо-видову ієрархію понять на основі спільної ознаки [326, с. 155]. Тому видове поняття має обов'язково той самий характер, що й родове, але не навпаки. Загальноприйнято родові поняття називати *гіперонімами*, а терміни, які позначають видові поняття, – *гіпонімами* [326, с. 88; 328, с. 83]. Часто на основі одного гіпероніма формується мікрополе термінів-гіпонімів. Терміни, які виражають поняття видового плану, містять ознаки, що формують значення терміна-назви родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки, що звужують обсяг їхніх значень [203, с. 192; 185, с. 138]. Проте „зміст видового поняття виявляється ширшим за зміст родового, а обсяг – вузким” [48, с. 59]. „Видовою ознакою” називають елемент значення, який відсутній у родовому понятті й наявний у видовому; відповідно, сукупність таких видових ознак становить „видову відмінність” [152, с. 30].

Підтвердження уже зазначених думок проілюструємо прикладом. Термін *об'єднання* (Бисага, с. 76) конкретизується у значеннях чотирьох гіпонімів, які розміщені на одній горизонталі й утворюють перший рівень

його конкретизації: *об'єднання громадян, об'єднання у формі політичних партій, депутатські об'єднання, об'єднання держав*. Термін-гіпонім *політична партія* (Теліпко, с. 539) є гіперонімом щодо термінів наступного рівня конкретизації: *політичні партії за соціальною ознакою, політичні партії за ідеологічною ознакою, політичні партії за політичною орієнтацією, політичні партії за організаційною ознакою, політичні партії за місцем у політичній системі, політичні партії за цілями та характером діяльності, політичні партії за ставленням до парламентської діяльності*. Н. Краснопольська зазначає, що таке розгортання гіперо-гіпонімних відношень відбувається як на вертикалі, так і на горизонталі. Відношення між термінами вертикального ряду – відношення підпорядкування, а відношення між термінами горизонтального ряду – семантично рівноправні [134, с. 112].

Визначенню родо-видових відношень у терміносистемі сприяє сама природа терміна. Оскільки дефініція терміна будується на принципі родо-видового визначення, це дає змогу встановити родове, основне, поняття та низку видових ознак, які формують поняттєву структуру термінологічної одиниці. Родовим фрагментом визначення вважають його мінімальну семантично завершену і синтаксично головну, незалежну текстову частину, яка містить максимальний за лексико-синтаксичною структурою термін; інша частина визначення містить формулювання видової ознаки ближнього родового поняття або поєднання видових ознак (якщо ця частина синтаксично належить до різних слів) [316, с. 213–214].

Кожна з виділених терміногруп є відкритою мікросистемою, тобто має кількарівневу структуру, що ґрунтується на родо-видових відношеннях, які передбачають послідовне включення слів нижчого рівня у вищий. Поділ термінолексики конституційного права України на групи та підгрупи, у яких може проводитися подальша диференціація, є свідченням того, що гіперо-гіпонімні відношення пронизують усі поняття цієї галузі знань, а також це є

показником структурної організації термінолексики конституційного права України.

Поділ понять на родові й видові відбувається за різними ознаками. Як зауважує М. Гонтар, „гіперонімом може бути поняття, охарактеризоване з різних боків, конкретизоване за різними критеріями. На основі одного гіпероніма утворюємо кілька гіпонімних груп на підставі різних розрізнявальних класифікаційних ознак, кожна з яких є підставою поділу родового поняття на видові, і слугує об'єднувальним чинником групи” [49, с. 85]. Напр.: термін *конституція* (Шляхтун, с. 219–220) є гіперонімом у таких групах: залежно від форми: *писана конституція, неписана конституція*; за способом внесення змін і доповнень: *жорстка конституція, гнучка конституція, змішана конституція*; за часом прийняття і дії: *стара конституція, нова конституція, новітня конституція*; за термінами дії: *постійна конституція, тимчасова конституція*; за способом прийняття: *народна конституція, октройована конституція*. Можливість утворення різних родо-видових груп від одного родового поняття „дає змогу подати розгорнуту семантичну структуру поняття” [233, с. 119].

Дослідники термінологій різних галузей знань звертають увагу на існування двох видів зв'язків між гіпонімами та гіперонімами – власне семантичні та формально-семантичні гіпонімні зв'язки, різницю між якими пояснюють існуванням чи відсутністю спільних елементів [49, с. 84–85; 134, с. 112]. Власне семантичним гіпонімним відношенням, на думку Н. Краснопольської, властива лише семантична близькість, а родові та видові лексеми не мають спільних елементів [134, с. 112]. Напр.: види державного режиму: *абсолютизм, дуалізм, парламентаризм, парламентаризм міністеріалізм, президенціалізм* та ін. (Наливайко, с. 45–46). Формально-семантичним гіпонімним опозиціям притаманне існування спільного елемента, який містить родову сему. І. Кочан про такі відношення висловлює думку: „Оскільки для найменування нового значення, тобто видового

поняття, одного тільки родового терміна недостатньо, номінація відбувається завдяки актуалізації мовною одиницею її синтагматичних властивостей – з опорою на значення лексичного конкретизатора. Реалізація синтагмозначень відбувається внаслідок лінійних контактів між мовними одиницями: „родовий термін” – „видовий термін”. Нові конкретизатори вносять у сигніфікат сформованої складеної номінації, в якій актуалізовано родо-видові відношення між поняттями певної науки, нові дані про родові поняття” [124, с. 14]. Напр.: *голосування – голосування альтернативне, голосування відкрите, голосування в парламенті, голосування кількісне, голосування „м’яке”, голосування особисте, голосування повторне, голосування преференційне* (Шляхтун, с. 89); *виборча комісія – Центральна виборча комісія, окружна виборча комісія, територіальна виборча комісія, дільнична виборча комісія* (Наливайко, с. 38) тощо. Потрібно зауважити, що в термінології конституційного права України формально-семантичних гіпонімних відношень значно більше, аніж власне семантичних.

Для прикладу існування гіпонімних зв’язків в термінології конституційного права України подамо декілька рисунків, які відображають гіпонімні зв’язки за різними класифікаційними ознаками в різних підгрупах тематичних груп: „7.7. Назви конституційних прав і свобод” (тематична група 7. „Назви абстрактних понять та явищ”) (див. рисунок 3.1.); „5.3. Назви судів” (тематична група 5. „Назви органів й установ, їхніх сукупностей”) (див. рисунок 3.2.); „7.15. Назви автономій” (тематична група 7. „Назви абстрактних понять та явищ”) (див. рисунок 3.3.).

Рис. 3.1. Тематична група 7. „Назви абстрактних понять та явищ”,
тематична підгрупа 7.7. „Назви конституційних прав і свобод”

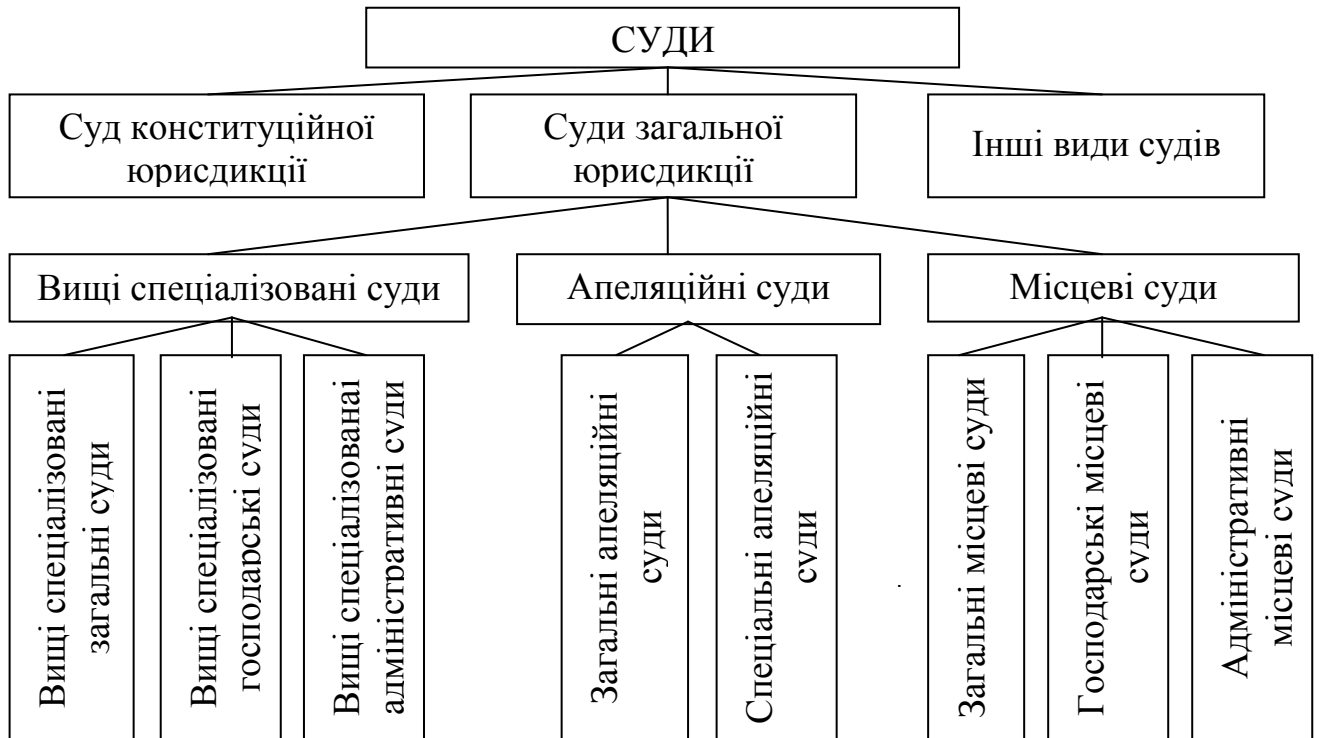

Рис. 3.2. Тематична група 5. „Назви органів й установ, їхніх сукупностей”,
тематична підгрупа „5.3. Назви судів”

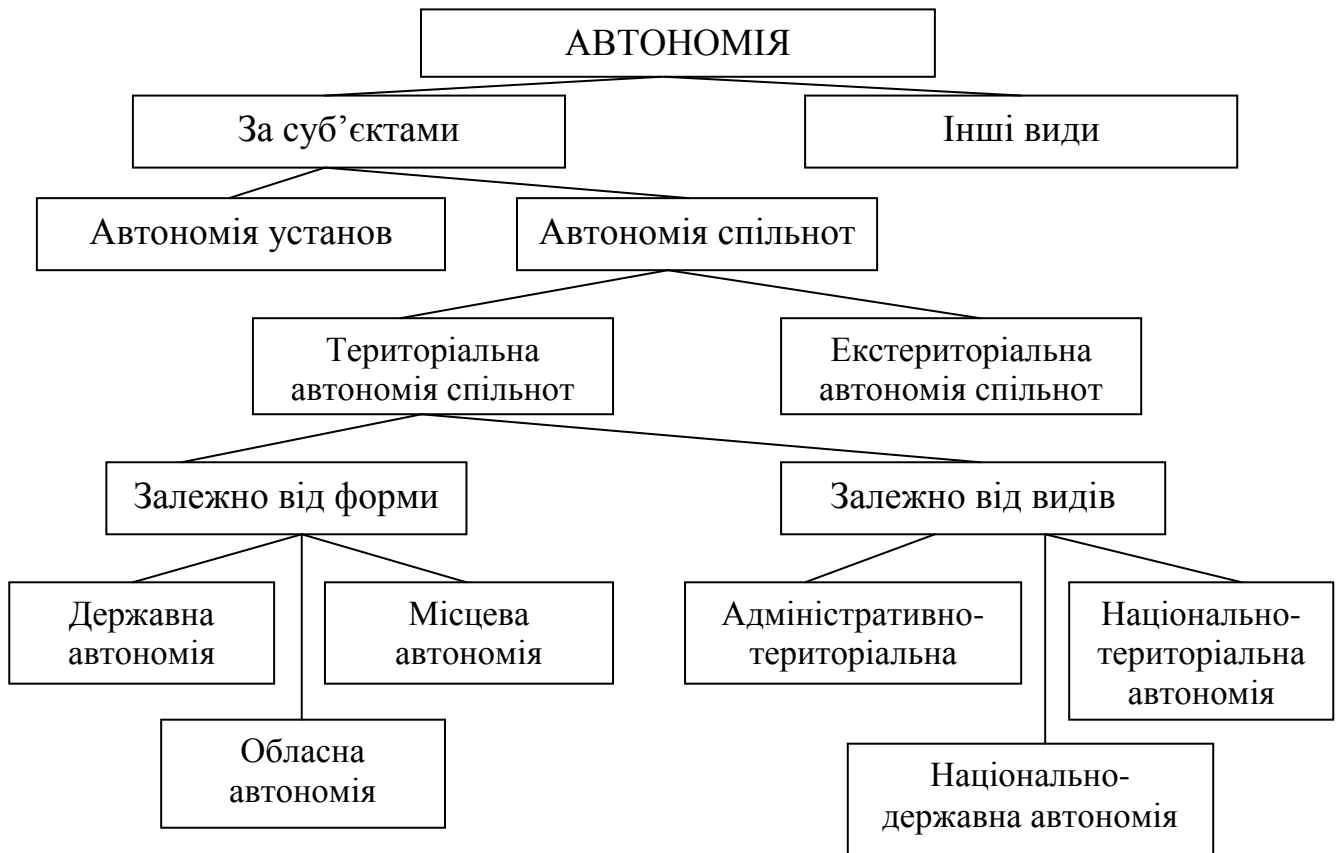

Рис. 3.3. Тематична група 7. „Назви абстрактних понять та явищ”,
тематична підгрупа 7.14. „Назви автономій”

Уже зазначений логіко-поняттєвий розподіл термінолексики конституційного права України на терміногрупи окреслює об'єктивне членування системи понять досліджуваної галузі знань. Гіперо-гіпонімні відношення відіграють значну роль в організації терміносистеми конституційного права України і обумовлюють ієрархічний характер її внутрішньої структури, сприяють творенню, збагаченню, структуруванню термінологічної системи цієї галузі знань.

3.3 Полісемні відношення

Полісемія – це наявність в одного й того самого слова двох чи більше зв'язаних між собою лексичних значень, що з'явилися у процесі розвитку первинного значення [351, с. 25]. Проблема багатозначності термінів є дискусійною у термінознавстві. Здебільшого явище полісемії в термінології науковці вважають негативним. Так, Е. Неженец радить усувати багатозначні терміни, оскільки у разі полісемії „одна лексична форма використовується для позначення двох зв'язаних понять у межах однієї термінології, що створює певні труднощі” [180, с. 15]. На небажаність полісемії у науковому тексті вказує й О. Коляденко, зазначаючи, що для подолання потенційних негативних наслідків полісемії в терміносистемі, що можуть виявлятися, наприклад, у неадекватному трактуванні одиниць, в ускладненні взаєморозуміння між фахівцями, необхідною є робота з чіткого окреслення значень полісеманта в конкретних контекстах і словникових статтях [115, с. 215].

О. Суперанська стверджує: „Однозначність не є властивістю терміна, а вимогою, яку до нього ставлять” [271, с. 44]. Подібної думки дотримується й І. Кочан – вимога моносемічності для термінології пріоритетне явище, оскільки однозначне співвідношення означеного з означуваним надає більшої точності, на відміну від багатозначності [127, с. 5]. Однак В. Даниленко

визначає, що полісемія виправдана в термінології, оскільки термін – це, насамперед, слово, і йому притаманна багатозначність [68, с. 87]. Такої ж думки про багатозначність термінів дотримується і Т. Кравченко: „Багатозначні терміни в оптимальній кількості не дестабілізують терміносистеми, а, навпаки, є елементами її систематизації та уніфікації” [133, с. 48].

Поширеною є позиція про те, що полісемія є одним із способів економії й мінімалізації мовленнєвих зусиль. Нові уявлення про поняття потребують словесного вираження, і на основі вже відомої інформації нове поняття можуть позначати вже наявним у мові словом, що веде до розвитку полісемії. „Жодна мова не була б спроможна виражати кожную конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені” [38, с. 18]. Правознавство – це наука, що постійно розвивається. Тому не завжди можна вважати недоліком те, що на певному етапі її розвитку виникають терміни, які з розвитком поняття уточнюються і вдосконалюються.

Одним із способів уникнення багатозначності є уніфікація та стандартизація юридичної термінології [145, с. 58–59]. На нашу думку, в такий спосіб можна досягти впорядкованої, належним чином мовно оформленої термінології конституційного права України, що сприятиме усуненню суперечностей у розумінні правових текстів, підвищенню їхньої доступності.

Уникнути багатозначності у процесі розвитку термінології конституційного права України неможливо, оскільки терміну з часом притаманне ускладнення його семантичної структури, що, відповідно, свідчить про розвиток галузі загалом. Тому однозначність варто розглядати як бажану тенденцію у процесі розвитку термінології конституційного права України, але не імперативну.

У дослідженні для визначення полісемних термінів здійснено аналіз однослівних термінів галузі конституційного права України, у результаті якого виявлено 454 однозначних терміни (79,92 %) та 114 багатозначних термінів (20,07 %) (див. рисунок 3.4.). Відповідно, у складі багатозначних термінів є: 88 термінів, що мають два значення, 17 термінів із трьома значеннями, 5 чотиризначних термінів, 4 терміни з п'ятьма й більшою кількістю значень (див. рисунок 3.5.).

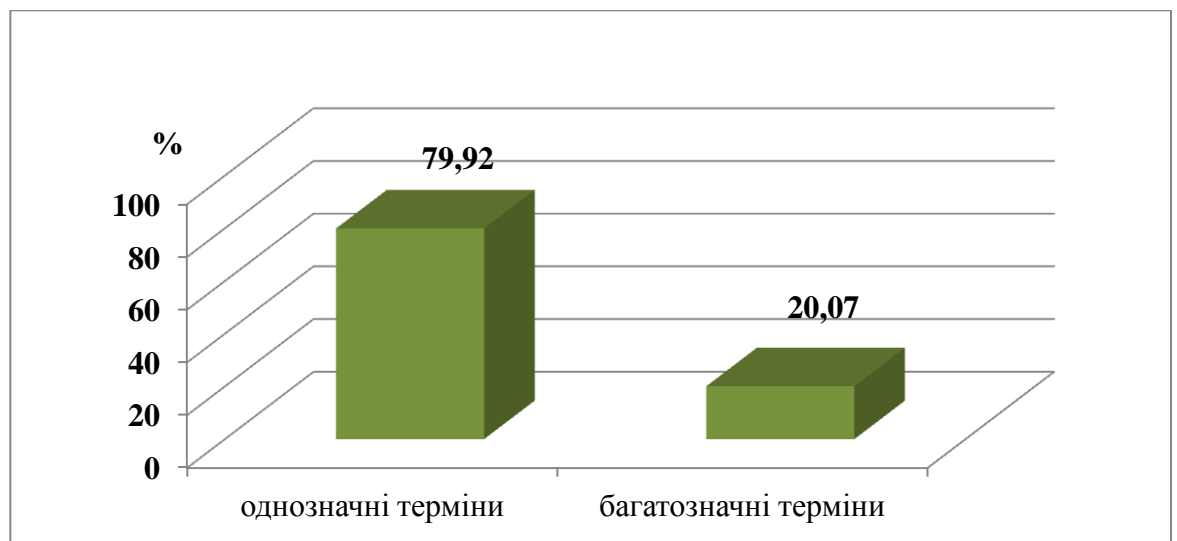

Рис. 3.4. Однозначні та багатозначні однослівні терміни конституційного права України (%)

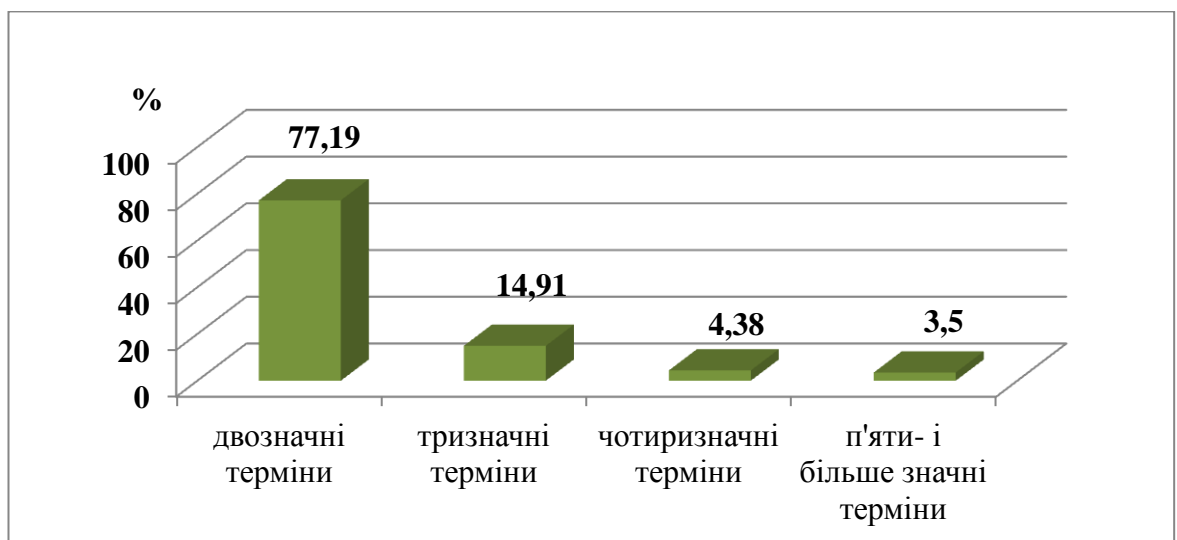

Рис. 3.5. Багатозначні однослівні терміни конституційного права України (%)

Аналіз засвідчив суттєве переважання у термінології конституційного права України однозначних термінів над багатозначними серед однослівних термінів; двозначних (бісемантичних) однослівних термінів конституційного права України над три- і більше значними термінами. А це, зі свого боку, вказує на нівеляцію потенціалу терміноодиниць конституційного права України до позначування кількох понять. Отже, можемо робити висновок про тенденцію у процесі розвитку термінології конституційного права України до збільшення числа додаткових слів-компонентів у складі термінів, які уточнюють їхнє значення, зумовлюють зменшення кількості багатозначних термінів.

Зіставлення цих висновків із матеріалами „Великого тлумачного словника сучасної української мови” [350], який відображає усі семантичні варіанти лексеми у мові, засвідчує, що в ньому часто зафіксовано значно більше значень до відповідних терміноодиниць. Напр.: *асоціація*: 1. Добровільне об’єднання осіб чи організацій для досягнення спільної господарської, політичної, культурної чи якої-небудь іншої мети; товариство спілка; 2. Сполучення, з’єднання чого-небудь в одне ціле; 3. Зв’язок між окремими нервово-психічними актами – уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття і т. ін. викликає інше (ВТССУМ, с. 43); *асоціація* – добровільне об’єднання осіб або організацій для досягнення спільної мети. У конституційному праві під асоціацією зазвичай розуміють політичні партії і громадські організації. (Шляхтун, с. 27). Така ситуація зумовлена тим, що термінологічні значення у мовній структурі з чіткою організацією елементів часто перебувають на периферії семантичних варіантів лексеми. Термінологічні словники наводять здебільшого лише окремі семантичні значення лексем, які лише з розвитком отримують додаткові відтінки, і на їхній основі утворюватимуться нові значення. Про це говорить О. Потебня, вказуючи на наявність у слові близького і віддаленого значення: „Під значенням слова взагалі розуміють дві різні речі, з яких одну,

що підпорядкована мовознавству, назвемо близьким, другу, що становить предмет інших наук, – віддаленим значенням слова [...]. Далекі значення, розвиваючись на основі близьких значень, у кінцевому результаті досягають такої відмінності від близьких, що перетворюються у спеціальні терміни” [215, с. 19]. Тобто в мікросистемі полісемантичного слова, загальноживаним словам відповідають найближчі значення, а словам, що використовуються в різних термінологічних системах, – дальші значення, які є більш конкретними та точними. Н. Яценко відповідно до цього висловлює міркування: „Прояви полісемії у термінології, стримувані чіткими логіко-семантичними межами, значно вужчі, ніж у загальнолітературній мові” [322, с. 29].

Серед аналітичних термінів з галузі конституційного права України виявлено 2 377 однозначних термінів (96,23 %), 84 терміни, що мають два значення (3,4 %) та 9 термінів із трьома значеннями (0,36 %) (див. рисунок 3.6.).

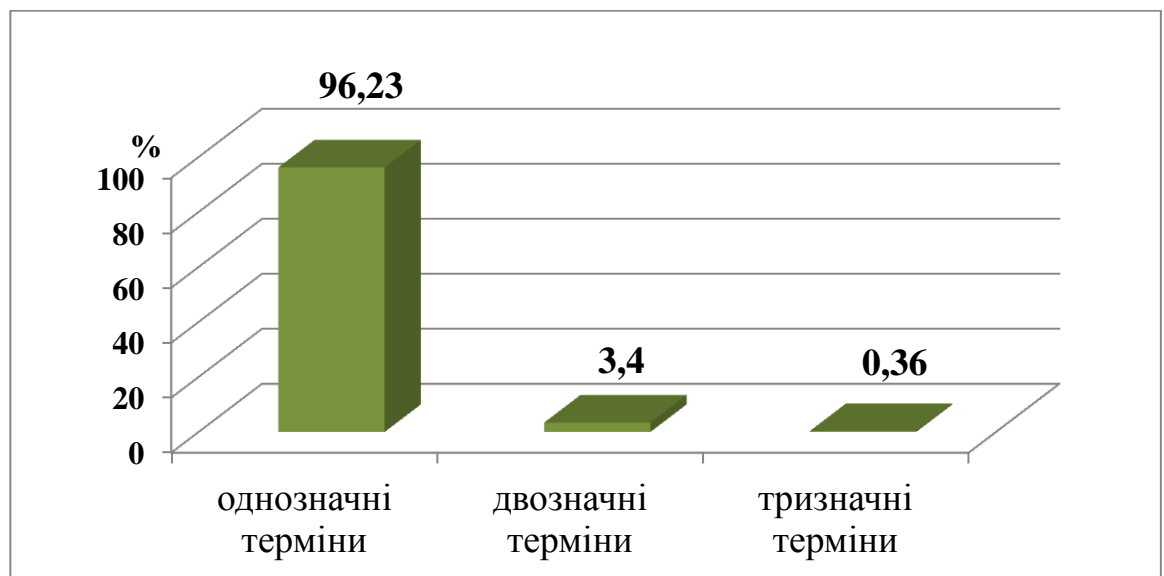

Рис. 3.6. Однозначні та багатозначні аналітичні терміни конституційного права України

Кількісний аналіз засвідчує суттєве домінування однозначних термінів серед аналітичних одиниць конституційного права України порівняно із

поширенням однозначних термінів серед однослівних одиниць. Це пов'язано насамперед з тим, що їхнє значення уточнене за допомогою слів-конкретизаторів. У таких термінах кожен наступний елемент терміносполуки є конкретизатором окремого значення, внаслідок чого ці терміни найбільш точно описують поняття, а їх використання є одним із способів уникнення термінологічної полісемії. Підтвердження тенденції знаходимо у твердженні Л. Малевич про те, що „багатокомпонентні термінологічні одиниці є історичною закономірністю в розвитку номінативної системи термінології; вони відображають широкий загальномовний процес утворення найбільш умотивованих, точних і однозначних найменувань” [156, с. 37]. Подібною думки, що найчастіше у галузевих терміносистемах аналітичні терміни є однозначними, дотримується й М. Бобро: „Саме серед вузькоспеціальних термінів трапляється найбільша кількість терміносполучень, тобто термінів, що складаються з двох або більше слів. Це пов'язано з тим, що багато профільних (міжгалузевих) термінів набувають специфічності та стають вузькоспеціальними завдяки уточнювальному їх означенню” [19, с. 161].

Варто враховувати, що уникнення термінологічної полісемії через уточнення терміна за допомогою слів-конкретизаторів зумовлює розширення його обсягу, що стає причиною труднощів у вживанні цих терміноодиниць.

У межах терміносистеми конституційного права України виділяємо внутрішньосистемну (імпліцитну) та міжсистемну (експліцитну) полісемію. Внутрішньосистемна полісемія характерна для термінів у межах термінології конституційного права України, а міжсистемна виникає, коли терміни належать до досліджуваної та інших неспоріднених термінологій чи слів загальнолітературної мови.

Внутрішньосистемна багатозначність є закономірним явищем для будь-якої термінології, зокрема для термінології конституційного права України, свідченням чого є, наприклад, такі термінологічні одиниці: балотування: 1) *голосування підняттям руки або опусканням до урни бюлетенів під час*

обрання тієї чи іншої особи; 2) висування своєї кандидатури на виборах, виступ претендентом на будь-яку посаду (Наливайко, с. 22; Шляхтун, с. 30–31); денаціоналізація: 1) передання державної власності, що виникла в результаті націоналізації, у приватну власність; 2) позбавлення особи громадянства, набутого за народженням (Шляхтун, с. 105); діаспора: 1) розсіяння етнічної спільноти за межами її національної держави; 2) сукупність осіб однієї етнічної належності, які проживають у країні за межами їх національної держави (Наливайко, с. 81); еміграція: 1) добровільне або вимушене переселення з країни громадянства або постійного проживання в іншу країну на постійне чи тривале проживання; 2) тривале перебування громадян за межами батьківщини внаслідок переселення; 3) сукупність емігрантів, що живуть у якійсь країні (Шляхтун, с. 139–140) та ін.

Полісемія у цьому випадку дає можливість описати різні боки об'єктивної дійсності в галузі конституційного права України, які є результатом поглиблення знань та розширенням значеннєвого обсягу певних одиниць. Потрібно зважати, що внутрішньосистемна полісемія може бути причиною неправильного трактування окремих термінів, ускладнювати наукову комунікацію між фахівцями відповідної галузі знань, зумовлювати труднощі під час користування науковою літературою.

У деяких багатозначних термінах спостерігаємо звуження значень: коли одиниця використовується в основному (широкому) значенні цього терміна і в іншому, вузькому, значенні. Напр.: адміністрування: 1) це не тільки професійна діяльність чиновників, але і вся система адміністративних інститутів з достатньо суворою ієрархією, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень реалізується зверху вниз; 2) у вузькому значенні поняття адміністрування означає професійну діяльність державних чиновників, спрямовану на виконання рішень керівництва (Наливайко, с. 14–15); конституційний процес: 1) вся діяльність вищих

органів державної влади, що протікає у формах, установлених нормами конституційного права, а також процес розвитку й удосконалення всіх конституційно-правових інститутів у конкретному суспільстві чи у світі в цілому; 2) у вузькому значенні – урегульована процесуальними нормами конституційного права діяльність конституційних судів і квазісудових органів конституційного контролю по розгляду і вирішенню конституційно-правових суперечок і справ про конституційні правопорушення (Бисага, с. 54) та ін.

Одним із способів формування внутрішньосистемної полісемії є метонімне перенесення найменувань. Наприклад, коли результат дії позначають через назву самої дії: *акт*: 1) дія офіційного органу або посадової особи; 2) правовий документ (Шляхтун, с. 18); *апеляція*: 1) дія, яка передбачає оскарження офіційно прийнятого рішення, що подається апелянтом до апеляційного органу або вищої посадової особи; 2) назва форми оскарження судових рішень у цивільному, адміністративному, кримінальному процесі до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу по суті (Наливайко, с. 19) та ін.

Розвиток лексичної системи, як і терміносистем різних галузей, які є її мікротермінами, шляхом метонімічного перенесення є доволі поширеним явищем. А тому імпліцитна полісемія притаманна у сфері термінології, зокрема й конституційному праву України.

Експліцитна (міжсистемна) термінологічна полісемія передбачає вживання одного терміна в різних наукових галузях із спільним семантичним ядром, але щоразу іншим набором периферійних сем [227, с. 9]. Такий вид полісемії виникає внаслідок переосмислення семантики мовних одиниць на основі подібності позначуваних понять. Прикладом таких лексем може слугувати термін *держава*: - у термінології соціології – *територіально організоване і політично незалежне суспільство*; - у термінології політології – *головний інститут політичної системи суспільства, який організовує,*

спрямовує і контролює спільну діяльність і відносини індивідів, соціальних груп та об'єднань; - у термінології теорії держави і права – організація публічної політичної влади, що поширюється на все суспільство, виступає його офіційним представником і спирається в разі необхідності на засоби і заходи примусу; - у термінології конституційного права України – система органів влади, що діють у масштабі країни (Шляхтун, с. 108).

Основним способом утворення експліцитної полісемії є метафоризація, сутність процесу якої полягає у встановленні нового змісту людських знань, а метою є формування нових галузей знань, вербалізація нових наукових понять, тобто творення нових термінів [138, с. 23–24]. У разі метафоризації наявне у мові однозначне слово може набувати нового, додаткового значення або переносити своє значення на новий предмет, що потребує номінації, внаслідок чого семантична структура слова розширюється, ускладнюється. Напр.: захисник: - у загальнолітературній мові – *той, хто захищає, обороняє, охороняє кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т. ін. дій*; - у спортивній термінології – *той, хто у складі спортивної команди здійснює захист під час гри у футбол, хокей і т. ін.*; - у термінології конституційного права України – *особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі* (Наливайко, с. 103); політична система: - у термінології політології – *інтегрована сукупність політичних інститутів, що здійснює владне керівництво та управління суспільством*; - у термінології конституційного права України – *сукупність правових норм, що встановлюють конституційно-правовий статус політичних інститутів суспільства та регулюють відносини між ними* (Наливайко, с. 187) та ін.

У досліджуваній термінології зафіксовано терміни, які одночасно трапляються в імпліцитній та експліцитній полісемії. Цю полісемію можна

спостерігати у таких термінах, як *апарат*: - у фізичній термінології; - у автомобільній термінології; - у термінології конституційного права України – 1) *сукупність установ і організацій, які забезпечують функціонування органів суспільно-політичного управління*; 2) *сукупність працівників якої-небудь установи чи організації, її штат*; (Шляхтун, с. 17); *бюлетень*: - у термінології ЗМІ – 1) *коротке офіційне повідомлення у ЗМІ (пресі, по радіо, телебаченню) про якусь важливу подію*; 2) *періодичне чи неперіодичне друковане видання довідково-інформаційного характеру*; - у медичній термінології – *документ про стан здоров'я, про тимчасову непрацездатність тощо*; - у фінансовій термінології – *біржовий огляд цін на товари, цінні папери тощо*; - у термінології конституційного права України – 1) *збірник офіційних актів, розпоряджень тощо*; 2) *виборчий документ (виборчий бюлетень)* (Наливайко, с. 31) та ін.

Отже, аналіз фактичного матеріалу для виявів полісемії як одного із видів парадигматичних відношень у терміносистемі конституційного права України доводить, що існування і розвиток полісемії у досліджуваній терміносистемі є закономірним об'єктивним явищем. Процес поповнення новими терміноодинацями через взаємодію із загальнолітературною мовою та іншими терміносистемами є звичним явищем у розвитку будь-якої терміносистеми. Аналіз засвідчує про перевагу багатозначних термінів конституційного права України серед однословів, аніж серед аналітичних одиниць, у яких значення терміна уточнені за допомогою конкретизуючих слів. За кількістю значень у термінології конституційного права України переважають двозначні терміни, що вказує на тенденцію нівеляції полісемантів у межах цієї терміносистеми.

3.4 Синонімічні відношення

Будучи в лексичному складі мови і розвиваючись за законами літературної мови, термінологія конституційного права України відзначається наявністю в ній синонімії, яка є невід'ємною ознакою термінології та мови взагалі.

У словнику лінгвістичних термінів подано таке визначення синонімів: (від грец. *συνώνυμια* – однойменний) – це слова, що означають назву одного й того ж поняття, спільні за основним лексичним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (чи тим і тим водночас), або сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами [351, с. 249]. Тобто вони називають те саме поняття, не мають суттєвих відмінностей у значенні і їх часто вживають як взаємозамінні.

Основним критерієм для визначення синонімії є взаємозамінність слів у контексті, яка зумовлена схожістю диференційних семантичних ознак, а для антонімії – взаємопротилежність [211, с. 67]. За Л. Булаховським: „Слова здатні в тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, замінити одне одного без відчуття помітної відмінності в змісті, мають назву синонімів” [25, с. 32]. Іншими особливостями для визначення синонімів може служити тотожність значень, поняттєва співвіднесеність слів та словосполучень тощо.

Прикметним є те, що вияв синонімії в термінології відрізняється від її вияву в загальноповсякденній лексиці. Так, термінам не властиві опозиції емоційно-експресивного чи стилістичного характеру. Для загальнолітературної мови явище синонімії є бажаним і використовується для уникнення повторень тих самих одиниць у письмовій формі, сприяє урізноманітненню мовлення в усній формі.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених розгляду питання синонімії у термінологічній лексиці, в сучасних лінгвістичних дослідженнях ще немає однозначної позиції щодо сутності цього мовного явища в термінології. Якщо в загальномовній сфері вжитку синоніми співіснують, доповнюють один одного, то термінологія має справу насамперед із поняттям, добираючи до кожного з них одну, найточнішу назву [22, с. 27]. Термінологічні синоніми не виконують стилістичної функції й не мають додаткових значень.

Стосовно доречності синонімії в терміносистемі – існують різні погляди та дискусії. З одного боку, це явище є небажаним і свідчить про несформований зміст і назву терміна для позначення того чи того поняття та ускладнює процес функціонування термінів. Але, відповідно, визнаються й складнощі їх практичного усунення. З іншого боку, терміни-синоніми необхідні для: 1) наукового означення поняття і тлумачення терміна; 2) найточнішого висловлювання думки, особливо, коли межа між поняттями нечітко окреслена; 3) уникнення повторів того самого слова чи словосполучення [209, с. 116]. Деякі вчені не визнають існування синонімії в терміносистемах, але допускають існування термінів-дублетів.

Спеціалісти-правники та лінгвісти, які досліджують юридичну термінологію, наголошують на тому, що застосування термінів-синонімів для визначення певного поняття є суттєвим порушенням принципу єдності цієї термінології [10; 251; 283].

Ознаками термінологічної лексики, які диференціюють її від загальноживаної, є системність, стилістична нейтральність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, наявність точної дефініції, тенденція до відсутності синонімних відповідників [86, с. 246]. Подібний погляд знаходимо в А. Суперанської, яка стверджує, що синонімія в термінології є свідченням недостатнього вивчення певних наукових явищ, які за певних причин називаються різними словами [271, с. 49].

На думку Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, відмінність термінологічної синонімії та синонімів у літературній мові полягає у тому, що в термінологічних системах синоніми позначають один і той самий денотат, але відмінні в поняттєвому плані, а також відрізняються семантикою словотвірних елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування [203, с. 181]. І. Борисюк щодо цього зазначає, що „ідеальним для термінології є той стан, коли одному окремому поняттю відповідає один термін, бо саме така чітка, регламентована співвіднесеність назви й реалії дає можливість уникати можливих різночитань, а подекуди й плутанини в царині термінів” [22, с. 27]. Думку про те, що синонімія в термінології є небажаним явищем, поділяє й О. Тараненко: „Паралельне вживання в межах однієї терміносистеми навіть цілком рівноправних з погляду загальнолітературної норми синонімів заважає її нормальному функціонуванню” [277, с. 6].

Проте лексичний склад мови перебуває в постійному розвитку, це природний і закономірний процес, і цілком позбутися неоднозначності в певній терміносистемі неможливо. Тому поряд із тезою про шкідливість синонімів для термінології існує теза про синонімію як невід’ємну ознаку термінологічної лексики [160, с. 100].

Синонімію виявляють на будь-якому етапі розвитку терміносистеми, тому виникає потреба вибору, „із великого ряду синонімічних назв у науковий обіг входить та, яка найточніше відображає виявлювані ознаки, маючи найінформативнішу внутрішню форму [259, с. 35]. У процесі становлення термінології конституційного права України зміст поняття тих чи тих термінів зазнає уточнення, деталізації, утворюючи синоніми до вже наявних понять. Такі слова можуть бути взаємозамінними у відповідній терміносистемі, що, власне, й свідчить про внутрішню системність певної термінології.

У науковій літературі розрізняють синоніми абсолютні та відносні, розрізнення яких ґрунтується на повному чи частковому збігові значення.

До перших належать одиниці, які перебувають в опозиції тотожності, тобто мають тотожне значення, перебувають в однаковій лексичній сполучуваності та є взаємозамінними. Відносні синоніми характеризуються неповною схожістю семантичних компонентів, у яких значення співпадають лише частково [7, с. 218; 294, с. 152; 154, с. 22].

Визначальною рисою термінів-синонімів є їхня співвіднесеність з тим самим поняттям і можливість заміни одним одного в будь-якому контексті без порушення логічного змісту. Тому, на думку науковців, у різних терміносистемах переважно більшість становлять абсолютні синоніми (Д. Лотте [154, с. 22]), або, як їх ще називають науковці, „термінологічні дублети” (В. Капанадзе [92, с. 78], А. Коваль [109, с. 41–42]), „лексичні варіанти” (В. Даниленко [68, с. 74–75]), тобто терміни співвідносні з одним і тим самим науковим поняттям й об’єктом дійсності. Думки про те, що ці два мовні явища (поняття) можна вважати тотожними, дотримуються В. Даниленко [68, с. 56], В. Капанадзе [92, с. 75–85], І. Квітко, В. Лейчик [97, с. 24]. Терміни-синоніми, які відповідають одному і тому ж поняттю у терміносистемі, не характеризують його з різних боків, не утворюють емоційно-експресивних опозицій, що притаманне більше синонімії загальнолітературної мови. Через те їх потрібно називати термінологічними дублетами, що внаслідок різноманітних мовних контактів ввійшли в термінологічну систему у процесі її формування [68, с. 73]. А. Коваль з цього приводу висловлює думку про те, що кожен термін має свою чітку дефініцію і саме через неї співвідноситься з поняттям. А через те, доки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. А отже, як стверджує науковець, в межах термінології існують лише терміни-дублети й не існує термінів синонімів [109, с. 41–42]. Подібної думки дотримується й Л. Капанадзе, який стверджує, що „нема термінів, близьких за значенням, є лише термінологічні дублети” [92, с. 76].

Українські лексичні синоніми лише у певному часовому відрізку функціонування не містять відмінностей у значенні, і їх можна вважати термінами-дублетами. Щодо цього Д. Лотте зазначає, що в один із абсолютних термінів для позначення одного поняття поступово вкладається зміст вужчий або ширший, або й зовсім відмінний, внаслідок чого абсолютні синоніми перетворюються у відносні [154, с. 22].

Думки про те, що явище термінологічної дублетності є тимчасовим і недовготривалим, дотримується й Г. Сергєєва. Дослідниця зазначає, що дублетні терміни, навіть якщо вони виражають одне і те ж поняття, можуть відрізнитися семантичною структурою, частотністю вживання, сполучуваністю, сферою використання, а тому дублетами можна вважати терміни, які співіснують лише на певному етапі розвитку терміносистеми [250, с. 261]. Подібну думку висловлює й О. Мартиняк, яка стверджує, що такі терміни різняться семантично. Ця відмінність зумовлена тим, що паралельні назви характеризують той самий об'єкт із різних боків, через що те саме поняття отримує паралельні назви за різними ознаками. Цей процес пов'язаний з існуванням різних шкіл у науці та можливістю людини по-різному сприймати той самий предмет [159, с. 32].

Проаналізувавши погляди науковців про поділ синонімів на абсолютні та відносні, робимо висновок про те, що у мовній практиці провести чіткий поділ термінів конституційного права України на абсолютні та відносні практично неможливо, тому ми не диференціюємо їх за цими двома категоріями.

Поява синонімії в термінології зумовлена мовними й позамовними чинниками. Її пов'язують із відсутністю уніфікованості в термінологічній системі, а також із паралельним вживанням однослівних питомих і запозичених термінів, які називають те саме наукове поняття, або в тому разі, коли описову конструкцію первинного автохтонного терміна замінюють запозиченим терміном-однословом. Також синонімія може бути зумовлена і

розбіжністю в номінації тих самих понять різними науковими школами та дослідниками. Екстралінгвальними чинниками появи термінологічної синонімії Н. Цимбал називає такі, як: 1) постійний розвиток наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію; 2) наявність застарілих назв, які функціонують з новими; 3) необхідність мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів тощо [301, с. 45]. Внутрішньомовною причиною утворення дублетів, Г. Снєтова вважає прагнення науковців підібрати якомога точніше слово на позначення певного поняття для потреб термінології [262, с. 44]. А звідси логічним є висновок Н. Романової, яка стверджує, що „поняття, які виникли раніше, мають у діяхронії найбільше число дублетів” [229, с. 47].

Доцільною є думка Т. Михайлової, що в термінології відсутні синонімні гнізда в загальноприйнятому їх розумінні. Дослідниця пояснює це тим, що між термінами-синонімами немає тієї градації у вираженні спільного значення (від нейтральної термінологічної одиниці до стилістично чи емоційно забарвлених), яка властива загальноновживаним синонімам [171, с. 54]. На основі дослідження синонімних відношень термінології конституційного права України можемо стверджувати, що в синонімних термінах конституційного права України важко виділити домінанту, що підтверджує слушність цього погляду. Також ми не використовуємо у дослідженні поширеної назви синонімних відношень, яка звучить як „синонімна пара”, через те, що термінів, які співвідносяться між собою, може бути від двох до шести. У цьому питанні дотримуємося погляду Т. Михайлової про те, що сукупність термінів, пов’язаних синонімними відношеннями, треба називати „термінологічним синонімним об’єднанням”. Вони відрізняються між собою або походженням, або ступенем похідності й мотивованості, або ступенем сучасності чи частотою вживання [171, с. 55].

Дослідження термінології конституційного права України дало змогу виділити близько 230 термінологічних синонімних об'єднань (див. додаток В).

У результаті аналізу термінів конституційного права України виокремлено різні види термінологічної синонімії. За етимологічною ознакою їх можна поділити на групи:

1. Обидва терміни є автохтонними утвореннями („автохтонний термін – автохтонний термін”): *перші вибори – нові вибори* (Наливайко, с. 35); *виборча скринька – виборча урна* (Наливайко, с.39) тощо;

2. „Іншомовний термін – український відповідник”: *сецесія* (лат. *secessio* < *secedo* – відокремлююсь) (Шляхтун, с. 480) – *вихід із держави* (Шляхтун, с. 63); *вердикт* (англ., франц. *verdict* < лат. *vere dictum* – правильно сказане) (Шляхтун, с. 40) – *вирок* (Шляхтун, с. 40); *превенція* (від лат. *praeventio* – попереджую) (Наливайко, с. 205–206) – *запобігання* (Наливайко, с. 205–206); *анархія* (від грец. *anarchia*) (Шляхтун, с. 21) – *безвладдя* (Шляхтун, с. 21) і под.

3. Синонімні пари „іншомовний термін – іншомовний термін”: *анатрид* (а... і грец. *patris* – батьківщина) (Шляхтун, с. 23) – *аполід* (грец. *apolis* (*apolidos*) – той, що не має вітчизни) (Шляхтун, с. 23).

Спираючись на традиційну класифікацію, загальноприйняту в термінознавстві [111], в терміносистемі конституційного права України виділяємо такі модифікації термінологічних синонімних об'єднань: лексичні, словотвірні, морфолого-синтаксичні, а також правописні та синтаксичні варіанти.

Лексичні синоніми характеризуються однаковим значенням й можливістю змінювати один одного без зміни семантики, тобто це слова співвідносні за значенням, напр.: *мораторій – заборона* (Наливайко, с. 261); *оприлюднення – обнародування* (Бисага, с. 113–114); *плюральный вотум* (Шляхтун с. 346) – *множинний вотум* (Шляхтун с. 258); *право петицій –*

право на звернення (Шляхтун с. 365); *відокремлення церкви від держави* (Шляхтун, с. 67) – *відділення церкви від держави* (Бисага, с. 17) тощо. У таких термінологічних синонімних об'єднаннях важко визначити, який саме з цих термінів є більш вдалим, правильним чи домінантним, тому що дуже часто вони мають тотожні значення і паралельно функціонують у науковому мовленні.

I. Ковалик поділяв словотвірні синоніми на гомоосновні (спільнокореневі похідні, які мають різні словотворчі суфікси) та гетероосновні (у яких відмінними є і твірні основи, і словотворчі суфікси) [107]. Л. Дідківська та Л. Родіна словотвірними синонімами вважають ряди спільнокоренових дериватів, які належать до однієї частини мови й оформлені різнозвучними афіксами з однаковим, спільним словотвірним значенням [75, с. 5]. Тобто такі синоніми характеризуються наявністю в лексемах одного кореня з різними афіксами і позначають тотожні поняття, напр.: *акредитація – акредитування* (Шляхтун, с. 18); *відкладальне veto* (Шляхтун, с. 65) – *відкладне veto* (Теліпко, с. 521); *демократія плебісцитна* (Наливайко, с. 67) – *демократія плебісцитарна* (Шляхтун, с. 345); *денонсація міжнародного договору – денонсування міжнародного договору* (Шляхтун, с. 105–106); *конфесійне представництво* (Шляхтун, с. 225) – *конфесіональне представництво* (Бисага, с. 62); *презумпція невинності* (Бисага, с. 110–111) – *презумпція невинуватості* (Шляхтун, с. 415) і под.

У сучасній лінгвістиці питання термінологічного позначення похідних слів з різнозвучними словотворчими афіксами та однаковою твірною основою залишається дискусійним. Дослідники В. Даниленко [70], Є. Карпіловська [93] та інші розглядають їх як словотвірні варіанти.

Ще одним різновидом термінологічної синонімії є морфолого-синтаксичні синоніми (вживання повної і короткої форми терміна), які утворюються внаслідок різних скорочень, зокрема з допомогою таких способів словотвору, як аббревіатура та еліпсис (утворення короткого варіанта

терміна шляхом скорочення його повної форми). Напр.: *авторитарний політичний режим – авторитаризм* (Шляхтун, с. 11); *президентіальний державний режим – президентіалізм* (Шляхтун, с. 414); *тоталітарний політичний режим – тоталітаризм* (Шляхтун, с. 526); *Житлово-будівельний кооператив – ЖБК* (Наливайко, с. 93); *Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – ЗДСС* (Наливайко, с. 93) тощо. Такий вид синонімії пояснюється прагненням конденсованості, короткості терміна як особливого виду мовного знака [203, с. 185], прагненням уникнення тавтології. Такі синоніми не відрізняються один від одного ні семантично, ні стилістично.

Ще одним різновидом термінологічної синонімії є синтаксичні терміни-синоніми, які з структурного погляду, залежно від різної кількості елементів у сполуці, можна поділити на такі групи: 1) „однослівний термін – термін-словосполука”: *екстрадиція* (Бисага, с. 33) – *видача особи іноземній державі* (Наливайко, с. 86); *неконституційність* – *невідповідність конституції* (Шляхтун, с. 22); *парламентарій* – *депутат парламенту* (Наливайко, с. 169) та ін.; 2) „термін-словосполука – термін-словосполука”. Найчастіше у такі синонімічні відношення вступають двослівні терміносполуки: *абсолютне вето* (Теліпко, с. 517) – *резолютивне вето* (Шляхтун, с. 7); *агітаційна кампанія* – *передвиборна кампанія* (Шляхтун, с. 12); *безпосередні вибори* – *прямі вибори* (Шляхтун, с. 32) та ін. Окремі термінологічні синонімічні об'єднання представлені трьома і більше двослівними найменуваннями одного поняття: *аборигенні народи* – *корінні народи* – *автохтонні народи* (Шляхтун, с. 6); *виборча квота* – *виборчий метр* – *виборча частка* (Кравченко, с. 560) – *виборча середня* (Бисага, с. 38); *дострокові вибори* – *позачергові вибори* (Шляхтун, с. 332) – *проміжні вибори* (Шляхтун, с. 429) і под. Часто в таких синонімічних парах лише одне слово-компонент входить у синонімічні відношення, основи ж термінів залишаються рівнозвучними.

Синонімічні аналітичні назви за кількістю слів-компонентів поєднуються у такі комбінації: „двослівна терміносполука – трислівна терміносполука”:

асоційована держава – вільно приєднана держава (Шляхтун, с. 72); *право голосу – активне виборче право* (Кравченко, с. 557) та ін.; „двослівна терміносполука – чотирислівна терміносполука”: *трипартійна система – двох з половиною партій система* (Шляхтун, с. 98) і под.; „трислівна терміносполука – трислівна терміносполука”: *пропорційна виборча система* (Лисенков, с. 157) – *система пропорційного представництва* (Наливайко, с. 39) та ін.

Дискусійним у сучасній лінгвістиці залишається питання співвідношення синонімії та варіантності в термінології. Якщо розуміти явище варіантності в широкому значенні цього слова, то до неї можна зараховувати всі випадки позначення того самого поняття різними мовними способами. У вузькому значенні цього мовного явища варіантами терміна, згідно з О. Радченко, можна вважати „тотожні за значенням спільнокореневі термінологічні одиниці, що розрізняються деякими розбіжностями знакової форми в межах того самого номінанта: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням” [223, с. 79–80]. Саме цього погляду ми дотримуємося в дослідженні.

Правописні варіанти термінів виявлено у результаті фіксації різних варіантів звучання тих самих термінів. Прикладом такого виду синонімії можуть послужити лексеми: *джерримендеринг – джеримендеринг – джеррімендерінг* (Шляхтун, с. 49); *інавгурація* (Гладун, с. 405) – *інаугурація* (Наливайко, с. 109); *омбудсмен – омбудсман* (Наливайко, с. 160–161); *трайбалізм – трибалізм* (Шляхтун, с. 526) та ін. І. Кочан такі приклади лексем називає фонетико-фонематичними варіантами на рівні іншомовних основ з відмінністю в одному звукові / букві [122, с. 15].

Окремо можна виділити явище функціонування термінів-словосполучень, в одному з яких опущене уточнювальне слово-компонент, яке найчастіше виражене прикметником: *право політичного притулку – право притулку* (Шляхтун, с. 404); *куріальна виборча система* (Бисага, с. 63)

– *куріальна система* (Шляхтун, с. 231); *вільний депутатський мандат* (Теліпко, с. 521) – *вільний мандат* (Кравченко, с. 562); *демократичний політичний режим* (Шляхтун, с. 102) – *демократичний режим* (Бисага, с. 22) тощо. У відповідному фаховому дискурсі скорочення кількості елементів в одній із аналітичних конструкцій не заважає їхньому розумінню, тому такі синоніми називають ще контекстними [290, с. 146].

У термінології конституційного права України виявлено також значну кількість синтаксичних варіантів – словосполук із формальною видозміною того самого аналітичного терміна без порушення тотожності значень, коли за різними словниками подано прямий і непрямий порядок розташування слів-компонентів: *несумісність мандата депутата* (Шляхтун, с. 291) – *несумісність депутатського мандата* (Кравченко, с. 578); *кваліфікованої більшості мажоритарна виборча система* (Шляхтун, с. 184) – *мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості* Шляхтун, с. 241); *гарантії конституційних прав і свобод* (Шляхтун, с. 80) – *конституційні гарантії прав і свобод* (Наливайко, с. 120) тощо. О. Тараненко у своїй класифікації варіантів називає такі приклади „варіантами, що розрізняються порядком компонентів” [275, с. 28].

У процесі дослідження термінології конституційного права України виокремлено термінологічні синонімні ряди з різною кількістю одиниць: 1) два терміни: *вето – заборона* (Гладун, с. 403); 2) три терміни: *виборча геометрія – виборча географія – джерримендеринг* (Наливайко, с. 37); 3) чотири терміни: *всенародне опитування* (Шляхтун, с. 76) – *народне опитування* (Шляхтун, с. 275) – *консультативний референдум* (Шляхтун, с. 76) – *дорадче опитування* (Наливайко, с. 83); 4) п’ять термінів: *конституційна асамблея – конституційні збори – установчі збори – конституційний конвент – конституанта* (Шляхтун, с. 199); 5) шість термінів: *виборчий бар’єр – загороджувальний бар’єр – обмежувальний*

бар'єр – загороджувальний пункт – обмежувальний пункт – відсоткове застереження (Шляхтун, с. 52–53).

Позитивна роль термінологічних синонімних об'єднань полягає в тому, що лексеми, які входять до них, є фондом для вибору в майбутньому найадекватніших найменувань для того чи того поняття.

За морфологічними особливостями термінологічні синоніми конституційного права України поділяємо на іменникові та прикметникові. Найбільш поширеними в досліджуваній термінології є іменникові синоніми: *інституція – інститут* (Шляхтун, с. 178); *коаліція – союз* (Теліпко, с. 526) тощо. Потрібно зауважити, що слова-компоненти одного термінологічного синонімного об'єднання, в основному, належать до однієї частини мови.

Наявність у терміносистемі конституційного права України двох різних термінів, однакових за своєю суттю, не відповідає принципам точності та однозначності норм права як важливої передумови їхнього правильного розуміння та використання. Така велика кількість синонімних термінів, з одного боку, може бути ознакою ще не до кінця сформованої терміносистеми конституційного права України, а з іншого – свідчити про процес активного її формування, постійного розвитку та пошуку відповідної форми, сприяє точнішому висловленню думки, уникненню зайвих повторів. Науковці стверджують, що синонімія є обов'язковим етапом становлення термінологічної системи й у майбутньому забезпечить більш раціональний спосіб вираження [50, с. 9].

Отже, можна стверджувати, що наявність синонімії в терміносистемі конституційного права України є закономірним і поширеним явищем, що зумовлене впливом загальномовних законів на термінологію як підсистему сучасної української мови, та потребує постійної уваги з боку науковців. Терміни-синоніми дають можливість обрати найточніший термін, придатний для задоволення комунікативних потреб. З іншого боку, варто позбуватися синонімів, що суперечать нормам української літературної мови (кальки,

невдалі запозичення тощо), а також відносних синонімів, оскільки вони заважають чіткому й точному сприйняттю наукової інформації [172 с. 90]. Тобто стандартизація та уніфікація відповідної терміносистеми вимагає усунення надлишкової синонімії, яка може зумовлювати неточність, нечіткість змісту терміна. Тому підхід до розв'язання проблеми синонімії в термінології має бути диференційованим, адже, з одного боку, вона ускладнює процес розуміння тих чи тих понять у межах однієї терміносистеми, а з іншого боку, є природним виявом розвитку мови. Виділення та опис синонімів досліджуваної терміносистеми дає змогу простежити динаміку її розвитку і становлення.

3.5 Антонімні відношення

Ще однією системоутворювальною універсалією термінології є антонімна парадигма, яка виявляється у взаємозв'язках між термінами на основі протилежності їхніх значень і утворює у складі мови свою мікросистему. На думку науковців, які розглядали явище антонімії в термінології, зокрема, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Михайлової [169], Т. Панько [203, с. 186], А. Суперанської [272, с. 54], це явище побудоване на відношеннях протиставлення. О. Колган зазначає, що „терміни-антоніми не порушують, а підкреслюють виявлення мовної системності, бо ґрунтуються на відмінності всередині одного й того самого явища (якості, властивості, стану, руху тощо), відображають об'єктивно наявні в термінології протиставні явища” [113, с. 201].

„Терміни-антоніми характеризуються цілком визначеними парадигматичними властивостями: фронтальною протилежністю й розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов'язаною з її основною дефінітивною функцією” [203, с. 186]. Значення протиставлюваних терміноодиниць мають спільну родову сему і розрізняються відмінною

видовою семою [170, с. 14]. Члени термінів-антонімів протиставлені один одному за наявності чи відсутності однієї диференційної семи при збігу інших. „Антонімними можна вважати слова, що протиставляються за найбільш загальною та істотною для їхнього значення семантичною ознакою, характеризуючи явища одного плану й перебуваючи на крайніх позиціях відповідної лексико-семантичної парадигми” [141, с. 106].

Ці термінологічні одиниці позначають обов’язково співвідносні поняття, які належать до одного ряду явищ об’єктивної дійсності, об’єднаних змістом на основі їхнього протиставлення [276, с. 27–29]. Протиставлення значень термінів може виявлятися лише в зіставних поняттях, які перебувають у взаємній залежності і можуть характеризувати явище одного плану [236, с. 677].

Для дослідження антонімних відношень у термінології використовують назви „антонімія”, „антонімні відношення”, „терміни-антоніми”, „антонімна пара” (Л. Симоненко, Т. Панько та ін.). Для опису антонімних відношень Т. Михайлова пропонує ввести в обіг поняття „термінологічна антонімна пара (ТАП)”, „яка є своєрідною мікросистемою із певними відношеннями всередині, що виконує системоформувальну функцію” [169, с. 295].

Відповідно до традиційного в термінознавстві поділу термінів-антонімів [203, с. 186; 27; 170, с. 12], зокрема на основі специфіки форм і значень, у межах термінології конституційного права України можна виділити кілька типів антонімних відношень.

За морфологічною будовою антоніми поділяємо на різнокореневі (лексичні) та однокореневі (словотворчі). Перші характеризуються тим, що мають різні корені, напр.: *народна конституція* (Шляхтун, с. 273) – *октройована конституція* (Кравченко, с. 578); *матеріальне право* (Шляхтун, с. 244) – *процесуальне право* (Наливайко, с. 217); *конституційна федерація* (Шляхтун, с. 201) – *договірна федерація* (Шляхтун, с. 130) тощо. У таких

антонімах диференційна семантична ознака реалізується шляхом семантичного протиставлення коренів [112, с. 123].

Для однокореневих термінів-антонімів характерним є творення за допомогою афіксів, в основному, шляхом додавання префікса, що надає слову протилежного змісту. Наприклад, велика кількість термінологічних антонімних пар у межах терміносистеми конституційного права України утворено префіксальним способом, з допомогою приєднання до терміна заперечної частки *не-*, яка заперечує або вказує на відсутність ознаки: *виборність* (Наливайко, с. 36) – *невиборність* (Шляхтун, с. 286), *відповідальність* – *невідповідальність* (Шляхтун, с. 286), *дієздатність* (Наливайко, с. 81) – *недієздатність* (Шляхтун, с. 286), *довіра* – *недовіра* (Наливайко, с. 151), *осудність* – *неосудність* (Наливайко, с. 152) і под. В антонімних парах, утворених таким способом, виникає відношення повної протилежності.

Для творення однокореневих термінів конституційного права України із протилежним значенням використовуються й інтернаціональні префікси: *де-*, *а-*, *анти-*, *контр-*, напр.: *натуралізація* (Кравченко, с. 577) – *денатуралізація* (Наливайко, с. 67), *націоналізація* (Наливайко, с. 149) – *денаціоналізація* (Шляхтун, с. 105), *приватизація* (Наливайко, с. 208) – *деприватизація* (Шляхтун, с. 419), *симетрична федерація* (Шляхтун, с. 480) – *асиметрична федерація* (Шляхтун, с. 26), *демократизм* – *антидемократизм* (Шляхтун, с. 280), *конституційність* (Шляхтун, с. 212) – *антиконституційність* (Наливайко, с. 17), *асигнатура* – *контрасигнатура* (Шляхтун, с. 222), *розвідувальна діяльність держави* – *контррозвідувальна діяльність держави* (Шляхтун, с. 485) тощо.

Значна кількість однокореневих антонімів творяться внаслідок приєднання до кореня словотворчих формантів *без-*, *поза-*. Напр.: *альтернативні вибори* – *безальтернативні вибори* (Шляхтун, с. 19), *громадянство* – *безгромадянство* (Шляхтун, с. 31), *референдум*

парламентський – референдум позапарламентський (Шляхтун, с. 458), *чергова сесія* (Шляхтун, с. 557) – *позачергова сесія* (Шляхтун, с. 352), *чергові вибори* (Наливайко, с. 262) – *позачергові вибори* (Шляхтун, с. 352) тощо.

Поодинокі терміни-антоніми утворені з допомогою словотвірних префіксів із протилежним полярним значенням: *допарламентський референдум* (Шляхтун, с. 445) – *післяпарламентський референдум* (Наливайко, с. 224) і под.

Зі структурного боку, в антонімні відношення в термінології конституційного права України вступають синтетичні терміни (*дія – бездіяльність* (Кравченко, с. 558), *континуїтет* (Теліпко, с. 531) – *дисконтинуїтет* (Шляхтун, с. 222), *сумісність – несумісність* (Шляхтун, с. 290) тощо) та аналітичні терміни, серед яких виділяємо: 1) двослівні (*абсолютні права* (Наливайко, с. 8) – *відносні права* (Наливайко, с. 47), *відкрите засідання* (Шляхтун, с. 66) – *закрите засідання* (Шляхтун, с. 158), *внутрішня політика – зовнішня політика* (Шляхтун, с. 169) та ін.); 2) трислівні (*внутрішній конституційний контроль* (Шляхтун, с. 74) – *зовнішній конституційний контроль* (Шляхтун, с. 168), *конкретний конституційний контроль* (Шляхтун, с. 198) – *абстрактний конституційний контроль* (Шляхтун, с. 8), *симетричний територіальний устрій* (Шляхтун, с. 480) – *асиметричний територіальний устрій* (Шляхтун, с. 26) та ін.); 3) чотирислівні (*пропорційна система жорстких списків – пропорційна система напівжорстких списків* (Шляхтун, с. 431) та ін.). Зауважимо, що в терміносистемі конституційного права України суттєво переважають саме аналітичні терміни із протиставлюваними значеннями, що складаються з терміна – виразника родового поняття й антонімних атрибутів. Серед них найбільшу кількість становлять двослівні терміни-антоніми.

За частиномовним вираженням антонімні однослівні терміни в терміносистемі конституційного права України, в основному, репрезентовані іменниками: *конституційність – неконституційність* (Наливайко, с. 17),

суперечність – несуперечність (Шляхтун, с. 233) і под. Потрібно зауважити, що однослівних прикметникових та дієслівних термінів конституційного права України із протилежною семантикою не зафіксовано. В аналітичних термінах основні слова-компоненти, як і в однослівних, здебільшого, виражені іменниками: *постійна конституція* (Наливайко, с. 124) – *тимчасова конституція* (Наливайко, с. 124); *зобов'язальний референдум* – *консультативний референдум* (Шляхтун, с. 222) тощо. Варто звернути увагу й на частиномовне вираження слів-компонентів таких термінів, які, власне, і надають їм полярного змісту. Вони, здебільшого, представлені прикметниками з протилежними видовими ознаками всередині родового поняття: *писана конституція* (Наливайко, с. 124) – *неписана конституція* (Наливайко, с. 124); *ліві партії* (Шляхтун, с. 235) – *праві партії* (Шляхтун, с. 376); *корпоративна автономія* (Шляхтун, с. 227) – *персональна автономія* (Шляхтун, с. 340) і под.

За семантикою терміни конституційного права України, згідно з науковими позиціями О. Тараненка, Л. Новікова, поділяємо на контрарні (градуальні), комплементарні, контрадикторні, векторні антонімні відношення [184, с. 195–236; 276, с. 27–30].

Контрарні (градуальні) антоніми, окрім наявності двох максимально протилежних (за мірою або ступенем вияву) видових понять родового поняття, передбачають існування між ними середнього члена (мезоніма), від якого у протилежних напрямках поширюється градуальна характеристика явища, дії чи ознаки [4, с. 12]. У терміносистемі конституційного права України трапляються лише поодинокі випадки такого виду антонімії, напр.: *референдум визнаний* – *референдум частково визнаний* – *референдум невизнаний* (Шляхтун, с. 458; Бисага, с. 118); *територіальні одиниці первинного рівня* – *територіальні одиниці середнього рівня* – *територіальні одиниці вищого рівня* (Шляхтун, с. 124; Наливайко, с. 246); *особи середнього віку* – *особи старшого віку* – *особи похилого віку* (Шляхтун, с. 489);

формальне утворення парламентської опозиції – напівформальне утворення парламентської опозиції – неформальне утворення парламентської опозиції (Бисага, с. 43) і под. Власне крайні симетричні члени такого протиставлення виражають повну антонімію, а середні – вказують на збільшення чи зменшення ступеня якості [141, с. 107].

Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без наявності проміжних ланок [183, с. 15]. Цю протилежність характеризує відсутність середнього, проміжного слова-компонента між протиставленими поняттями певної сутності, які за своєю природою є граничними і між якими немає градуальної протилежності. Напр.: *активне виборче право* (Теліпко, с. 517) – *пасивне виборче право* (Шляхтун, с. 337); *вільний мандат* (Кравченко, с. 562) – *імперативний мандат* (Кравченко, с. 570); *закрите засідання парламенту* (Шляхтун, с. 158) – *відкрите засідання парламенту* (Наливайко, с. 46); *індивідуальні права і свободи* (Шляхтун, с. 175) – *колективні права і свободи* (Шляхтун, с. 191) тощо. Отже, основним критерієм поділу антонімів на контрарні та комплементарні є наявність чи відсутність мезоніма.

Наступною групою є контрадикторні антоніми, у яких один із антонімів заперечує відмінну сему в плані змісту другого антоніма, але не замінює її. Напр.: *вираження довіри уряду – вираження недовіри уряду* (Шляхтун, с. 221); *резиденти – нерезиденти* (Наливайко, с. 220); *сумісність – несумісність* (Наливайко, с. 241) і под.

Векторні антоніми позначають винятково дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, рухи, ознаки, відношення [276, с. 28]. Напр.: *допарламентський референдум* (Шляхтун, с. 445) – *післяпарламентський референдум* (Шляхтун, с. 345); *підвищення по службі – пониження по службі* (Шляхтун, с. 27); *ратифікаційний референдум* (Шляхтун, с. 445) – *скасувальний референдум* (Шляхтун, с. 483) тощо.

За обсягом спільної семантики розрізняють повні і неповні антоніми. У

першому випадку такі терміни є однозначними й антонімізуються вповні, напр.: *політичні вибори* (Шляхтун, с. 364) – *адміністративні вибори* (Шляхтун, с. 15); *приватне право* (Наливайко, с. 209) – *публічне право* (Наливайко, с. 217) тощо. Такого виду антоніми становлять більшість серед термінологічних антонімних пар конституційного права України. У другому випадку неповні антоніми, які можуть мати два і більше значень, антонімізуються не в усіх своїх значеннях. Наприклад, у термінологічній антонімній парі *принцип публічності судочинства* – *принцип диспозитивності судочинства* термін *принцип публічності судочинства* має два значення: 1) *один із основоположних демократичних принципів судового процесу, який означає гласний, відкритий порядок розгляду і вирішення судових справ. Відкритість розгляду і вирішення судових справ полягає в тому, що на засіданнях суду можуть бути присутні всі громадяни, які досягли певного віку;* 2) *один із принципів судового процесу, який полягає в обстоюванні суспільного (публічного) інтересу. Виразником такого інтересу вважається держава. Відповідно, публічність судочинства виявляється в обстоюванні в судовому процесі інтересів держави* (Шляхтун, с. 436–437). Нормативним позначенням антонімної пари є тільки одне – друге значення, протилежністю якого є значення терміна *принцип диспозитивності судочинства* – *полягає у наданні різних можливостей сторонам або учасникам судового процесу здійснювати свої процесуальні права незалежно від того, які інтереси вони представляють* (Шляхтун, с. 437). Лише поодинокі протиставні терміни конституційного права України є неповними, полісемними термінами, які можуть вступати в антонімні відношення здебільшого, одним із своїх значень.

„Явище антонімії тісно пов’язане з явищем синонімії, оскільки антоніми, як і синоніми, семантично близькі між собою, бо їхня семантична близькість проявляється у співвідношенні значень” [259, с. 44]. У процесі аналізу лексико-семантичних відношень в термінології конституційного права

України варто звернути увагу на переплетення синонімних та антонімних зв'язків. Часто терміни, які вступають в антонімні чи синонімні відношення, вже перебувають в аналогічних зв'язках з іншими термінами. Внаслідок цього формуються групи термінів, що належать до двох семантично протилежних термінологічних об'єднань. Дослідники називають такі групи антонімно-синонімними блоками, у яких наявні одночасно антонімні та синонімні відношення [167, с. 73]. У термінології конституційного права України синонімо-антонімні блоки репрезентовані термінами: *абсолютне вето* (Теліпко, с. 517) / *резолютивне вето* (Шляхтун, с. 7) – *відносне вето* / *відкладальне вето* (Шляхтун, с. 513); *система вільних списків* (Шляхтун, с. 72) – *система зв'язаних списків* (Шляхтун, с. 165) / *система закритих списків* (Шляхтун, с. 158); *клерикальна держава* (Бисага, с. 46) / *теократична держава* (Шляхтун, с. 127) – *світська держава* (Бисага, с. 121); *матеріальна конституція* (Наливайко, с. 124) / *фактична конституція* (Шляхтун, с. 537) – *формальна конституція* (Бисага, с. 133) / *юридична конституція* (Кравченко, с. 587); *прямі вибори* (Шляхтун, с. 435) / *безпосередні вибори* (Шляхтун, с. 32) – *непрямі вибори* (Бисага, с. 76) / *опосередковані вибори* (Шляхтун, с. 304) і под.

Проведений аналіз фактичного матеріалу дає підстави для твердження, що антонімні відношення в терміносистемі конституційного права України дозволяють виділити глибинну сутність протиставлюваних понять, допомагають визначити місце кожного терміна в юридичній термінолексичі і сприяють системному та цілісному сприйняттю наукової інформації. Таким чином, антонімія підтверджує наявність у ній системності та відіграє позитивну роль в організації терміносистеми.

3.6 Характеристика однослівних термінів конституційного права України з погляду походження

Термінолексика конституційного права України, попри свою стабільність і закріпленість, перебуває у стані безперервного руху і поступового вдосконалення, що зумовлено насамперед суспільно-політичними чинниками. Ця думка знаходить підтвердження у „Юридичній енциклопедії”, де зазначено, що у процесі розвитку „юридична термінологія збагачується новими термінами і поняттями, постійно вдосконалюється та поглиблюється її усталений поняттєвий апарат і його словесне вираження” [13, с. 476].

Жодна культура світу не розвивається в ізоляції, відірвано від інших культур. Одним із наслідків такого взаємозв'язку є поява іншомовних слів у мові кожного народу [131, с. 229]. Запозичення з інших мов є одним із активних джерел поповнення терміносистем будь-якої мови. Це стосується й термінології конституційного права України, яка є неоднорідною за походженням.

Питанням функціонування та упорядкування термінів іншомовного походження займалися В. Акуленко [1], М. Васильєва [34], М. Годована [255], Я. Голдованський [46], І. Гумовська [64], А. Д'яков, А. Загнітко [85], Л. Кислюк [98], Т. Кияк [101], І. Кочан [124; 125], З. Куделько [66], Д. Лотте [151] та інші. Незважаючи на велику кількість досліджень цього питання в різних галузях знань, у терміносистемі конституційного права України, аналіз запозичень ще не проводився.

Обов'язковим процесом розвитку будь-якої національної мови, особливо тієї, яка довгий час перебувала в умовах бездержавності, є взаємовплив і взаємозбагачення, перебирання досвіду з питань формування і становлення мов розвинених країн світу. І хоча питома термінологія будь-якої терміносистеми є її основою, проте вона „не може обійтися своїми власними

ресурсами, тому термінологія багатьох галузей знань різних мов послуговується лексичними та словотворчими засобами високорозвинутих літературних мов” [258, с. 6]. Не є винятком термінологія конституційного права України, яка через свою актуальність у розбудові і становленні відносно ще молодій державі, є тією галуззю знань, яка пов’язана із тісною взаємодією мов і культур. Адже правова система України реформується під впливом правничої науки розвинених правових держав, у яких українські науковці переймають досвід державотворення. Тому термінологія цієї галузі права поповнюється, вдосконалюється разом із розвитком цієї сфери знань як у межах нашої держави, так і за кордоном, запозичаючи відповідні необхідні поняття.

Очевидним є факт, що „неусталеність власних термінологічних традицій примушує [...] більше запозичати, ніж творити самим” [245, с. 24], а тому актуальним залишається питання доцільності запозичень, яке ґрунтується на тому, чи під час запозичення не створюється в терміносистемі синонімічного відповідника українському терміну, унеможливаючи самобутнє функціонування української термінології та оптимальне співвідношення між національним і міжнародним у термінотворенні. Так, на думку Д. Лотте, попри те, що запозичення термінів є важливим, а в деяких випадках одним із основних шляхів поповнення термінології, варто враховувати те, що кожне стихійне запозичення в уже сформовану систему понять і термінів є втручанням, наслідки якого важко передбачити [151, с. 3]. Тому іншомовні терміни повинні потрапляти в терміносистему і залишатися в ній лише за потреби. Т. Кияк вважає, що перед тим, як вводити чужомовну одиницю до системи української мови, варто спробувати пошукати серед національних термінів такий, який зміг би правильно відобразити зміст нового поняття або ж утворити синонім із власне-національних мовних ресурсів, і саме такий термін використовувати як нормативний. Залишати ж запозичену термінологічну одиницю варто лише тоді, коли жоден із варіантів не

підходить. Таким чином, використовуючи досвід світових мов-продуцентів і власне-український історичний досвід, національні терміносистеми можна зробити максимально досконалими [101, с. 203]. Подібну думку висловлює й О. Туркевич: „Запозичення є доцільними тоді, коли разом із звуковою оболонкою засвоюється фахове поняття, на позначення якого немає відповідного власномовного засобу” [289, с. 75].

Л. Алексієнко зазначає: „Наука тяжіє до єдності попри мовні кордони і бар’єри ідеологій”, а „мова, як елемент національної культури, природно прагне неповторності, являє світові унікальний духовний портрет нації” [3, с. 33–35]. Звідси, як слушно зазначає М. Клочко, виявляють дві тенденції: до нормативного збереження національної самобутності мови і до термінологічних запозичень. В обох тенденціях наявною є обов’язкова спільна умова – номінувати спеціальне поняття точно і повно [105, с. 226].

Постійний розвиток суспільства та окремих держав зокрема у своєму стані ніколи не може передати усього людського досвіду. Та чи інша мова не може обійтися лише своїм словниковим складом, і тому повинна запозичати слова, а також бути донором нових слів для інших мов. Варто враховувати, що у процесі постійної взаємодії мов, кожній окремій мові неможливо уникнути міжмовної інтерференції. Тому запозичення є цілком закономірним явищем.

Кожна мова разом із розвитком сучасної цивілізації поповнюється новими термінами. Але робити це вона повинна, не втрачаючи своєї мовної ідентичності й зберігаючи національну специфіку терміносистеми, тому що „перенасиченість запозиченими термінами порушує рівновагу в системі мови, й вона втрачає можливість бути універсальним засобом наукового спілкування” [135, с. 126]. А тому погоджуємося з думкою С. Семчинського, що поповнення лексико-семантичного фонду мови іншомовними запозиченнями чи інтернаціоналізмами є інструментом збагачення мови [246, с. 249].

У мовознавчій літературі щодо термінів для називання запозичених слів не існує однастайності. Так, по-різному тлумачиться, а іноді навіть змішуються, окремі лінгвістичні поняття, що позначають явища міграції мовних елементів з однієї мови в іншу, зокрема: „запозичене слово” та „іншомовне слово”.

О. Ткаченко до запозичених зараховує „слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Запозичені слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і змісту. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються у загальних словниках разом з питомою лексикою” [397, с. 179]. За формою іншомовні слова вирізняє ступінь засвоєння у мові, в яку вони увійшли; можливість збереження вихідної графіки на письмі; наявність незвичних звукосполучень; невідмінюваність частини іншомовних слів, яка, проте, поступово втрачається. Іншомовними вважають слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою-рецептором, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження. Це виявляється у їхній формі і в семантиці. У сучасних мовах світу, що запозичують іншомовні слова, відбувається безперервний процес їх засвоєння, через що нерідко дуже важко провести чітку межу між іншомовними та запозиченими словами [397, с. 213].

С. Семчинський вважає, що „іншомовними” результати взаємодії мов бувають лише за своїм походженням, а якщо цей „елемент” увійшов до відповідної мовної структури, він уже не може вважатися іншомовним. Тому результати мовної взаємодії краще називати запозиченнями, „розуміючи цей термін широко і називаючи ним елементи іншомовного походження на будь-якому рівні мови і незалежно від їх структурної ієрархії, аби вони були наслідками процесу взаємодії мов” [246, с. 19].

Головними функціями запозичених слів є створення однозначного терміна та заміна складеного терміна однослівним [190, с. 60]. Запозичені

терміни не ізольовані в мові. Проникаючи в нове мовне середовище, запозичені слова пристосовуються до чужої лексичної системи. Через певний час вони починають відмінюватися за нормами мови-рецептора, входять до словосполучень і фраз, а також утворювати похідні слова [123, с. 9]. Процес запозичення супроводжується освоєнням іншомовної лексики на різних мовних рівнях системи мови-реципієнта, запозичений термін пристосовується до законів фонетики, орфографії, орфоєпії, акцентуації.

Усі терміни конституційного права України за структурою поділяємо на синтетичні (однослівні) та аналітичні (об'єднують у своєму складі два і більше слів). Відповідно синтетичні поділяємо на однокореневі та двокореневі терміни (композиції, юкстапозиції), у межах яких виокремлюємо власне українські терміни, іншомовні запозичення та терміни-гібриди (див. рисунок 3.7.).

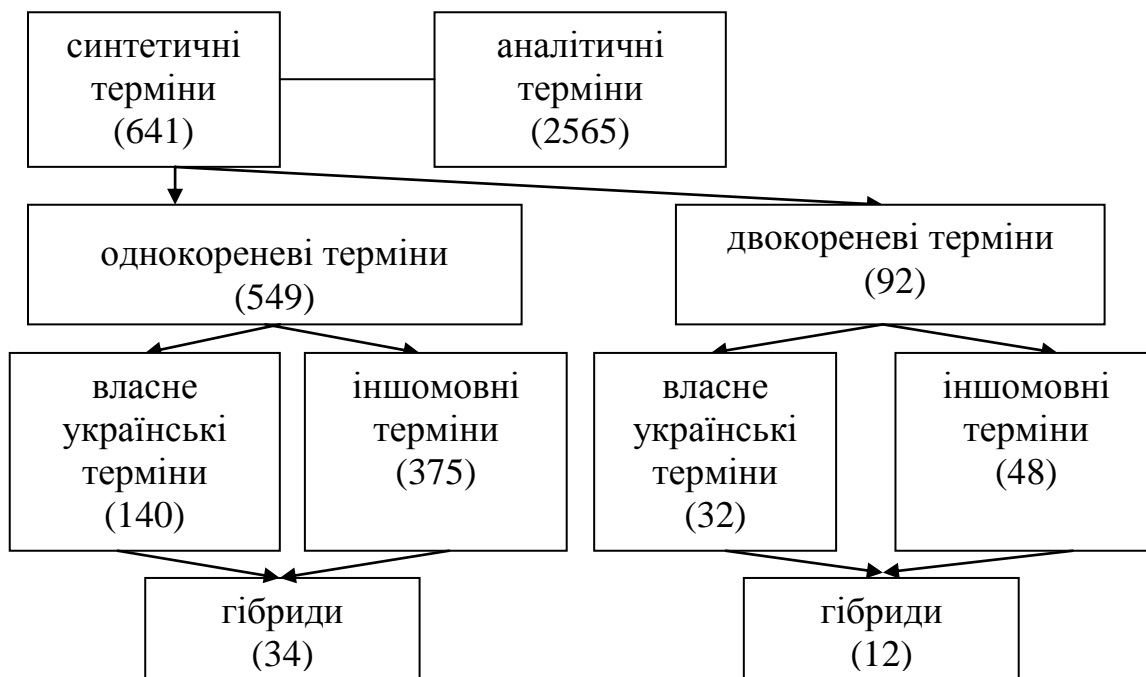

Рис. 3.7. Поділ термінів конституційного права України за структурою

Усього виокремлено 641 однослівний термін, з них за структурою – 549 – однокореневих (85,64 %) та 92 двокореневих терміни (14,35 %) (див. рисунок 3.8.).

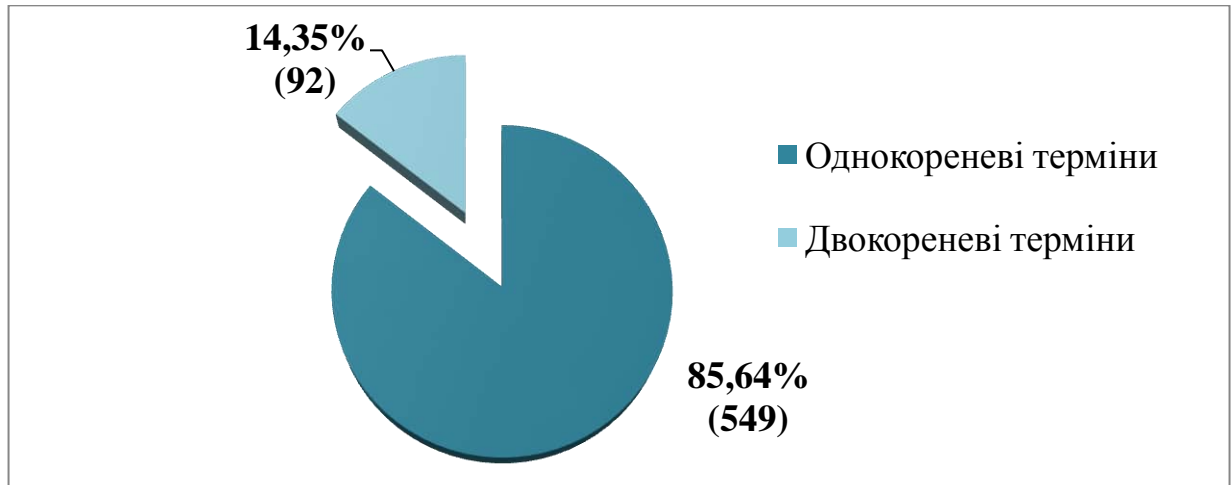

Рис. 3.8. Структура однослівних термінів конституційного права України

Однокореневі терміни. У терміносистемі конституційного права виділено усього 549 лексем такої структури. Із них 375 – іншомовного походження.

Значна частина іншомовних однокореневих термінів конституційного права України має латинське походження: *абдикація* (abdicatio – зречення) (Пустовіт, с. 9); *аболіціонізм* (abolitio – скасування, знищення) (Пустовіт, с. 11); *легалізація* (legalis – законний) (Пустовіт, с. 585); *номенклатура* (nomenclatura – перелік, список) (Пустовіт, с. 677); *оптація* (optatio – бажання, вибір, від opto – вибираю) (Пустовіт, с. 693) тощо.

Із грецької мови у сферу терміносистеми конституційного права України увійшли слова: *амністія* (αμνηστία – забуття, прощення) (Пустовіт, с. 67); *апатрид* (άπατρις (άπατρίδος) – той, хто не має вітчизни від *a* — заперечна частка і *patris* – батьківщина) (Морозов, с. 48); *гіпотеза* (ύπόθεσις – основа, припущення) (Пустовіт, с. 288); *деспотія* (δεσπότης – володар, самодержець) (Пустовіт, с. 345) тощо.

Велика кількість запозичень із латинської та грецької мов дає можливість робити висновок, що ці дві мови стали базою для формування терміносистеми конституційного права України. Цей висновок підтверджує

тезу І. Кочан, що „греко-латинські дериваційні форманти стають міжнародними словотворчими елементами в сучасних мовах” [127, с. 5]. Як зазначає Л. Козак латинська та грецька мови упродовж тривалого часу були в європейському культурно-історичному ареалі міжнародними мовами, і це є причиною того, що лексика цих мов стала невід’ємною частиною багатьох терміносистем сучасних європейських мов [110]. Користування термінами латинського та грецького походження могло бути спричинене також бажанням створення спільної європейської правової системи.

Із французької мови запозичено терміни: *гарантія* (garantie від garant – поручитель) (Пустовіт, с. 240); *дебати* (debats, від debattre – сперечатися) (Пустовіт, с. 321); *дискредитація* (discrediter – підривати довір’я) (Пустовіт, с. 367) тощо.

Із англійської мови увійшли слова: *бойкот* (англ. boycott, від прізвища управителя маєтку в Ірландії Ч. Бойкотта, щодо якого в 1880 р. орендарі вперше застосували таку форму протесту) (Пустовіт, с. 178); *бюджет* (budget, букв. – сумка) (Пустовіт, с. 196); *деволюція* (devolution – передавання) (Шляхтун, с. 99); *дефекація* (defection – відступництво) (Шляхтун, с. 123); *спікер* (speaker – той, хто говорить, оратор, від speak – говорити) (Пустовіт, с. 853) тощо.

Із німецької мови запозичено лексеми: *поліція* (Polizei) (Пустовіт, с. 751); *штраф* (Strafe – покарання) (Пустовіт, с. 989) тощо.

Деякі слова ввійшли в терміносистему конституційного права України опосередковано, через третю мову. За посередництвом французької мови з латинської запозичено слова: *абсолютизм* (франц. absolutisme, від лат. absolutus – безумовний, необмежений) (Морозов, с. 3); *авторитаризм* (франц. autoritarisme, від лат. auctoritas – вплив, влада) (Пустовіт, с. 22); *мандат* (франц. mandate від лат. mandatum – доручення від mando – доручаю) (Пустовіт, с. 615); *маніфестація* (франц. manifestation від лат. manifestatio – вияв, виявлення) (Пустовіт, с. 617) тощо.

За посередництвом французької мови з голландської було запозичено слово: *блок* (франц. bloc – об'єднання, союз, з голл. blok – колода) (Пустовіт, с. 175).

За посередництвом англійської мови з латинської в українську термінологію конституційного права України увійшли слова: *аудитор* (англ. auditor – ревізор, з лат. auditor – слухач, учень) (Наливайко, с. 21); *континуїтет* (англ. continuity – неперервність від лат. continuum – безперервне, суцільне) (Шляхтун, с. 222; Пустовіт, с. 552); *корупція* (англ. corruption від лат. corruptio – псування, розбещування, підкуп) (Пустовіт, с. 562) тощо.

За посередництвом англійської з французької перейшли слова: *імпічмент* (англ. impeachment від старофранц. empeachment – осуд, обвинувачення) (Мельничук, с. 267); *парламент* (англ. parliament від франц. parler – говорити) (Пустовіт, с. 714) тощо.

За посередництвом німецької мови з латинської увійшли слова: *адвокат* (нім. Advocat з лат. advocatus, букв. – запрошений на допомогу) (Пустовіт, с. 30); *прокуратура* (нім. Prokuratur, від лат. procurare – піклуватися, керувати) (Пустовіт, с. 766); *цензура* (нім. Zensur від лат. censura) (Пустовіт, с. 969) тощо.

За посередництвом італійської мови з латинської перейшли слова: *каденція* (італ. cadenza від лат. cado – падаю, припиняюся) (Пустовіт, с. 491); *подестат* (італ. podesta від лат. potestas – влада) (Пустовіт, с. 745) тощо.

За посередництвом грецької мови з латинської запозичено лексему *мантія* (грец. μάντιον – плащ, покривало від лат. mantellum – покривало плащ) (Пустовіт, с. 617).

За посередництвом німецької мови з французької у правничу сферу конституційного права України увійшли слова: *суверенітет* (нім. Souveranitat від франц. souveraineté – верховна влада) (Пустовіт, с. 867);

парламентарій (нім. *Parlamentarier* від франц. *parler* – говорити) (Пустовіт, с. 714).

За посередництвом польської мови з англійської запозичено термін *страйк* (пол. *strajk* від англ. *strike* – бити, ударяти, припиняти роботу) (ЕСУМ, Т.5., с. 431).

Деякі слова увійшли в термінологію конституційного права України за посередництвом двох мов. Так, за посередництвом німецької і французької мов з латинської мови увійшло слово: *біржа* (нім. *Börse*, з франц. *bourse*, з середньолат. *bursa* – гаманець) (Пустовіт, с. 171); за посередництвом французької та італійської, з латинської мови було запозичено слово: *бюлетень* (франц. *bulletin*, з італ. *bulletino* – записка, папірець, від лат. *bullā* – грамота) (Наливайко, с. 31); за посередництвом французької та англійської з латинської мови запозичено слово: *журі* (франц. *jury* від англ. *jury* – журі від лат. *iurare* від *ius* – право як сукупність законів) (Пустовіт, с. 444); за посередництвом польської і французької з латинської мови запозичено лексему *регламент* (польс. *reglament* від франц. *reglement*, від лат. *regula* – правило) (Пустовіт, с. 789).

Питомі українські номінації становлять 25,5 % у складі однокореневих термінів конституційного права України: *батьківщина* (ЕСУМ, 1982, Т.1., с. 152); *виборець* (ЕСУМ, 1982, Т.1., с. 247); *власність* (ЕСУМ, 1982, Т.1., с. 409); *гласність* (ЕСУМ, 1982, Т.1., с. 554); *голосування* (ЕСУМ, 1982, Т.1., с. 554); *законність* (ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 227); *свобода* (ЕСУМ, 2006, Т.5., с. 198) тощо.

Т. Дячук однією з причин незначного відсотка термінів українського походження в різних галузях знань визначає тривалий період функціонування української мови як недержавної, що негативно вплинуло на стан її терміносистем, і конституційної зокрема [82, с. 295].

Усі запозичені слова поступово починають адаптовуватися в мові-реципієнті. Як зазначає у своєму дослідженні Т. Секунда, „терміни, що їх

увібрала в себе мова з якоїсь чужої, поділяють, звичайно, на дві групи: слова засвоєні і слова чужі” [242, с. 18]. Цю думку поділяє й І. Кочан: „Усі запозичені з інших мов слова можна поділити на дві групи: ті, які увійшли в нашу мову без особливих змін (лише в українській транслітерації), і такі, що пристосувалися в нашій мові, отримали національну афіксацію і вже не сприймаються як запозичені” [123, с. 16].

Адаптація іншомовних слів відбувається різними способами: приєднанням до запозичених афіксальних слів українських суфіксів або префіксів; і навпаки – приєднанням до національних коренів запозичених чи інтернаціональних афіксів (суфіксів чи префіксів); поєднанням національного та запозиченого (інтернаціонального) коренів. Слова, що містять комбінацію національних і запозичених елементів, називають гібридами [123, с. 16].

До складу однослівних однокореневих слів конституційного права України входять терміни-гібриди, утворені за допомогою українських суфіксів. Із запозичених з латинської мови слів утворилися лексеми: *адміністрування* (administro – прислугую, допомагаю) (Пустовіт, с. 31); *делегування* (delegare – відправляти, доручати) (Пустовіт, с. 332); *дерегулювання* (лат. de... – префікс, що означає скасування, припинення, і regulare – впорядковувати) (Наливайко, с. 71); *диспозитивність* (dispono – розташовую, розміщую) (Пустовіт, с. 370); *колегіальність* (collegialis) (Пустовіт, с. 534) тощо. Із французької мови: *панаширування* (panachage – суміш) (Мельничук, с. 342); *пикетування* (piquet, букв.: кілок, віха) (Пустовіт, с. 733). З італійської мови: *балотування* (ballottare – обирати кулями, від ballotta – куля) (Пустовіт, с. 148).

За посередництвом французької мови через латинську запозичено терміни-гібриди: *акредитування* – (франц. accréditatio, від лат. accredo – довіряю) (Мельничук, с. 86); *міністерство* (франц. ministere від лат. ministerium – служба, посада) (Пустовіт, с. 645) тощо. За посередництвом

французької мови з голландської: *блокування* (bloc – об'єднання, союз, з голл. blok – колода) (Пустовіт, с. 175). За посередництвом англійської з латинської: *емерджентність* (англ. emergence – виникнення, поява нового, від лат. emerge з'являюся) (Пустовіт, с. 419). За посередництвом німецької мови з латинської: *вотувати* (нім. votieren від лат. votum – бажання) (Пустовіт, с. 225). За посередництвом німецької мови з французької: *парламентарій* (нім. Parlamentarier від франц. parler – говорити) (Пустовіт, с. 714).

Усі ці терміни – це однокореневі гібриди, в основі яких іншомовний корінь та український афікс. Прикладу, коли б в основі слова був український корінь, з іншомовним афіксом – не зафіксовано. Найбільше виявлено однокореневих термінів-гібридів із латинської мови – 19. Термінів, утворених із коренів, які запозичені через третю мову, – 8.

Двокореневі терміни. Незначну частку термінології конституційного права України становлять двокореневі терміни (композиції та юкстапозиції).

Серед однослівних лексем виділено значну частину термінів конституційного права України, які поєднують у собі два грецькі корені: *автократ* (αὐτοκρατής – самовладний, від αὐτός – сам і κράτος – влада) (Мельничук, с. 64); *демократія* (δημοκρατία – народовладдя, від δῆμος – народ і κράτος – влада) (Пустовіт, с. 336); *ідеологія* (ἰδέα – початок, основа, первообраз і λόγος – слово, вчення) (Пустовіт, с. 450) тощо.

Меншу кількість становлять терміни, що походять з латинської мови, це, наприклад, терміни: *віце-президент* (vice – замість і praesidens (praesidentis) – той, що сидить спереду) (Пустовіт, с. 222, 757); *кодифікація* (codex – книга і facio – роблю) (Пустовіт, с. 532); *норма-дефініція* (norma – правило, взірець і definition – визначення від definitio – визначаю, обмежую) (Пустовіт, с. 348, 678); *юрисдикція* (jurisdictio – судочинство, від jus (juris) – право і dico – проголошую) (Пустовіт, с. 990) тощо.

Зі шведської мови запозичено термін-комполит *омбудсман* (ombudsman – представник чийх-небудь інтересів) (Наливайко, с. 160); з французької мови термін: *паспорт* (passeport, від passe – прохід і port – гавань, первісно – дозвіл на відплиття) (Пустовіт, с. 717).

За посередництвом французької з латинської мови увійшли терміни-комполити: *бікамералізм* (франц. bicameralisme (bicameralism), лат. bi.., від bis – два і лат. camera – склепіння, кімната) (Наливайко, с. 26); *маніфест* (франц. manifeste від лат. manifestus – заклик, явний, очевидний від manus – рука і festus – такий, якого можна схопити) (Пустовіт, с. 617).

Чимала кількість термінів конституційного права України, які складаються із двох українських коренів, тобто власне українські комполити: *волевиявлення* (ЕСУМ, 1982, Т.1. с. 423); *діездатність* (ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 94; ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 254); *дитина-біженець* (ЕСУМ, 1985, Т.2., с.79; ЕСУМ, 1982, Т.1., с.191); *законодавець* (ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 227; ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 13); *міста-побратими* (ЕСУМ, 1989, Т.3., с.484; ЕСУМ, 1982, Т.1., с.246); *миротворчість* (ЕСУМ, 1989, Т.3. с. 463; ЕСУМ, 2006, Т.5., с. 533); *судочинство* (ЕСУМ, 2006, Т.5., с. 466; ЕСУМ, 2012, Т.6., с. 322) тощо.

Незначний відсоток становлять комполити-гібриди, у структурі яких є два корені різного походження:

1) поєднання українського та запозиченого кореня: *багатопартійність* (ЕСУМ, 1982, Т.1., с. 600; франц. partie від лат. pars (partis) – частина, група – Пустовіт, с. 715); *законопроект* (ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 227; проект – лат. projectus – кинутий уперед – Пустовіт, с. 765); *правосуб'єктність* (ЕСУМ, 2003, Т.4., с. 550; суб'єкт (лат. subjectum – підкладене) – Пустовіт, с. 866);

2) поєднання запозиченого та українського кореня: *деліктоздатність* (лат. delictum – провина, правопорушення (Пустовіт, с. 333) і *здатний*

(ЕСУМ, 1985, Т.2., с. 14)); *норма-ціль* (лат. *norma* – правило, взірець (Пустовіт, с. 678) і *ціль* (ЕСУМ, 2012, Т.6., с.258));

3) поєднання двох запозичених коренів з різних мов: *біпатрид* (від лат. *bis* – двічі... та грец. *патріс* (*патріδος*) – батьківщина) (Шляхтун, с. 36); *біполід* (від *bis* – двічі... і грец. *поліс* (*поліδος*) – місто-держава) (Пустовіт, с. 171); *політемігранти* (*політікá* – державна діяльність) (Пустовіт, с. 750; лат. *emigrans* (*emigrantis*) – той, що виселяється) (Пустовіт, с. 419) тощо.

Усього, у межах однослівних термінів, було виділено 92 двокореневих слова, 32 з яких власне українські номінації, 48 – іншомовні терміни та 12 – терміни-гібриди.

Отже, за мовою походження, склад однослівних термінів конституційного права України складає 26,83 % (172) лексем власне українського походження, з яких 140 однокореневих та 32 двокореневих терміни; 65,99 % (423) термінів – це генетично чужомовний матеріал, до якого входить 375 однокореневих та 48 двокореневих термінів; 7,17 % (46) – це терміни-гібриди або термінологічні одиниці змішаного типу, серед яких 34 однокореневих та 12 двокореневих терміни (див. рисунок 3.9.).

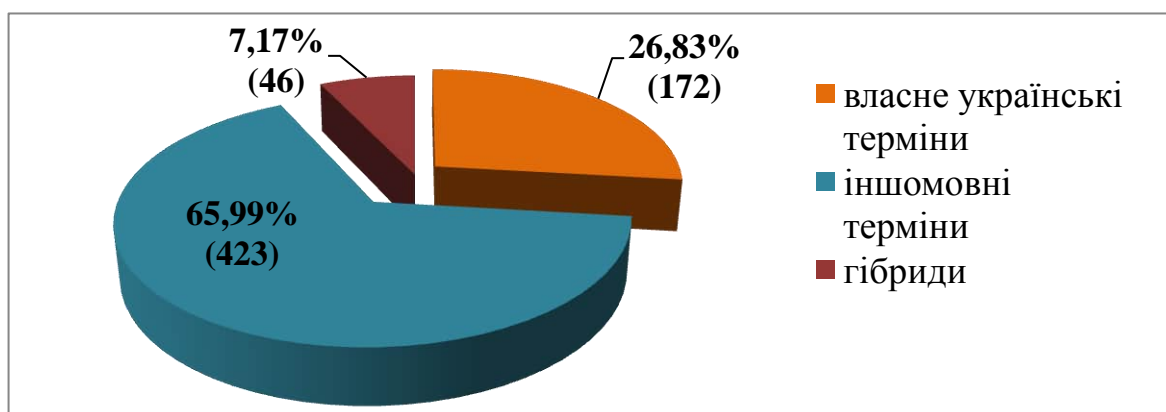

Рис. 3.9. Мова походження однослівних термінів конституційного права України

На рисунку 3.10. зображено кількісне відношення однокореневих та двокореневих термінів відносно загальної кількості однослівних термінів конституційного права України (див. рисунок 3.10.).

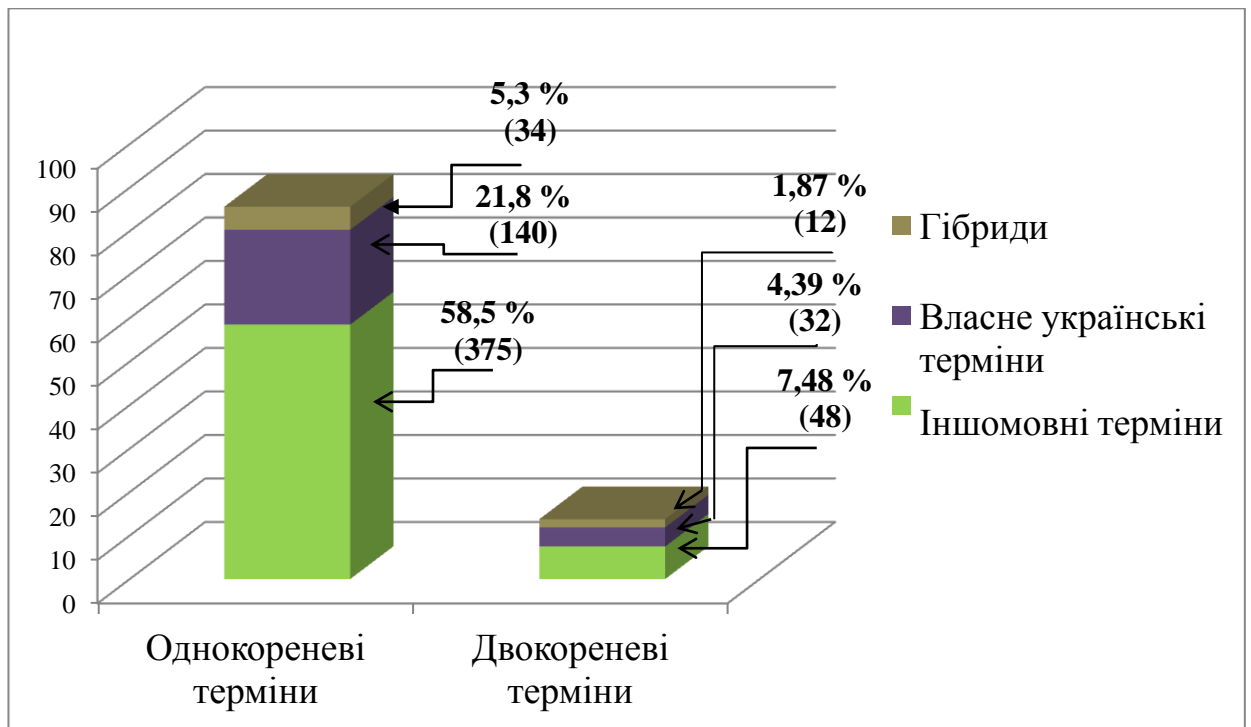

Рис. 3.10. Мова походження однокореневих та двокореневих термінів конституційного права України

Як зазначає В. Дейнека, великого значення у сучасній теорії запозичень набуває класифікація, що ґрунтується на характері запозиченого матеріалу. Автор говорить про два види запозичень: оригінальне запозичення та калькування. Оригінальні запозичення характерні тим, що слово переноситься з однієї мови в іншу в тій самій звуковій або графічній формі, в якій воно існує на момент запозичення, і в тому самому значенні, в якому воно існує в іншій мові. Під час калькування запозичується тільки значення чи семантична структура іншомовної лексичної одиниці [72, с. 34].

У терміносистемі конституційного права України більшу кількість становлять оригінальні лексичні запозичення, коли дублюється матеріальна форма з його змістом, напр.: *annexio* (лат.) – *анексія* – „протиправне насильницьке приєднання (захоплення) однією державою території іншої держави” (Наливайко, с. 17); *apartheid* (афр.) – *апартеїд* – „система расової дискримінації та приниження (сегрегації) за ознаками расової належності, що є формою державної політики” (Наливайко, с. 18; Шляхтун, с. 23); *boycott*

(англ.) – *бойкот* – „спосіб політичної боротьби, який полягає у висловлюванні протесту проти певних дій органів та представників влади шляхом повної або часткової відмови громадян скористатися правом участі у політичному житті” (Наливайко, с. 29); *lock-out* (англ.) – *локаут* – „закриття підприємства і масове звільнення страйкарів” (Шляхтун, с. 238) тощо.

Серед такого типу лексичних запозичень значна частина термінів переймають точне значення запозиченого слова, але зазнають змін афіксів чи закінчень (відкидання, додавання або заміну): *duplicatio* (лат.) – *дублікат* – „повторний примірник офіційного документа, який має, на відміну від копії, юридичну силу оригіналу” (Наливайко, с. 84); *extremus* (лат.) – *екстремізм* – „схильність суб’єктів політики до крайніх поглядів і надзвичайних дій у політиці та ідеологічному протиборстві до нетерпимості, неприйняття й несприйняття інших думок, чужих позицій та вподобань” (Наливайко, с. 87); *discontinuity* (англ.) – *дисконтинуїтет* – „правило парламентської процедури, згідно з яким усі законопроекти, внесені до парламенту під час даної сесії, можуть бути розглянуті тільки в її межах і не переносяться на наступну сесію” (Шляхтун, с. 126) тощо.

Ще одним видом запозичення є калькування – створення слова або вислову за аналогією чи за зразком будови відповідного слова або вислову іншої мови. У цьому випадку запозичується значення й структура лексичної одиниці [72, с. 35]. Напр.: *jus theutonicum magdeburgense* (лат.) – магдебурзьке право (Шляхтун, с. 240).

Запозичення термінів з однієї мови в іншу відбувається безпосереднім (прямим) і опосередкованим шляхом. Прямі запозичення безпосередньо переходять із однієї мови до іншої. Напр.: *дифамація* (лат. *diffamatio*), (Наливайко, с. 80; Пустовіт, с. 373); *інвеститура* (лат. *investiture*) (Шляхтун, с. 174; Пустовіт, с. 465); *штраф* (нім. *Strafe*), (Наливайко, с. 264, Пустовіт, с. 989) тощо.

До опосередкованих запозичень належать лексеми, які увійшли до термінології конституційного права України з мови-джерела через посередництво третьої мови (мови-посередника). Напр.: за посередництвом французької мови з латинської: *абсолютизм* (франц. *absolutisme* від лат. *absolutus*) (Шляхтун, с. 7); *комітет* (франц. *comite* від лат. *committo*) (Шляхтун, с. 192); за посередництвом англійської мови з латинської: *дивіденд* (англ. *dividend* від лат. *dividendum*) (Гладун, с. 404); *лібералізація* (англ. *liberalization* від лат. *liberalis*) (Наливайко, с. 127) тощо.

Серед однослівних термінів конституційного права України виокремлено 6 термінів, які увійшли в українську мову за посередництвом двох мов. Напр.: за посередництвом німецької і французької мов з латинської увійшло слово: *біржа* (нім. *Börse*, з франц. *bourse*, з середньолат. *bursa*) (Гладун, с. 403); за посередництвом польської і французької мов з латинської запозичено лексему *регламент* (польс. *reglament* від франц. *reglament*, від лат. *regula*) (Шляхтун, с. 450) тощо.

На рисунку 3.11. зображено кількісне відношення прямих та опосередкованих запозичень у складі однослівних термінів конституційного права України (див. рисунок 3.11.).

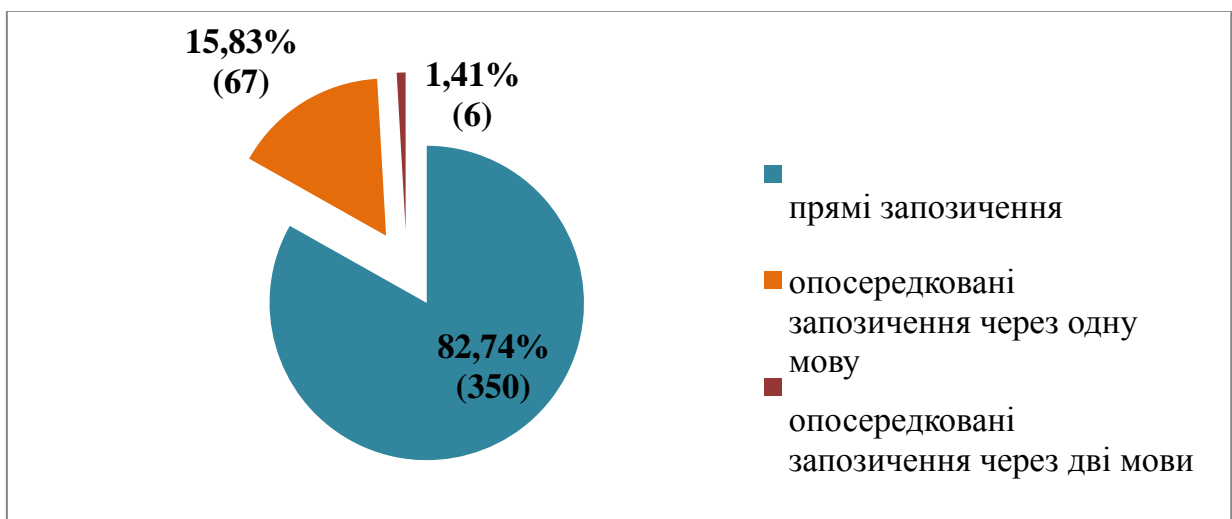

Рис. 3.11. Співвідношення прямих та опосередкованих запозичень

Серед запозичених слів виділяємо ще слова-інтернаціоналізми або міжнародну лексику, яка є наслідком взаємодії мов. „Кожне наукове

відкриття супроводжується новою назвою, яка належить до терміносистеми певної наукової галузі, а вже звідти наукове поняття переходить в інші мови світу, зберігаючи назву, створену автором, або ж, навпаки, отримує свою, національну номінацію. Так частина слів переходить з однієї мови в іншу” [123, с. 2]. Як зазначає Ю. Бельчиков [17, с. 3], А. Білецький [18], інтернаціоналізмами вважаються слова, поширені в декількох, хоча б трьох неспоріднених мовах. На думку Т. Секунди, „інтернаціональними можна вважати терміни, що їх уживають з тим самим значенням у більшості європейських, особливо висококультурних, мов” [242, с. 18]. Інтернаціоналізмами вважаємо слова, що збігаються за своїм термінологічним змістом, беруть свій початок з одного етимологічного джерела і функціонують мінімум у трьох неспоріднених мовах.

І. Кочан пропонує послуговуватися відповідниками до слова „інтернаціональний” – „міжнаціональний”, „міжнародний” і зазначає, що такі слова мають подібне звучання, тотожні або близькі значення, подібну форму [123, с. 12]. Специфічними рисами лексичних інтернаціоналізмів є їхня омологічність – міжмовна схожість одночасно у планах змісту і вираження. Для визначення інтернаціоналізму достатньо врахувати нижню межу його кількісного поширення, через те, що верхня межа рухома, тобто весь час змінюється у напрямку зростання. Таким чином можна спостерігати активну динаміку процесу інтернаціоналізації [23, с. 89].

У терміносистемі конституційного права України зафіксовано значну кількість інтернаціоналізмів. Здебільшого такі терміни за своїм походженням грецькі чи латинські та були запозичені на різних етапах розвитку української мови. Напр.: *приватизація* (франц. *privatization*, англ. *privatization*, лат. *privatus* – приватний, особистий) (Шляхтун, с. 419); *централізація* (франц. *centralisation*, англ. *centralization* від лат. *centralis* – серединний) (Пустовіт, с. 970); *сепаратизм* (англ. *separatism*, франц. *separatism* від лат. *separatus* – відокремлення) (Пустовіт, с. 829); *урбанізація*

(франц. *urbanization*, англ. *urbanization* від лат. *urbanus* – міський) (Пустовіт, с. 918); *фальсифікація* (франц., англ. *falsification* від лат. *falsificare* – підробляти) (Пустовіт, с. 923) тощо.

Міжнародні лексеми є в кожній мові. Але через те, що немає точних даних щодо поширення міжнародних термінів у тій чи тій галузі науки, достовірно невідомо їхньої кількості. На думку Т. Кияка, кількість термінів-інтернаціоналізмів зростатиме. Дослідник пов'язує це із тенденціями міжнародного кооперування, інтеграцією багатьох галузей, об'єднанням зусиль дослідників та фахівців різних країн з метою високоефективного обміну досвідом та професійної комунікації [102, с. 9]. Українська мова намагається проектувати свій розвиток за міжнародними стандартами, тому й багато термінів різних галузей є запозиченими, тому що „інтермовна термінологія є запорукою пришвидшення інтелектуальної інтеграції українських науковців у світовий інформаційний простір” [62, с. 15].

Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчив, що запозичення іншомовних терміноодиниць є закономірним явищем і важливим засобом поповнення української термінології конституційного права України. Опрацьована термінолексика значною мірою виходить поза межі національної мови. Іншомовні запозичення у складі однослівних термінів конституційного права України становлять 65,99 %. Значний відсоток у складі лексичних запозичень належить інтернаціоналізмам.

Однак варто пам'ятати про збалансоване використання запозичених і національних термінів у процесі творення та стандартизації терміносистеми конституційного права України. Надмірна кількість запозичень може ускладнювати процес сприймання інформації, до того ж „надмірне захоплення іншомовними термінами – це шлях до втрати національної самобутності української мови” [62, с. 13]. З іншого боку, Л. Чулінда вважає, що повністю відмовитися від міжнародної термінології означало б ізолювати українську правничу термінологію від плідних оновлювальних впливів,

перешкоджати її збагаченню і розвитку [305, с. 7]. Ігнорування національною мовою різнотипних запозичень у сфері права, зокрема конституційного, може зумовити розмежування юридичної теорії і законодавства України від практики світових демократичних держав.

Висновки до розділу 3

Дослідження семантичних відношень, які виникають між термінами, уможлиблює виявлення етапів становлення терміносистеми та сприяє її систематизації, унормуванню і кодифікації. У роботі здійснено тематичну класифікацію термінів конституційного права України, виявлено гіперо-гіпонімі, полісемні, синонімі та антонімі відношення, окреслено лексико-генетичну характеристику.

1. Тематичну класифікацію здійснено на основі виокремлення базових термінів для опису об'єктивної дійсності галузі конституційного права України, що є передумовою системності. У семантичній структурі термінології конституційного права України виявлено 13 основних тематичних груп термінів: 1) назви осіб; 2) назви об'єднань; 3) назви соціального стану осіб; 4) назви методів; 5) назви органів й установ, їх сукупностей; 6) назви дій, діяльностей і процедур правових органів і суб'єктів права, юридичних осіб; 7) назви абстрактних понять та явищ; 8) терміни, пов'язані з поняттям народного волевиявлення; 9) назви форм державного правління; 10) назви видів держави; 11) назви адміністративно-територіальних одиниць, поселень, населених пунктів; 12) назви правових документів, документів юридичних і фізичних осіб, видань, юридичних актів, законів; 13) інші терміни конституційного права України. Виокремлення тематичних груп виявляє місце конкретного терміна у цілісній терміносистемі.

2. Виявлення гіперо-гіпонімних відношень у терміносистемі конституційного права України відображає ієрархію понять цієї галузі. Родовим фрагментом терміна визначено його мінімальну семантично завершену і синтаксично головну, незалежну текстову частину, яка містить максимальний за лексико-синтаксичною структурою термін. Видові відношення виражає значення, відсутнє у родовому понятті, але входить в ієрархічне відношення на основі спільної ознаки. У роботі на основі конкретних термінів-гіперонімів простежуємо утворення гіпонімних груп на підставі різних класифікаційних ознак. Так, подано схеми гіпонімічних зв'язків у тематичних групах: „Назви конституційних прав і свобод”, „Назви судів”, „Назви автономій”.

3. Проблема багатозначності залишається актуальною у термінознавстві. У дисертації здійснено аналіз однослівних термінів галузі конституційного права України та виявлено 454 однозначних термінів і 114 багатозначних термінів. Відповідно, у складі багатозначних термінів зафіксовано: 88 термінів, що мають два значення, 17 термінів із трьома значеннями, 5 чотиризначних термінів, 4 терміни з п'ятьма й більшою кількістю значень. Отриманий результат засвідчив про зрушення тенденції позначення кількох значень одним терміном. Проте паралельно фіксуємо збільшення кількості додаткових слів-компонентів у складі полісемних термінів, які уточнюють їхнє значення.

У складі аналітичних термінів конституційного права України виявлено 2 377 однозначних термінів, 84 терміни, що мають два значення та 9 термінів із трьома значеннями. Кількісний аналіз засвідчує суттєве домінування однозначних термінів серед багатослівних терміноодиниць конституційного права України порівняно із поширенням однозначних термінів серед однослівних. Це зумовлено, насамперед, тим, що значення багатослівних уточнюють слова-конкретизатори.

У межах термінології конституційного права України виокремлюємо внутрішньосистемну (імпліцитну) та міжсистемну (експліцитну) полісемію. Внутрішньосистемна полісемія характерна для термінів у межах термінології конституційного права України; міжсистемна виникає, коли терміни належать до досліджуваної та інших неспоріднених термінологій чи слів загальнолітературної мови. Основним способом творення внутрішньосистемної полісемії є метонімічне перенесення найменування, а експліцитної – метафоризація. Зафіксовано також терміни, що одночасно належать до імпліцитної та експліцитної полісемії.

4. Синонімія в терміносистемі конституційного права України зумовлена впливом загальномовних законів на термінологію як підсистему сучасної української мови. Терміни-синоніми дають можливість обрати найточніший термін, придатний для задоволення комунікативної потреби. З іншого боку, варто уникати синонімів, що суперечать нормам української літературної мови (кальки, запозичення тощо), а також відносних синонімів, які ускладнюють чітке і точне сприйняття наукової інформації.

У результаті аналізу термінології конституційного права України виявлено близько 230 термінологічних синонімних об'єднань. За етимологічною ознакою синоніми поділяємо на групи: 1) обидва терміни є автохтонними утвореннями („автохтонний термін – автохтонний термін”); 2) „іншомовний термін – український відповідник”; 3) „іншомовний термін – іншомовний термін”. У межах терміносистеми конституційного права України виділяємо модифікації термінологічних синонімних об'єднань: лексичні, словотвірні, морфолого-синтаксичні, а також правописні та синтаксичні варіанти.

Синонімні аналітичні назви за кількістю слів-компонентів поєднуються у такі комбінації: „двослівна терміносполука – трислівна терміносполука”: *асоційована держава – вільно приєднана держава*; „двослівна терміносполука – чотирислівна терміносполука”: *трипартійна система –*

двох з половиною партійна система; „трислівна терміносполука – трислівна терміносполука”: *пропорційна виборча система – система пропорційного представництва*.

У процесі дослідження термінолексики конституційного права України виокремлено термінологічні синонімні об'єднання з різною кількістю одиниць: від двох терміноодиниць до шести.

5. Антонімія виявляється у взаємозв'язках між термінами на основі протилежності їхніх значень. Виділено різні типи антонімних відношень. За морфемною будовою антоніми поділено на різнокореневі (лексичні) та однокореневі (словотворчі). Для однокореневих термінів-антонімів характерним є творення з допомогою афіксів, в основному, шляхом додавання префікса, що надає слову протилежного змісту.

Зі структурного боку, в антонімні відношення, у термінології конституційного права України, вступають синтетичні терміни (*дія – бездіяльність*) та аналітичні терміни, серед яких виділено: 1) двослівні (*абсолютні права – відносні права*); 2) трислівні (*внутрішній конституційний контроль – зовнішній конституційний контроль*); 3) чотирислівні (*пропорційна система жорстких списків – пропорційна система напівжорстких списків*). У термінології конституційного права України суттєво переважають саме аналітичні терміни із протиставлюваними значеннями. Серед них найбільшу кількість становлять двослівні терміни-антоніми.

За семантикою в терміносистемі конституційного права України виділено контрарні (градуальні), комплементарні, контрадикторні, векторні антонімні відношення. За обсягом спільної семантики розрізняють повні і неповні антоніми.

6. Розгляд проблеми запозичення іншомовних слів у термінології конституційного права України засвідчив, що запозичення є закономірним явищем і важливим засобом поповнення спеціальної фахової лексики права.

Усі терміни конституційного права України за структурою поділено на однослівні та багатослівні. Відповідно однослівні поділено на однокореневі (549 одиниць) та двокореневі терміни (92 одиниці), у межах яких виокремлено власне українські терміни, іншомовні запозичення та терміни-гібриди.

За мовою походження, склад однослівних термінів конституційного права України становить 172 (26,83 %) терміни власне українського походження, з яких 140 однокореневих та 32 двокореневих терміни; 423 (65,99 %) терміни – це генетично чужомовний матеріал, до якого входить 375 однокореневих та 48 двокореневих термінів; 46 термінів (7,17 %) – це терміни-гібриди або термінологічні одиниці змішаного типу, серед яких 34 однокореневих та 12 двокореневих термінів.

РОЗДІЛ 4

СТРУКТУРНО-СЛОВОВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Термінолексика конституційного права України – це номінації, які пов’язані між собою на різних мовних рівнях, зокрема і на словотвірному, та утворюють терміносистему. Одним із способів забезпечення системності термінології конституційного права України є деривація.

Дослідженням особливостей сучасного словотвору займалися Л. Вакарюк [30], К. Городенська [53], В. Горпинич [55], В. Грещук [65], Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко [103], І. Ковалик [106], Н. Цісар [302] та ін. Питання словотвору окремих терміносистем в українському термінознавстві досліджували І. Кочан [121] (радіотехнічна), З. Куньч [143] (риторична), О. Литвин [148] (машинобудівна), Г. Наконечна [179] (хімічна), О. Прадід [216], Н. Руколянська [231] (юридична), І. Процик [221] (фізична), Л. Симоненко [259] (біологічна), О. Туркевич [288] (термінолексика методики викладання української мови як іноземної), Н. Яценко [322] (військова) та ін.

Творення термінів різних галузевих терміносистем відбувається за продуктивними для сучасної української літературної мови способами словотворення [224, с. 84]. Н. Руколянська зазначає: „Знання способів термінотворення і словотвірних типів, у яких вони виявляються, забезпечить формування прогнозу щодо творення нових терміноодиниць за аналогією, що дозволить передбачувати поняттєвий зміст новотворів, [...] що пов’язане з освітянською та науковою справою впорядкування, нормалізації та подальшого збагачення юридичної терміносистеми” [231, с. 235].

За Т. Панько: „Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, він визначається об’єктивними і суб’єктивними моментами,

зовнішніми і внутрішніми факторами” [203, с. 160–161]. Тому виявлення основних закономірностей у способах творення та опис основних структурних типів термінів конституційного права України пов’язане з упорядкуванням цієї терміносистеми, її нормалізацією та визначенням оптимальних способів термінологічного збагачення.

До сьогодні немає єдиної думки щодо виокремлення структурних типів термінів. Наприклад, В. Даниленко виділяє терміни-слова (сюди входять непохідні, похідні, складні одиниці, а також аббревіатури), терміни-словосполучення та символи-слова [68, с. 37]. Л. Веклинець серед термінів психології розмежовує терміни – прості слова, терміни-композиції, терміни-словосполучення [36]. М. Комова у терміносистемі документознавства виокремлює терміни-однослова, терміни-словосполучення, терміни-композиції [116]. Н. Коцюба в терміносистемі державного управління поділяє терміни на терміни-однослова та терміни-словосполучення [120]. Л. Малевич розрізняє терміни-слова і терміни-словосполучення, до яких входять дво- і багатоконпонентні терміни [157, с. 35]. Т. Кияк визначає вісім типів термінів: 1) терміни-кореневі слова; 2) похідні терміни; 3) терміни складні слова; 4) терміни-словосполучення; 5) терміни-аббревіатури; 6) буквені умовні позначення; 7) символи-знаки; 8) номенклатура [100].

Терміни конституційного права України за структурою можна поділити на такі номінативні типи:

- 1) синтетичні терміни (однослівні);
- 2) аналітичні терміни (об’єднують у своєму складі два і більше слів).

Аналіз терміносистеми конституційного права України засвідчив, що в ній переважають аналітичні терміни. (див. рисунок 4.1.).

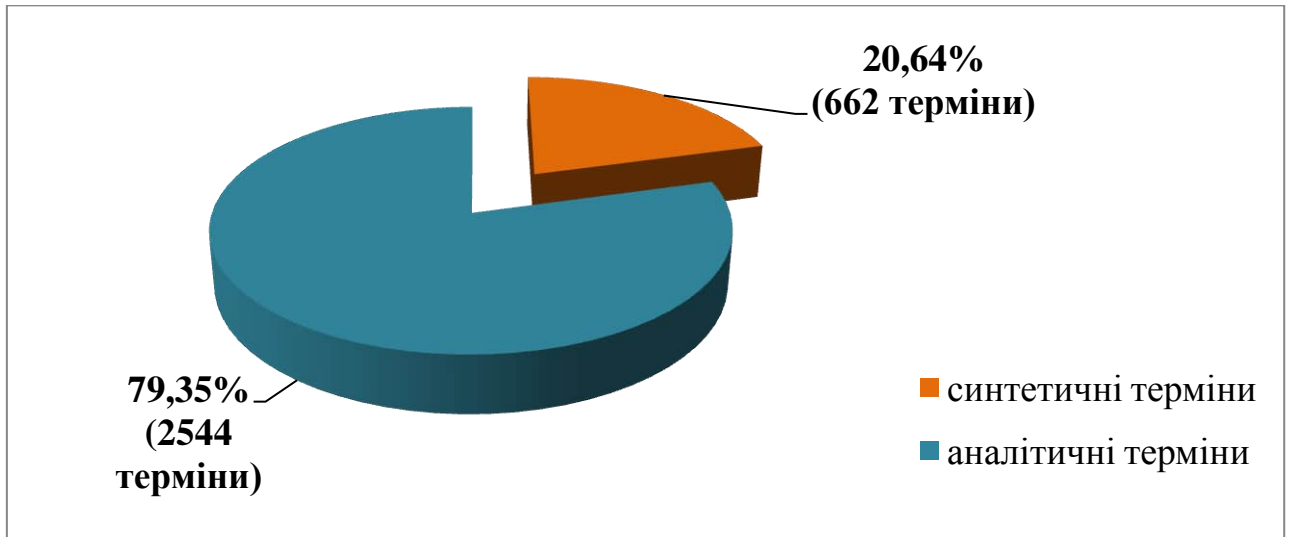

Рис. 4.1. Класифікація термінів конституційного права України за двома номінативними типами

У науковій літературі однослівні терміни окреслюють також як *терміни-однослови* та *терміни-слова* [44, с. 35]. У працях з проблем словотвору термін „компонент” здебільшого використовують на позначення морфем [237, с. 122; 33, с. 34]. Вважаємо за недоцільне називати синтетичні та аналітичні терміни відповідно *однокомпонентними*, *двокомпонентними*, *трикомпонентними* і т.д., зважаючи на те, що така назва не передбачає можливості входження до складу цих термінів двокоренових слів або термінів-комполітів, юкстаполітів; у такому випадку під час аналізу структурної організації термінолексики конституційного права України не розглядалися б такі терміни, як: *законодавство*, *місто-побратим*, *судочинство* тощо. Отож, в дисертації синтетичні терміни називаємо *однослівними* і зараховуємо до них ті, що складаються з одного одно- чи двокоренового повнозначного слова. Усі аналітичні терміни за кількістю повнозначних слів-комполітів поділяємо на *дво-*, *три-*, *чотири-* та *багатослівні* (до складу яких входить п'ять і більше слів). Таким чином, зафіксовано випадки, коли до синтетичних чи аналітичних термінів належать складні слова або терміни.

У таблиці 1. відтворено кількісну характеристику термінів конституційного права України за структурою (див. таблицю 1.).

Таблиця 1.

**Кількісна характеристика термінів
конституційного права України за структурою**

№	Терміни	Кількість	Відсоткове відношення (%)
1	однослівні	662	20,64
2	двослівні	1647	51,37
3	трислівні	547	17,06
4	чотирислівні	183	5,7
5	багатослівні	167	5,2
	п'ятислівні	77	2,4
	шестислівні	47	1,46
	семислівні	21	0,65
	восьмислівні	10	0,31
	дев'ятислівні	4	0,12
	десятислівні	3	0,09
	одинадцятислівні	2	0,06
	дванадцятислівні	1	0,03
	тринадцятислівні	2	0,06
	Усього	3206	99,97

Серед аналітичних термінів переважають двослівні термінологічні словосполучення, що становлять 51,37 % (1647 одиниць) від загальної кількості термінів. Трислівних термінів – 17,06 % (547 одиниць) від загальної кількості аналізованих термінів. Чотирислівних виявлено 5,7 % (183 одиниці), а термінів, що налічують понад чотири слова у своєму складі – 5,2 % (167 одиниць). Відповідно синтетичні терміни становлять 20,64 % (662 одиниці). На рисунку 4.2. схематично відтворено відсоткове відношення термінів конституційного права України за кількістю слів у їхньому складі (див. рисунок 4.2.).

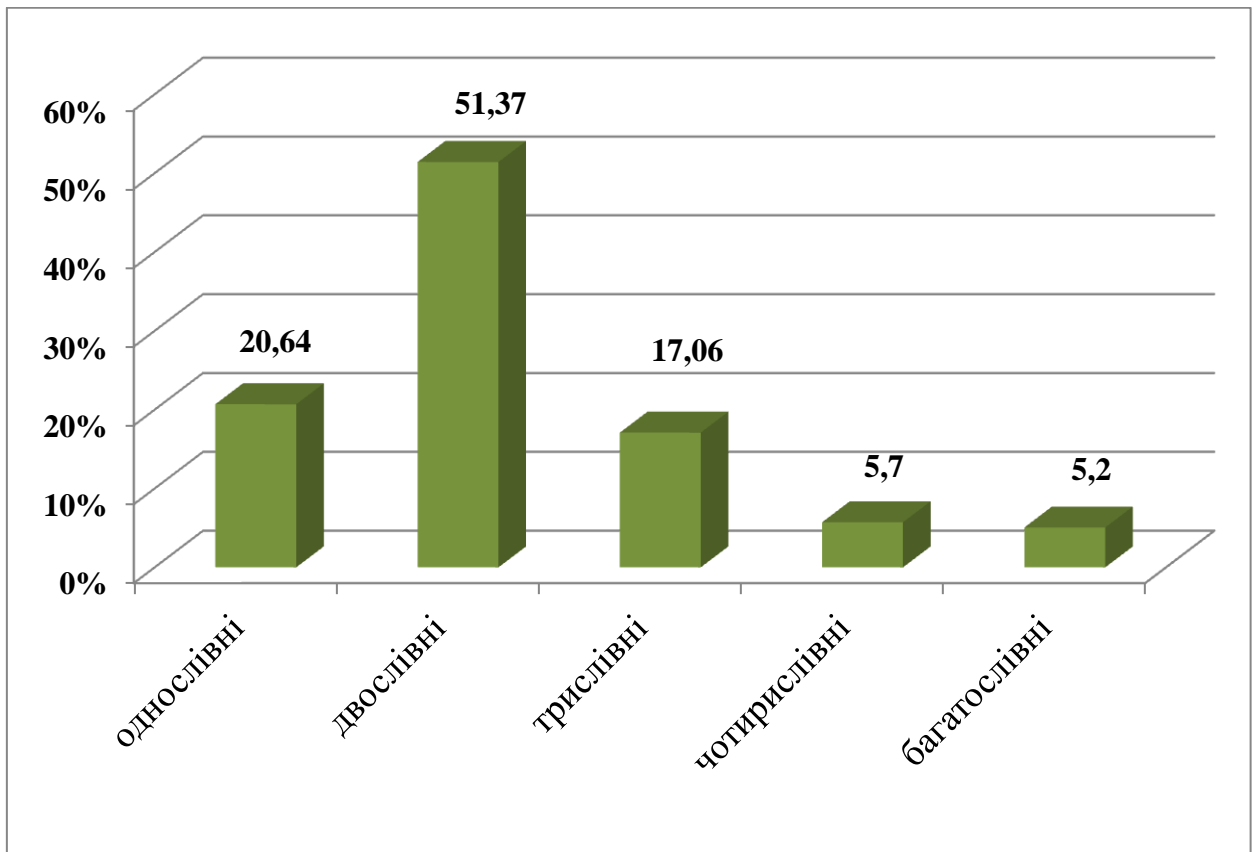

Рис. 4.2. Відсоткове відношення термінів конституційного права України за кількістю слів у їхньому складі (%)

4.1 Синтетичні терміни конституційного права України

Синтетичні терміни порівняно із аналітичними становлять значну кількість у терміносистемі конституційного права України. Для аналізу однослівних термінів методом суцільної вибірки опрацьовано 662 терміни, що становить близько 21 % від загальної кількості термінів цієї галузі права.

Аналіз сучасного стану термінолексики конституційного права України, зокрема закономірностей і тенденцій у творенні терміноодиниць цієї галузі, дає можливість виокремити цілу низку словотвірних типів, які сприяють продукуванню її терміносистеми.

Синтетичні терміни неоднорідні за своєю структурою та способами словотворення. Професор І. Ковалик поняття „спосіб словотворення”

визначає як „комплексну систему використання різних структурних словотворчих засобів і способів утворення дериватів з їхніми словотвірними структурами, словотвірними формами і словотвірними значеннями на всіх етапах розвитку мови” [106, с. 26]. „Спосіб словотворення – це більша, ніж словотвірний тип, одиниця класифікації, що об’єднує ряд типів, які характеризуються одним видом форманта (префікс, суфікс, постфікс і т. п.) в абстрагуванні від конкретних матеріальних втілень цього форманта в різних типах” [цит. за : 106, с. 26].

Залежно від характеру словотворчих ресурсів та способів їх використання у процесах словотворення, для однослівних термінів конституційного права України, як і для словотвірної системи сучасної української літературної мови, характерні такі способи словотворення: творення слів з однією твірною основою (прості терміни), творення слів з двома і більше твірними основами (складні терміни) [156, с. 26]. Поняттям „складні терміни” в дослідженні охоплено терміни-юкстапозити, які поєднують кілька слів і виражають одне поняття (*батьки-засновники, дитина-біженець*); терміни-композиції, утворені поєднанням основ із допомогою інтерфіксів (*багатогромадянство, законодавство, правопорушник*), а також терміни-аббревіатури.

На думку українських дослідників [165, с. 18; 158, с. 209; 80; 212], найпоширенішими способами термінотворення однослівних термінів є морфологічний і семантичний.

4.1.1 Морфологічний спосіб термінотворення. Термінотворення характеризується певними особливостями словотвору: компонент окремої термінологічної системи може бути зразком для творення інших компонентів цієї системи [143, с. 118]. Морфологічний спосіб творення термінів конституційного права України представлений

такими різновидами: 1) афіксацією; 2) словоскладанням (юкстапозиція); 3) основоскладанням (композиція); 4) слово- чи основоскороченням (абревіація) [176, с. 6].

Причину активного використання для творення термінів саме морфологічного способу І. Ковалик пояснює тим, що в термінах, утворених цим способом, закладено основи структурної систематизації, тобто для позначення однотипних понять використовують однотипні способи словотвору [106, с. 28]. У результаті такого процесу термінотворення з'являються цілі ряди номінацій, створених тим чи тим способом словотвору. Це дає змогу чіткої систематизації цих способів, що суттєво для термінології будь-якої галузі.

Афіксальний спосіб словотворення полягає у приєднанні афіксальних морфем до мотивувальної основи слова, яка виражає змістове значення термінів [131, с. 277]. На думку І. Ковалика, цей спосіб словотворення полягає у „з'єднуванні афіксальних морфем з коренем або похідною твірною основою в одне слово за певними словотвірними моделями, правилами, тенденціями, що діють у даній мові на різних етапах її розвитку” [106, с. 28].

Розрізняють суфіксальні, префіксальні, конфіксальні (префіксально-суфіксальний спосіб) та флексійні різновиди афіксального способу словотворення. Серед них найбільш продуктивними різновидами вважають суфіксацію та префіксацію [288, с. 11; 114; 187].

У дисертації визначаємо способи словотворення однослівних термінів, які за частиномовною належністю є лише іменниками.

Суфіксація. Суть цього способу полягає у з'єднанні суфікса з коренем або похідною словотвірною основою [106, с. 28]. Корінь кваліфікуємо як формант, що передає узагальнену семантику, а суфікс „модифікує невизначене загальне значення кореня”, виконує розрізнявальну функцію шляхом оформлення „граматично нейтральної передсуфіксальної частини”

[106, с. 29]. У суфіксальному способі твірними можуть бути дієслівні, іменникові, прикметникові основи.

Для зручності опису словотворення тими чи тими способами виокремлено словотвірні типи афіксального способу словотворення із зазначенням форманта і частиномовної належності твірної основи. „Словотвірний тип – це певна словотвірна структура з відповідним словотвірним значенням, яку становлять належність твірного слова (основи) до певної частини мови, деривата, дериватор та деривативне (словотвірне) значення. Дериваторами бувають різні види афіксів – суфікси, префікси, постфікси тощо” [106, с. 28]. У межах словотвірного типу виділяють ще словотвірну модель, якою називають: „схему творення слів у межах того самого словотвірного типу, яка не впливає на їхню словотвірну семантику, але має різні морфологічні ознаки” [166, с. 193].

Суфіксальний спосіб творення термінів конституційного права України, мотивованих дієсловом, представлений такими словотвірними типами:

Словотвірний тип із суфіксом -ник. Віддієслівні деривати з суфіксом **-ник**, мають переважно значення особи як виконавця певної дії, названої дієсловом чи особи як носія певної процесуальної ознаки, що визначає її поведінку: *заступник, захисник, представник, радник*.

Словотвірний тип із суфіксом -ч. Терміни, що належать до цього типу, утворюються від дієслів недоконаного виду і мають значення особи як виконавця певної дії, названої дієсловом: *спостерігач, наглядач*.

Словотвірний тип із суфіксом -тель. Основним словотвірним значенням цих термінів є „особа як виконавець певної дії, названої дієсловом”: *правитель, поручитель, засідатель*.

Усі попередньо згадані словотвірні типи мали спільне словотвірне значення „носій процесуальної ознаки”. Л. Родніна вважає, що: „за підставу ступеня продуктивності слід брати не тільки окремо взяті суфіксальні складники слова [...], а краще говорити про продуктивність або

непродуктивність цілого словотворчого типу як найнижчого порядку основного словотворчого поняття” [цит. за : 228, с. 57]. У терміносистемі конституційного права України ці типи є малопродуктивними.

Словотвірні типи, наведені нижче, мають загальне словотвірне значення „опредметнена дія”:

Словотвірний тип із суфіксом -нн(я), (-енн(я)). Морф **-нн(я)** додається до дієслів з суфіксами основи **-а-, -ува-**: *голосування, єднання, засідання, зобов'язання, клопотання, надбання, об'єднання, обрання, опитування, помилування* та ін. З суфіксом **-ення** утворені терміни від дієслів переважно доконаного виду з кінцевим морфом основи **-и-**: *доручення, позбавлення, укорінення, утворення* та ін. У терміносистемі конституційного права України цей словотвірний тип відзначається великою продуктивністю.

Трапляється чимало випадків, коли суфікс **-нн(я)** приєднується до іншомовних твірних основ, напр.: *адміністрування, акредитування, балотування, блокування, делегування, регулювання, конституювання, панаширування, пікетування* тощо.

Словотвірний тип із суфіксами іншомовного походження -аці(я), (-яці(я)). „Деривати з цими суфіксами відповідають дієсловам з суфіксом **-ува-ти** і основами іншомовного походження [...]” [цит. за : 228, с. 74]. Терміни цього типу мають основне значення предметної дії, процесу, напр.: *акредитація, асиміляція, атестація, депортація, дискредитація, екстрадиція, імміграція, імплементація, конфіскація, натуралізація, націоналізація, нуліфікація, прокламація, ратифікація* та ін. „Деривати цього типу набувають також значення місця для виконання дії, часто з додатковим значенням осіб, які в ньому перебувають (*адміністрація, делегація, демонстрація, еміграція, маніфестація*); наслідку дії (*асоціація, декларація, денонсація*); різного роду абстрактних понять (*легалізація, лібералізація, централізація*)” [228, с. 74]. У терміносистемі конституційного права України цей тип дериватів відзначається високою продуктивністю.

В окремих випадках ці терміни мають українські відповідники на **-нн(я)** і утворюють словотвірні варіанти. Між такими термінами можна простежити семантичну близькість значень: *акредитація – акредитування, асиміляція – асимілювання*. На думку О. Литвин, такі випадки є причиною словотвірної варіантності, якої потрібно уникати. Для цього дослідниця радить уживати саме український відповідник зі суфіксом **-нн(я)** для означення назв дії, процесів [148, с. 51]. Цієї самої думки дотримується К. Городенська: „У формуванні галузевих терміносистем на національній основі щонайважливіше зберегти ідентичність нових термінів властивим українській мові способам творення слів та словотвірним типам” [52, с. 3].

Словотвірний тип із суфіксом -ист (-іст). Це словотвірний тип відіменникових назв осіб з суфіксами іншомовного походження. Терміни цього типу означають осіб за їх відношенням до певного поняття, сфери діяльності. Для цього типу термінів мотивувальними є іменники на **-изм (-ізм)**. Напр.: *аболіціоніст → аболіціонізм, абсолютист → абсолютизм, екстреміст → екстремізм, популіст → популізм* тощо.

Словотвірний тип із суфіксом -изм (-ізм). Терміни з цими суфіксами мотивовані іменниками і мають словотвірне значення „наукове вчення, суспільно-політичний, культурний напрям, система поглядів, суспільно-політична формація” [228, с. 57] : *бюрократизм, інституціоналізм, конституціоналізм, конфесіоналізм, лібералізм, парламентаризм, суфразизм, тоталітаризм, трайбалізм, федералізм* тощо. У терміносистемі конституційного права України цей тип дериватів продуктивний.

Словотвірний тип із суфіксом –і([j]а). Терміни цього типу мотивуються іменниками – назвами осіб і предметів. Вони мають значення „діяльність, система влади певної особи (осіб)”: *автократія, бюрократія, деспотія, діархія, меритократія, монархія, олігархія, охлократія, теократія, тиранія* тощо.

Словотвірний тип із суфіксом -ат. Іменники утворені від назв осіб і

мають значення „заклад, що складається з певних осіб”: *консулат, нотаріат, секретаріат*. Цей тип непродуктивний.

Поодинокими є випадки творення термінів з **суфіксом -ств(о)**, що мають значення „стан або заняття особи, названої мотивувальним словом”. Напр.: *регентство, громадянство*. Мотивувальними тут є іменники – назви особи.

Поодинокими також є випадки творення термінів з **суфіксом -ура**, що мають лексико-семантичні значення: „діяльність, службовий стан, посада певної особи” (*адвокатура*); „система влади або залежності” (*диктатура*); „заклад, організація” (*прокуратура*).

Суфіксальний спосіб творення термінів конституційного права України, мотивованих прикметниками, представлений **словотвірним типом з суфіксом -ість**. Це продуктивний тип творення термінів конституційного права України із загальним словотвірним значенням абстрактної ознаки. Деривати цього словотвірного типу мотивуються якісними та відносними прикметниками: *бездомний* → *бездомність*, *безпритульний* → *безпритульність*, *відомчий* → *відомчість*, *виборний* → *виборність*, *відповідальний* → *відповідальність*, *гласний* → *гласність*, *довірений* → *довіреність*, *законний* → *законність*, *змагальний* → *змагальність*, *осудний* → *осудність*, *сумісний* → *сумісність*, *підсудний* → *підсудність*, *судимий* → *судимість* тощо.

Трапляється чимало випадків, коли суфікс **-ість** приєднується до іншомовних твірних основ, напр.: *емерджентний* → *емерджентність*, *інстанційний* → *інстанційність*, *колегіальний* → *колегіальність*, *конституційний* → *конституційність*, *преюдиціальний* → *преюдиціальність*, *субсидіарний* → *субсидіарність* тощо.

Префіксація. У процесі творення термінів префіксальним способом префікси додаються до слова як „граматично нейтральні” [16, с. 18] елементи і не порушують його морфологічної єдності, не змінюють частиномовної належності лексичних одиниць.

Порівняно із суфіксацією, префіксація як спосіб творення термінів конституційного права України менш продуктивний. Трапляються лише поодинокі випадки творення термінів цим способом.

Словотвірний тип з префіксом спів-. Префікс **спів-** застосовано для творення слів, що означають взаємну участь у виконанні якоїсь дії, співучасть у певному процесі, належність до тієї самої групи людей [235, с. 237]. Ним утворено невелику кількість термінів, напр.: *співвласник, співспадкоємець, співтовариство, співумисник* тощо.

Словотвірний тип з префіксом не-. Активним засобом словотвору термінів конституційного права України слід розглядати частку **не-**, що використовується як префікс. Утворені таким чином іменники є антонімами відносно мотивувальних слів [235, с. 237], напр.: *відповідальність* → *невідповідальність*, *довіра* → *недовіра*, *залежність* → *незалежність*, *обраність* → *необраність*, *осудність* → *неосудність*, *резидент* → *нерезидент*, *сумісність* → *несумісність* тощо.

Поодинокими є випадки творення термінів з префіксом **до-**, який вказує на збільшення, довершення чогось, вираженого твірним словом: *вибори* – *довибори*. З допомогою префікса **пере-**, що вказує на повторюваність дії, позначеної мотивувальним словом, також утворено поодинокі терміни: *переслідство*.

Професор І. Кочан виокремила в українській терміносистемі понад 200 міжнародних компонентів, які вживають у препозиції [124, с. 57]. Серед термінів конституційного права України можна виокремити лише поодинокі з них.

Префікс **анти-** вжито у термінах, що означають щось протилежне тому, що названо мотивувальним словом: *антиконституційність*.

Префікс **де-** застосовано у термінах, що передають дії, процеси, протилежні до названих мотивувальними словами: *ескалація* – *деескалація*, *натуралізація* – *денатуралізація*, *націоналізація* – *денаціоналізація*,

політизація – деполітизація, централізація – децентралізація тощо.

Префікс **віце-** присутній в назвах осіб, що мають посади, чини, звання, але є наступні за тими особами, що названі мотивувальними словами [235, с. 238], напр.: *віце-губернатор, віце-консул, віце-президент*.

Виділено поодинокі випадки творення термінів з префіксом **екс-**, що вживається у значенні „колишній”, напр.: *екс-делегат, екс-міністр, екс-президент, екс-прем'єр*.

Префікс **ре-** застосовано у термінах, що означають протилежний характер процесу або явища, названого мотивувальним словом, напр.: *рееміграція, ренатуралізація, реприватизація*.

Префіксально-суфіксальний спосіб словотворення. Творення похідних відбувається шляхом приєднання до твірної основи префікса і суфікса, тобто конфікса, що виступає засобом вираження дериваційного значення слова [30, с. 146].

Поодинокими є випадки творення термінів з префіксом **спів-** і суфіксом **-ник**, що називають особу, яка взаємно пов'язана з іншою особою: *співвітчизник, співробітник*.

Виділено незначну кількість іменників, утворених префіксально-суфіксальним способом, у яких “в складі іменникових основ виступають префікси-прийменники, а на місці суфікса – фонетичні рефлекси кінцевого приголосного та іменникові основи, обрамлені префіксом-прийменником та іменниковим суфіксом” [51, с. 292]. Це, наприклад, іменники з префіксом **без-**, що називають явища, стани, які характеризуються відсутністю того, що позначено твірною іменниковою основою: *безвладдя, беззаконня, безправ'я*.

Основоскладання. Композити є складними словами, яким притаманна цілісна лексико-граматична єдність, що містить кілька неслужбових морфем, які у результаті певної модифікації репрезентують лексичне значення з метою номінації одного нерозчленованого поняття [244, с. 89]. Їхню похідність з'ясовуємо шляхом вичленовування кількох самостійних основ із

готового слова [181, с. 89].

Композити характеризують поняття за кількома ознаками. Усі композитні утворення конституційного права є двоосновними, у яких в одній лексичній одиниці, за допомогою інтерфіксів або без них, об'єднані дві основи повнозначних слів.

У термінолексичній конституційного права України зафіксовано невелику кількість бінарних термінів-композитів, які за структурно-морфологічними ознаками та способом поєднання основ можна поділити на такі моделі*:

1) N + -о-, -е- + V-нн(я), (-енн(я)): *волевиявлення, правопорушення, престолонаслідування;*

2) N + -о- + V-ств-о: *законодавство, судочинство;*

3) N + о + V-ець: *законодавець;*

4) N + о + V-ник: *миропорушник, правопорушник;*

5) Num + -о- + N-ств-о: *багатогромадянство;*

6) Adj + -о- + V-ач: *головнокомандувач;*

7) ProN + -о- + N-ств-о: *самодержавство;*

8) ProN + -о- + V-нн(я), (-енн(я)): *самовизначення, самоврядування.*

Словоскладання. Професор Н. Клименко юкстапозицією називає „складання кількох оформлених слів або форм слів в одну лексичну одиницю, для якої характерне поєднання двох чи більше компонентів без сполучних голосних” [104, с. 3]. Ці терміни передають в одному слові два поняття і утворюються шляхом сполучення слів без змін їхньої зовнішньої форми – графічна оболонка фіксується дефісним написанням. Цей спосіб творення термінів є менш продуктивним, ніж основоскладання.

У термінології конституційного права України зафіксовано лише декілька термінів, які утворені способом словоскладання, напр.: *дитина-біженець, місто-побратим, прем'єр-міністр.*

Абревіація спрямована на створення більш коротких порівняно з

* N – іменник, Adj – прикметник, V – дієслово, Num – числівник, ProN – займенник.

вихідними структурами номінацій. Аналітичні словосполучення через високий ступінь уживаності часто є незручними у використанні, що є причиною утворення однослівних термінів у формі аббревіатур. М. Стадник та Н. Стадник виділяють такі умови появи аббревіатур: 1) єдине значення; 2) достатня частота вживання; 3) соціальна значущість, актуальність; 4) економія мовних ресурсів [265, 93–94]. Аббревіатури є зручними для використання у професійних сферах спілкування, зокрема й юриспруденції. Вони зберігають інформативну насиченість, залишаючись зрозумілими для спеціалістів певної галузі.

У підручнику за редакцією М. Плющ виокремлено три типи аббревіатур: складові, мішані та ініціальні [274, с. 181]. У термінолексичі конституційного права не зафіксовано аббревіатур складового типу, що утворюються усіченням основ кількох слів, а також аббревіатур мішаного типу, які утворюються внаслідок поєднання усіченої основи одного слова із цілим словом.

Ініціальні аббревіатури, утворені на основі початкових звуків чи літер аналітичних термінів шляхом стягнення цих словосполучень. У лексикографічних працях з конституційного права зафіксовано аббревіатури лише власних назв наведених до повної назви: *Міжнародна Організація Праці (МОП), Центральна виборча комісія (ЦВК)* тощо.

Складні за структурою терміни (композиції, юкстапозиції, аббревіатури) мають певні переваги. Зокрема, вони коротші, ніж словосполучення, на основі яких вони побудовані. Також такі терміни служать засобом економії, тому що передають в одному слові два або кілька понять [230, с. 35].

Отже, використання складних термінів дає можливість скоротити їхню структуру, не втративши при цьому семантичного значення.

4.1.2 Семантичний спосіб термінотворення. Терміни, утворені семантичним (лексико-семантичним – за проф. І. Коваликом) способом словотвору, виникають внаслідок довантаження значення слів додатковим лексичним значенням [106, с. 31], а також внаслідок спеціалізації семантики загальноновживаних слів [200, с. 110].

Семантичний спосіб творення термінів (вторинна номінація) за Т. Панько: „Це використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування” [203, с. 161].

В. Марченко однією з причин творення слів семантичним способом називає принцип економії в мові. Терміни, утворені цим способом, легко запам'ятовуються [161, с. 38]. Це пов'язано насамперед з аналогією, асоціацією. Маючи закладене значення загальноновживаного слова, яке термінологізувалося, мовець ознайомлюється із новим семантичним навантаженням цієї лексеми і проводить у свідомості паралель між двома значеннями за аналогією. Н. Гимер вважає: „Що більше компонентів значення збігається з термінованим поняттям, то більша ймовірність слова стати вербальним виразником цього поняття” [43, с. 103].

Л. Полюга стверджує, що „хоч наука прагне, щоб кожен термін був моносемантичним, але в умовах розвитку знань це, по суті, стає неможливим. Термінологічні одиниці як словесні знаки в різних суміжних науках «обрастають» новими семантичними відтінками. Ці термінолексеми з такими семантичними відтінками не стають окремими лексичними одиницями, а лише різними семантичними відгалуженнями, які реалізуються у відповідних ділянках науки чи виробництва” [213, с. 79]. Наукові поняття часто утворюються на підставі узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу. Нові поняття накладаються на вже існуючі, що власне є причиною ускладнення семантичної структури слова. „Метафора надає термінові яскравої образності, яка дозволяє заглибитись у те чи інше наукове поняття, окреслити контури його семантики” [26, с. 63].

Мовознавці стверджують, що з часом, через тривале вживання слова в контексті наукової термінології, яскрава метафоричність втрачається і притаманна лише на початкових етапах існування у певній терміносистемі [203, с. 163]. Стосовно цього потрібно зазначити, що в терміносистемі конституційного права України є терміни, які втратили свою метафоричність (поняття, які вони окреслюють, вже не сприймаються як власне метафоричні), а також терміни, у яких виразно простежується метафоричне перенесення понять.

Одним із різновидів семантичного способу є конкретизація значення загальноновживаного слова в окремій терміносистемі [68, с. 24]. Зважаючи на це, С. Гриньов зазначає, що „різниця у змісті свідчить про певну зміну значення, пов’язану з формуванням спеціального уявлення або поняття, яке відображається змістом терміна” [59, с. 130]. У процесі термінологізації в лексичному значенні загальноновживаного слова зберігається спільна сема з новим поняттям, яка у змісті терміна конкретизується, уточнюється [68, с. 25]. Із загальноновживаної лексики в терміносистему конституційного права України ввійшли слова, які набули додаткового спеціального значення, напр.: *гілка* – „невеликий боковий відросток, пагін дерева, чагарника або трав’янистої рослини” (НТСУМ, Т 1., с. 431), *гілка влади* – „сукупність повноважень одного з трьох видів державної влади – законодавчої, виконавчої чи судової [...]” (Шляхтун, с. 85); *дитина* – „маленька дівчинка або маленький хлопчик [...]” (НТСУМ, Т 1., с. 547), *дитина* – „особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше” (Наливайко, с. 80); *дія* – „робота, діяльність, здійснення чого-небудь; діяння, чин, акція” (НТСУМ, Т. 1., с. 558), *дія* – „юридичний факт, що залежить від волі і свідомості суб’єктів конституційно-правових відносин [...]” (Бисага, с. 30–31); *майно* – „речі, які комусь належать на правах власності” (НТСУМ, Т. 2., с. 129), *майно* – „матеріальні цінності, речі, якими володіють юридичні та фізичні особи;

майнові права і зобов'язання юридичних і фізичних осіб” (Наливайко, с. 129) тощо.

У терміносистемі конституційного права України поодинокими є терміни, у яких чітко простежується метафоричне перенесення понять: *кенгуру* – прийом, який використовується під час обговорення законопроекту на пленарному засіданні парламенту і полягає в тому, що головуючий (спікер) на власний розсуд визначає, які саме із запропонованих до законопроекту поправок ставити на обговорення і голосування [...] (Шляхтун, с. 185).

Кількість термінів у терміносистемі конституційного права України, утворених лексико-семантичним способом, є незначною.

4.2 Аналітичні терміни конституційного права України

Питання про термінологічне навантаження словосполучень було об'єктом досліджень низки науковців: Т. Канделаки [91], Т. Кияка [66], І. Кочан, Г. Мацюк, В. Овчаренко [186], Т. Панько [203] та ін.

Аналітичні терміни, або терміни-словосполучення, – це терміни, що означають певне наукове поняття, мають чітке наукове визначення, володіють стійкістю і семантичною цілісністю поняття, що позначається [121]. До аналітичних термінів зараховуємо ті, які виражають внутрішній цілісний зміст поняття з допомогою двох або більше слів-компонентів з роздільним написанням [175, с. 444].

Як зазначалося раніше, у межах термінології конституційного права України кількість аналітичних термінів переважає. Підґрунтям цьому є те, що вони здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні характерні ознаки поняття, яке називають [95, с. 46]. Порівняно з однослівними термінами аналітичні виявляють здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам, що дає можливість більш точно відтворити зміст конкретного

поняття, передати більшу кількість його диференційованих ознак, сприяє семантичній точності поняття.

Актуальним залишається питання оптимальності довжини аналітичного терміна. Відомо, що термін повинен не просто називати поняття, а й максимально пояснювати його зміст, що і є здебільшого причиною створення аналітичних термінів. Л. Малевич зазначає, що первинним у виборі оптимального мовного оформлення задуму є, насамперед, адекватне розуміння наукового поняття адресатом, а не кількість використаних для цього слів. Тобто, оптимальною може бути така довжина терміна, яка дає змогу достатньо точно передати основні ознаки спеціального поняття [156, с. 35]. С. Шелов вважає, що для терміна не можна встановлювати будь-які лексичні межі, тобто конкретну кількість слів-компонентів [314, с. 30]. Дослідники Б. Головін і Р. Кобрін стверджують, що в термінологічному поєднанні можуть перебувати десять і більше слів-компонентів [48, с. 100]. С. Гриньов вважає, що лише семислівні термінологічні словосполучення є межею лексичної протяжності терміна, аргументуючи це обсягом безпосередньої пам'яті та кількісною межею інформації, яку одночасно засвоює людина [60, с. 81]. Отже, кількість слів в аналітичному терміні залежить від потреби конкретизації і чіткого пояснення окремого поняття.

У наукових колах досі немає єдиної думки щодо визначення змісту аналітичних термінів. Так, А. Загнітко називає їх словосполученнями і подає таке визначення: „Це номінативна синтаксична одиниця, яка складається з двох і більше, пов'язаних підрядним зв'язком, повнозначних компонентів, один з яких є стрижневим (головним), другий – залежним” [84, с. 53]. М. Шевченко, О. Бондар та Л. Козловська для опису термінологічних словосполучень використовують дефініцію „терміносполучення”, яку пояснюють як „єдине складне наукове поняття, що має цілісне значення, існує в готовому вигляді і відтворюється у науковому комунікативному процесі” [308, с. 122; 21, с. 135–137]. Л. Малевич називає їх „термінами-

словосполученнями – окремо оформлені, багатолексемні, але семантично цілісні утворення, що складаються з двох і більше компонентів” [156, с. 35]. О. Туркевич такі терміни називає *терміносполуками*, які пояснює як семантично цілісні одиниці фахової мови, що складаються з двох чи більше компонентів, і відтворюються готовими у фаховому мовленні [288, с. 11]. У підручнику „Українське термінознавство” термінологічні словосполучення пояснено як багатокomпонентні терміни, у яких один компонент є носієм родового, узагальнюючого й систематизуючого значення, а інші виражають видову, конкретну назву [203, с. 81].

Аналітичні терміни виконують номінативну функцію на рівні з однослівними, вони, подібно до однослівних термінів, входять у наукове мовлення усталеними, не створюються по-новому щоразу, а зберігаються готовими в запасі термінів цієї галузі [168, с. 51; 108, с. 293]. Аналітичні терміни мають властивості як терміна (відсутність експресії, тенденція до моносемії усередині їхнього термінологічного поля, стилістична нейтральність, наявність чіткої дефініції), так і словосполучення [81, с. 99]. Термін такої структури подібний до вільного словосполучення, проте вільне словосполучення виконує номінативну функцію, а термін-словосполучення – номінативно-дефінітивну, оскільки позначає певне, строго закріплене за ним поняття [150, с. 72]. С. Локайчук зазначає, що словосполучення, щоб стати терміном, має набути певної стійкості, що залежить від низки факторів, зокрема це „більш або менш стабільний порядок компонентів словосполучення; обмеження зміни його частин; багаторазова повторюваність; наявність таких поєднань у словниках і довідниках” [150, с. 71].

І. Вихованець пропонує поділ аналітичних термінів на прості, до яких зараховує двокомпонентні словосполучення, і ускладнені, до яких входять три- й багатокomпонентні [40, с. 196]. У дисертації, в межах терміносистеми конституційного права України, усі аналітичні терміни за кількістю

повнозначних слів поділяємо на дво-, три-, чотири- та багатослівні (до складу яких входить п'ять і більше слів).

Незалежно від кількості слів в аналітичному терміні, кожне із них має усталену позицію у структурній моделі. Назву „структурна модель” аналітичного терміна використовує Т. Кияк. На думку науковця, вона вказує на частиномовну належність і на морфемний склад слів аналітичного терміна, а також на розміщення елементів у зазначеному терміні [100, с. 63].

Найчисельнішими серед аналітичних термінів конституційного права України є **двослівні терміни**, які найчастіше розмежовують видові й родові поняття, тобто до терміна, який є родовим поняттям додається означення, яке є видовим поняттям і конкретизує родове. Лише в сукупності ці дві лексеми позначають єдине ціле. Двослівні терміни представлені такими структурними моделями:

1) за моделлю **прикметник + іменник (Adj + N)** утворено 1269 термінів, що становить 77,04 % від загальної кількості двослівних термінів, напр.: *автономна держава, адміністративний контроль, бюджетна установа, виборча скринька, вирішальний голос, громадське об'єднання, конституційна правосуб'єктність, конституційне судочинство* та ін.

2) за моделлю **іменник + іменник (N + N)** (у т.ч. з прийменником) виявлено 378 термінологічних словосполучень, що становить 22,95 % загальної кількості двослівних термінів, напр.: *авторитет суду, бойкотування виборів, вихід із держави, голос виборця, деконцентрація влади, надходження до бюджету, недоторканість житла, посвідчення біженця, права споживача, право розпорядження, самовисування кандидата, список виборців* та ін.

В основному, двослівні терміни побудовані на основі підрядного зв'язку, а саме таких його видів, як узгодження (*адміністративна реформа, безпартійний уряд, військовий ценз*) та керування (*апарат управління, видатки бюджету, метод вимагання*).

На рисунку 4.3. схематично відтворено кількісну класифікацію двослівних термінів за структурними моделями (див. рисунок 4.3.).

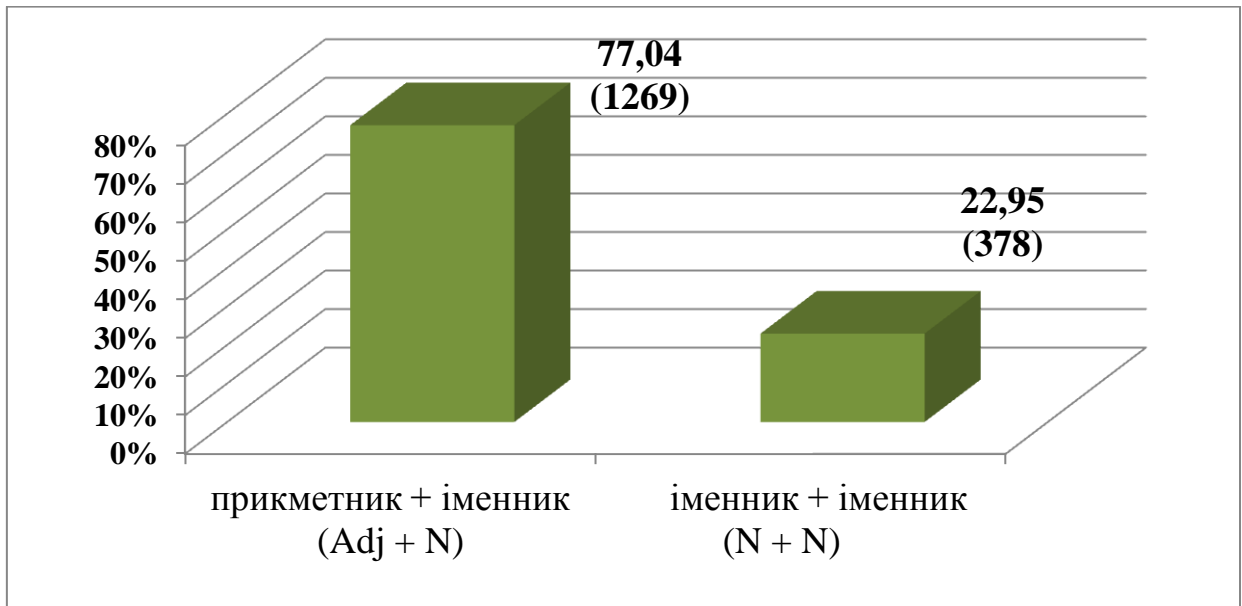

Рис. 4.3. Кількісна класифікація двослівних термінів (%; одиниці)

Загалом всі аналітичні структурні моделі мають безприйменникову і безсполучникову конструкції, проте є й такі, які можуть містити прийменники і сполучники, утворюючи додаткові варіанти моделей. Зафіксовано також приклади, коли до складу аналітичних термінів входять складні слова або терміни, написані разом або через дефіс. Такі приклади трапляються в різних за структурою і кількістю слів аналітичних термінах. Зважаючи на це, майже кожна структурна модель аналітичних термінів має варіанти, які визначаються наявністю прийменника і сполучника, складних слів.

У таблиці 2 наведено основні структурні моделі двослівних термінів та їхні варіанти з прийменниками та складними словами (див. таблицю 2).

Структурні моделі двослівних термінів конституційного права України

№	Структурні моделі та їх варіанти	Кількість термінів	Відсоткове відношення (%)	Приклади
1	Adj + N	1269	77,04	
	Adj + N	1167	70,85	<i>апеляційний суд</i>
	Adj + <u>N</u>	1	0,06	<i>адміністративний прем'єр-міністр</i>
	<u>Adj</u> + N	41	2,48	<i>адміністративно-територіальна автономія</i>
	Adj + (N)	25	1,51	<i>альтернативний законопроект</i>
	(Adj) + N	35	2,12	<i>законодорадчі органи</i>
2	N + N	378	22,95	
	N + N	308	18,7	<i>депутат парламенту</i>
	N + Prep + N	51	3,09	<i>більшість при голосуванні</i>
	N + <u>N</u>	13	0,78	<i>акт правозастосування</i>
	<u>N</u> + N	4	0,24	<i>рівноправ'я громадян</i>
	(N) + N	2	0,12	<i>рада-менеджер система</i>
	Усього двослівних термінів	1647	99,99	

Аналіз двослівних термінів дав можливість виділити 2 продуктивні структурні моделі та їхніх 8 варіантів.

Бінарні аналітичні терміни конституційного права України за значенням слів можна розподілити на три типи:

1) терміни, що складаються з двох слів-компонентів термінологічного характеру: *арбітражний суд, слідча комісія, віче республіки, інвеститура уряду, акт законодавчий, конституція тоталітарна, республіка президентська, референдум дозаконодавчий, парламент егалітарний* тощо.

* N – іменник, Adj – прикметник, Prep – прийменник, N – складний іменник, який пишеться через дефіс, (N) – складний іменник, який пишеться разом, Adj – складний прикметник, який пишеться через дефіс, (Adj) – складний прикметник, який пишеться разом.

2) терміни, словами-компонентами яких є загальноновживані слова, що термінологізувалися: *житлова будівля, народне обговорення, постійне місцезнаходження, приватне життя, рідна мова, український народ, гідність особи* та інші.

Дослідниця С. Булик-Верхола виділені вище два типи називає, відповідно, „вільними сполуками”, у яких кожен із слів-компонентів – термін, та „зв’язаними сполуками”, через те, що їхні слова-компоненти, взяті ізольовано, можуть і не бути термінами, а перетворюються у них лише у поєднанні [29, с. 122].

3) терміни, один із слів-компонентів яких є термінологічним, а інший – загальноновживаним: *благодійна організація, парламентські питання, основний закон, партійний список, політична реклама, правова поведінка, правове виховання, рівне громадянство, службова особа, гілка влади* тощо.

На основі наведених прикладів можна робити висновок про те, що процес переходу загальноновживаних слів у систему термінів є безперервним. Л. Паламарчук зазначає, що слова загального вжитку паралельно із означенням уже відомих предметів, явищ, процесів розширюють свою семантику і стають знаками нових уявлень і понять, які своєю функцією чимось нагадують звичні предмети або явища [196, с. 39].

У структурних моделях двослівних термінів більшість атрибутів представлено відносними прикметниками, які в основному є простими за структурою. Зафіксовано також приклади зі складними прикметниками, напр.: *національно-культурна автономія, адміністративно-територіальний устрій, виборчо-правові спори, соціально-правова держава, житлово-комунальне господарство* тощо.

Через те, що двослівне найменування поняття часто не дає повної характеристики предмета, не є самодостатнім для створення цілісного обсягу поняття, сполучення ускладнюються додатковими словами-компонентами, необхідними для більш повного й точного позначення поняття. Тому цілком

закономірним є використання три-, чотири- та багатослівних термінів. Така структура аналітичного терміна дає можливість максимально точно відображати ознаки складних понять. Ці терміни, здебільшого, незалежно від кількості складових слів-компонентів, виражають єдині цілісні поняття.

Трислівні терміни найчастіше виникають як ускладнення однослівних або двослівних термінів через подальшу конкретизацію і вказівку на різновидність названого поняття. Уточнювальну інформацію про предмет часто має прикметник, який виконує роль диференціатора поняття [208, с. 76–80]. Наприклад: термін-словосполучення *виборче право* з допомогою прикметників *активне, загальне, об'єктивне, опосередковане, пасивне, пряме, рівне, суб'єктивне* уточнює свою семантику і творить видові терміни: *активне виборче право, загальне виборче право, об'єктивне виборче право, опосередковане виборче право, пасивне виборче право, пряме виборче право, рівне виборче право, суб'єктивне виборче право*.

Трислівні терміни широко представлені в терміносистемі конституційного права України такими структурними моделями:

1) **прикметник + прикметник + іменник (Adj + Adj + N)**: *активне виборче право, біномінальний виборчий округ, демократичний політичний режим, державні соціальні гарантії, куріальна виборча система, центральна виборча комісія* та ін.

2) **прикметник + іменник + іменник (Adj + N + N)**: *вищий орган держави, воєнна організація держави, грошова система держави, законні джерела існування, конституційне право людини, суб'єктивне виборче право, установча функція влади* та ін.

3) **іменник + прикметник + іменник (N + Adj + N)** (у т.ч. з прийменником): *бездіяльність посадової особи, верховенство державної влади, відповідальність у конституційному праві, гарантії місцевого самоврядування, депутат місцевої ради, концепція національної безпеки* та ін.

4) **іменник + іменник + іменник (N + N + N)** (у т.ч. з прийменником та сполучником): *баланс гілок влади, виконання норм права, індемнітет та імунітет депутата, система стримувань і противаг, принцип народовладдя в Україні, органи самоорганізації населення тощо.*

5) **іменник + прикметник + прикметник (N + Adj + Adj)**: *освіта загальна вища, освіта неповна вища, референдум доконституційний факультативний та ін.*

6) **іменник + дієслово + іменник (N + V + N)**: *обов'язок захищати країну, обов'язок сплачувати податки;*

7) **прислівник + дієприкметник + іменник (Adv + Part + N)**: *вільно приєднана держава, соціально організоване суспільство.*

У таблиці 3 наведено основні структурні моделі трислівних термінів та їхні варіанти з прийменниками, сполучниками та складними словами (див. таблицю 3).

Таблиця 3*

Структурні моделі трислівних термінів конституційного права України

№	Структурні моделі та їх варіанти	Кількість термінів	Відсоткове відношення (%)	Приклади
1	Adj + Adj + N	166	30,34	
	Adj + Adj + N	150	27,42	<i>місцеві державні адміністрації</i>
	Adj + Conj + Adj + N	3	0,54	<i>економічна і соціальна рада</i>
	(Adj) + Adj + N	9	1,64	<i>загальнодержавний виборчий округ</i>

* N – іменник, Adj – прикметник, Adv – прислівник, V – дієслово, Part – дієприкметник, Prep – прийменник, Conj – сполучник, N – складний іменник, який пишеться через дефіс, (N) – складний іменник, який пишеться разом, Adj – складний прикметник, який пишеться через дефіс, (Adj) – складний прикметник, який пишеться разом.

Продовження таблиці 3

	Adj + Adj + (N)	2	0,36	<i>територіальне громадське самоврядування</i>
	Adj + <u>Adj</u> + N	2	0,36	<i>національні нормативно- правові акти</i>
2	Adj + N + N	135	24,68	
	Adj + N + N	100	18,28	<i>постійне місце проживання</i>
	Prep + Part + N + N	1	0,18	<i>з домінуючою партією система</i>
	Adj + Prep + N + N	2	0,36	<i>найстарший за віком депутат</i>
	Adj + N + Prep + N	6	1,09	<i>народна ініціатива в Україні</i>
	Adj + N + Conj + N	12	2,19	<i>публічні права і свободи</i>
	(Adj) + N + N	6	1,09	<i>міжнародно-правовий статус особи</i>
	Adj + N + <u>N</u>	6	1,09	<i>юридичний склад правопорушення</i>
	<u>Adj</u> + N + N	2	0,36	<i>правомочний склад ради</i>
3	N + Adj + N	153	27,97	
	N + Adj + N	111	20,29	<i>депутат місцевої ради</i>
	N + Prep + Adj + N	14	2,55	<i>пенсія за особливі заслуги</i>
	N + Adj + (N)	8	1,46	<i>механізм безпосереднього народовладдя</i>
	N + (Adj) + N	4	0,73	<i>стадія законодавчого процесу</i>

Продовження таблиці 3

	(N) + Adj + N	2	0,36	<i>правосуб'єктність юридичних осіб</i>
	N + Adj + N	14	2,55	<i>форма національно- державного устрою</i>
4	N + N + N	82	14,99	
	N + N + N	40	7,31	<i>виконання норм права</i>
	N + N + Conj + N	9	1,64	<i>обов'язки людини і громадянина</i>
	N + Prep + N + N	13	2,37	<i>комітет з прав людини</i>
	N + N + Prep + N	7	1,27	<i>відділення церкви від держави</i>
	N + Prep + N + Prep + N	7	1,27	<i>право на повагу до гідності</i>
	N + (N) + N	5	0,91	<i>орган самоорганізації населення</i>
	(N) + N + Conj + N	1	0,18	<i>рівноправ'я жінки і чоловіка</i>
5	N + Adj + Adj	7	1,27	<i>референдум доконституційний факультативний</i>
6	N + V + N	2	0,36	<i>обов'язок захищати країну</i>
7	Adv + Part + N	2	0,36	<i>соціально організоване суспільство</i>
	Усього трислівних термінів	547	99,97	

Аналіз трислівних термінів дав можливість виділити 7 структурних моделей та 22 їхніх варіантів.

Чотирислівні терміни терміносистеми конституційного права України

мають найбільшу кількість структурних моделей різної продуктивності. Кожне нове слово-компонент у таких словосполученнях необхідне для більш повного й точного позначення наукового поняття:

1) **прикметник + іменник + прикметник + іменник (Adj + N + Adj + N)** (у т.ч. з прийменником): *виборчий блок політичних партій, доктринальні джерела конституційного права, житловий фонд місцевих рад, постійні комісії місцевої ради, правовий статус національної меншини, референдне право у суб'єктивному значенні та ін.*

2) **іменник + іменник + прикметник + іменник (N + N + Adj + N)** (у т.ч. з прийменником і сполучником): *акти органів виконавчої влади, акти органів державної влади, гіпотеза норми референдного права, незалежність і самостійність державної влади, право на визначення національної належності та ін.*

У названих аналітичних термінах часто друга частина має уточнювальний характер.

3) **іменник + прикметник + іменник + іменник (N + Adj + N + N)** (у т.ч. з прийменником і сполучником): *асоціація місцевих органів влади, гарантії конституційних прав і свобод, декларація про державний суверенітет України, засади конституційного ладу України, право на вільний розвиток особистості та ін.*

4) **іменник + прикметник + прикметник + іменник (N + Adj + Adj + N)** (у т.ч. з прийменником): *апарат місцевої державної адміністрації, голова місцевої державної адміністрації, постанова центральної виборчої комісії, право на сприятливе навколишнє середовище, принцип унітарного державного устрою та ін.*

5) **іменник + іменник + іменник + іменник (N + N + N + N)** (у т.ч. з прийменником і сполучником): *акт проголошення незалежності України, відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами, гарантії діяльності*

кандидатів у депутати, декларація прав людини і громадянина, забезпечення прав і свобод особи та ін.

6) **прикметник + іменник + іменник + іменник (Adj + N + N + N)** (у т.ч. з прийменником і сполучником): *безперервне проживання на території України, громадянські права і свободи людини, екологічні права та обов'язки громадян, загальна декларація прав людини, конституційні гарантії прав і свобод* та ін.

7) **прикметник + прикметник + іменник + іменник (Adj + Adj + N + N)** (у т.ч. з прийменником і сполучником): *внутрішня політична безпека держави, особисті громадянські права і свободи, політичні публічні права і свободи* та ін.

8) **іменник + іменник + іменник + прикметник (N + N + N + Adj)**: *концепція прав людини мусульманська, концепція прав людини традиційна*;

9) **іменник + дієслово + прикметник + іменник (N + V + Adj + N)**: *збов'язання припинити іноземне громадянство, обов'язок оберігати навколишнє середовище*;

10) **іменник + дієслово + іменник + іменник (N + V + N + N)** (у т.ч. з сполучником): *обов'язок дотримуватися Конституції і законів*;

11) **прикметник + прикметник + прикметник + іменник (Adj + Adj + Adj + N)**: *загальнообов'язкове державне соціальне страхування, змішана мажоритарно-пропорційна виборча система*.

Трислівні та чотирислівні терміни відзначаються великою кількістю структурних варіантів, що пов'язано з тим, що через збільшення кількості слів-компонентів зростає можливість їхнього структурного комбінування для творення нових термінів.

У таблиці 4 наведено основні структурні моделі чотирислівних термінів та їхні варіанти з прийменниками, сполучниками та складними словами (див. таблицю 4).

**Структурні моделі чотирислівних термінів
конституційного права України**

№	Структурні моделі та їх варіанти	Кількість термінів	Відсоткове відношення (%)	Приклади
1	Adj + N + Adj + N	58	31,69	
	Adj + N + Adj + N	40	21,85	<i>мажоритарна система відносної більшості</i>
	Adj + N + Prep + Adj + N	4	2,18	<i>референдне право у суб'єктивному значенні</i>
	(Adj) + N + Adj + N	2	1,09	<i>аудіовізуальні засоби масової інформації</i>
	Adj + N + Adj + (N)	9	4,91	<i>матеріальний зміст референдних правовідносин</i>
	Adj + N + <u>Adj</u> + N	3	1,63	<i>юридична сила нормативно-правового акта</i>
2	N + N + Adj + N	32	17,48	
	N + N + Adj + N	12	6,55	<i>акти органів державної влади</i>
	N + Prep + N + Adj + N	6	3,27	<i>декларація про відсутність іноземного громадянства</i>
	N + Prep + N + Prep + Adj + N	6	3,27	<i>пенсія за віком у солідарній системі</i>
	N + Prep + N + Conj + Adj + N	1	0,54	<i>право на свободу та особисту недоторканість</i>
	N + Conj + N + Adj + N	1	0,54	<i>незалежність і самостійність державної влади</i>
	N + N + (Adj) + N	2	1,09	<i>система функцій всеукраїнського референдуму</i>

* N – іменник, Adj – прикметник, V – дієслово, Prep – прийменник, Conj – сполучник, N – складний іменник, який пишеться через дефіс, (N) – складний іменник, який пишеться разом, Adj – складний прикметник, який пишеться через дефіс, (Adj) – складний прикметник, який пишеться разом.

Продовження таблиці 4

	N + N + Adj + (N)	4	2,18	<i>обов'язки суб'єктів референдних правовідносин</i>
3	N + Adj + N + N	21	11,47	
	N + Adj + N + N	14	7,65	<i>система референдного права України</i>
	N + Prep + Adj + N + N	3	1,63	<i>право на вільний розвиток особистості</i>
	N + Prep + Adj + N + Conj + N	1	0,54	<i>право на фізичну цілісність і недоторканість</i>
	N + Adj + N + Conj + N	2	1,09	<i>реалізація конституційних прав і свобод</i>
	N + Adj + (N) + N	1	0,54	<i>принцип безпосереднього волевиявлення народу</i>
4	N + Adj + Adj + N	7	3,82	
	N + Adj + Adj + N	5	2,73	<i>апарат місцевої державної адміністрації</i>
	N + Prep + Adj + Adj + N	1	0,54	<i>право на сприятливе навколишнє середовище</i>
	N + N + Adj + (N)	1	0,54	<i>принцип пріоритетності безпосереднього народовладдя</i>
5	N + N + N + N	26	14,2	
	N + N + N + N	8	4,37	<i>припинення повноважень депутата парламенту</i>
	N + Prep + N + N + N	1	0,54	<i>пенсія у разі втрати годувальника</i>
	N + N + Prep + N + N	2	1,09	<i>участь громадян у здійсненні правосуддя</i>
	N + N + N + Prep + N	1	0,54	<i>гарантії діяльності кандидатів у депутати</i>
	N + Prep + N + Prep + N + N	2	1,09	<i>право на участь в управлінні підприємством</i>
	N + Prep + N + Prep + N + Conj + N	2	1,09	<i>відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами</i>

Продовження таблиці 4

	N + Prep + N + Conj + N + Prep + N	1	0,54	<i>виїзд з України і в'їзд в Україну</i>
	N + Prep + N + N + Conj + N	2	1,09	<i>право на свободу думки і слова</i>
	N + Conj + N + N + N	1	0,54	<i>права та обов'язки депутата парламенту</i>
	N + N + Conj + N + N	5	2,73	<i>гарантії прав і свобод особи</i>
	N + N + N + Conj + N	1	0,54	<i>декларація прав людини і громадянина</i>
	Adj + N + N + N	24	13,11	
6	Adj + N + N + N	11	6,01	<i>конституційні гарантії прав людини</i>
	Adj + N + Prep + N + N	4	2,18	<i>безперервне проживання на території України</i>
	Adj + N + Conj + N + N	3	1,63	<i>громадянські права і свободи людини</i>
	Adj + N + N + Conj + N	5	2,73	<i>конституційні гарантії прав і свобод</i>
	<u>Adj</u> + N + N + N	1	0,54	<i>міжнародно-правові гарантії прав людини</i>
		Adj + Adj + N + N	8	4,37
7	Adj + Adj + N + N	5	2,73	<i>внутрішня політична безпека держави</i>
	Adj + Adj + Prep + N + N	1	0,54	<i>парламентський уповноважений з прав людини</i>
	Adj + Adj + N + Conj + N	2	1,09	<i>особисті громадянські права і свободи</i>
		N + N + N + Adj	2	1,09
9	N + V + Adj + N	2	1,09	<i>обов'язок оберігати навколишнє середовище</i>
10	N + V + N + N	1	0,54	
	N + V + N + Conj + N	1	0,54	<i>обов'язок додержуватися конституції і законів</i>

Продовження таблиці 4

11	Adj + Adj + Adj + N	2	1,09	
	(Adj) + Adj + Adj + N	1	0,54	<i>загальнообов'язкове державне соціальне страхування</i>
	Adj + <u>Adj</u> + Adj + N	1	0,54	<i>змішана мажоритарно- пропорційна виборча система</i>
	Усього чотирислівних термінів	183	99,95	

Отже, аналіз чотирислівних термінів дав можливість виділити 11 структурних моделей та 35 їхніх варіантів.

У терміносистемі конституційного права України існує чимало багатослівних термінів, з-поміж яких переважають п'яти-, шести- та семислівні терміносполуки, напр.:

п'ятислівні: *організаційна автономія органу місцевого самоврядування; відносної більшості мажоритарна виборча система; делеговані повноваження органу самоорганізації населення; неправомірні дії суб'єктів референдного права; свобода зборів, мітингів, походів і демонстрацій; спеціальний правовий статус людини і громадянина та ін.;*

шестислівні: *акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування; відпустка без збереження заробітної плати за згодою сторін; загальний конституційний правовий статус людини і громадянина; конституційні принципи правового статусу людини і громадянина та ін.;*

семислівні: *економічні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; ідеологічні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; подання уповноваженого верховної ради України з прав людини; посадові особи представництв іноземних держав та міжнародних організацій та ін.*

Меншу частку утворюють восьми- та дев'ятислівні терміни, напр.:

восьмислівні: гарантії виборчого права і права на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні; обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та ін.;

дев'ятислівні: висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні; принцип зберігання громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України; регіональний механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні та ін.

Десяти-, одинадцяти-, дванадцяти- та тринадцятислівні терміни репрезентовані лише окремими одиницями, напр.:

десятислівні: право на відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів; право на участь у культурному житті, користування закладами культури, на доступ до культурних цінностей та ін.

одинадцятислівні: міжнародні стандарти як елемент міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди;

дванадцятислівні: право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України;

тринадцятислівні: право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; принцип рівності перед законом громадян України незалежно від причин, порядку та моменту набуття ними громадянства України.

В основі таких багатослівних термінів переважно двослівні сполуки, і кожне нове слово-компонент, виражене здебільшого іменником чи прикметником, сприяє конкретизації поняття. З одного боку, завдяки своїй

структурі такі терміни є найбільш інформативними, з іншого боку – вони є малопродуктивними через те, що мають конкретно ситуативний характер.

Встановлення закономірностей структурного складу багатослівних термінів супроводжується труднощами, зважаючи на можливість численного варіювання їхніх слів-компонентів. Значна кількість багатослівних термінів вміщує у своїй структурі прийменники, сполучники та складні слова. У таблиці 5 відображено кількісну характеристику багатослівних термінів та їхні варіанти (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Типи багатослівних термінів конституційного права України

№	Типи багатослівних термінів та їхні варіанти	Кількість термінів	Приклади
1	п'ятислівні	76	
	з одним прийменником	19	<i>загальні збори за місцем проживання громадян</i>
	з двома прийменниками	6	<i>право на участь в управлінні державними справами</i>
	з одним сполучником	22	<i>принципи правового статусу людини і громадянина</i>
	з двома сполучниками	1	<i>основні права та свободи людини і громадянина</i>
	зі складним словом, яке пишеться разом	11	<i>делеговані повноваження органу самоорганізації населення</i>
	зі складним словом, яке пишеться через дефіс	2	<i>принцип екстериторіальності дії нормативно-правових актів</i>
2	шестислівні	48	
	з одним прийменником	17	<i>право брати участь в управлінні державними справами</i>
	з двома прийменниками	2	<i>відпустка без збереження заробітної плати за згодою сторін</i>
	з трьома прийменниками	2	<i>пенсія у зв'язку з втратою годувальника у солідарній системі</i>
	з одним сполучником	17	<i>акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування</i>
	зі складним словом, яке пишеться разом	4	<i>асоціація демократичного розвитку і місцевого самоврядування</i>

Продовження таблиці 5

	зі складним словом, яке пишеться через дефіс	3	<i>конституційна свобода людини і громадянина як конституційно-правова категорія</i>
3	семислівні	21	
	з одним прийменником та одним сполучником	8	<i>право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї</i>
	з двома прийменниками	4	<i>порушення іноземцями і особами без громадянства правил перебування в Україні</i>
	з двома сполучниками	6	<i>соціальні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина</i>
	із складним словом, яке пишеться разом	1	<i>права, свободи та обов'язки людини і громадянина як інститут законодавства</i>
4	восьмислівні	10	
	з одним прийменником	3	<i>право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції</i>
	з двома прийменниками	3	<i>гарантії виборчого права і права на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах</i>
	з одним сполучником	2	<i>тлумачення офіційне Конституції і законів України органом конституційної юрисдикції</i>
	з двома сполучниками	2	<i>принципи права у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина</i>
5	дев'ятислівні	4	
	з одним прийменником	2	<i>принцип зберігання громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України</i>
	з одним сполучником	1	<i>висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні</i>
	з двома сполучниками	1	<i>принцип реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина</i>
6	десятислівні	3	
	з чотирма прийменниками	2	<i>право на участь у культурному житті, користування закладами культури, на доступ до культурних цінностей</i>

Продовження таблиці 5

	з двома сполучниками	1	<i>право на відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів</i>
7	одинадцятислівні	2	
	з одним прийменником та двома сполучниками	1	<i>міжнародні стандарти як елемент міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина</i>
	з трьома прийменниками	1	<i>право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди</i>
8	дванадцятислівні	1	
	з одним прийменником	1	<i>право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України</i>
9	тринадцятислівні	2	
	з двома прийменниками, двома сполучниками та складним словом, яке пишеться разом	1	<i>право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів</i>
	з одним сполучником	1	<i>принцип рівності перед законом громадян України незалежно від причин, порядку та моменту набуття ними громадянства України</i>
	Усього багатослівних термінів	167	

Аналіз багатослівних термінів дав можливість виділити 9 типів аналітичних словосполучень, які містять п'ять і більше слів-компонентів. У межах зазначених типів виокремлено 29 варіантів багатослівних термінів, що зумовлено різною кількістю прийменників, сполучників та складних слів, написаних разом або через дефіс.

Багатослівні терміни є незручними для запам'ятовування і часто більше нагадують опис понять, напр.: *принцип реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина, право на участь у культурному житті, користування закладами культури, на доступ до культурних цінностей* тощо. Словами-компонентами, які виконують уточнювальну

функцію багатослівних терміносполук, можуть бути лексеми як термінологічно навантажені, так і загальнозживані.

Трактування багатослівних термінів неоднозначне. А. Суперанська зазначає, що такого типу словосполучення „дають співвимірну, чітку, позитивно оформлену основу позначуваного поняття” [273, с. 75]. Л. Симоненко вважає, що термінологізація таких словосполучень відносна, оскільки вони здебільшого описують поняття [259, с. 122], цієї позиції ми дотримуємося у дисертації.

Висновки до розділу 4

1. Термінолексика конституційного права репрезентована синтетичними (однослівними) та аналітичними (багатослівними) термінами. Кількість однослівних термінів є незначною (20,7 %), переважають аналітичні за структурою терміни (79,29 %), які виконують номінативну функцію на рівні з однослівними термінолексемами. У порівнянні з синтетичними, аналітичні терміни, збільшуючи кількість слів-компонентів у своєму складі, досягають більшої повноти і точності поняття.

2. Синтетичні терміни конституційного права України утворені морфологічним та семантичним способами. Морфологічний спосіб творення термінів конституційного права України представлений такими способами: 1) афіксацією; 2) словоскладанням (юстапозиція); 3) основоскладанням (композиція); 4) аббревіацією. Найпродуктивнішим є суфіксальний спосіб, зокрема такі словотвірні моделі, як: V + -ння (*клопотання, помилування*); V + -ація (-ія) (*депортація, імплементація*); N + -изм (-ізм) (*апатризм, екстремізм*); Adj + -ість (*відповідальність, законність*).

3. Терміни конституційного права України, утворені семантичним способом словотворення, нечисленні. Термінологізація лексем відбувається внаслідок довантаження значення існуючих слів додатковим лексичним

значенням.

4. Аналітичні терміни в терміносистемі конституційного права України кількісно переважають порівняно із синтетичними одиницями. Серед аналітичних термінів переважають бінарні сполуки, що становлять 51,37 % (1647 одиниць) від загальної кількості термінів. Найбільшою є група, утворена за моделлю «прикметник + іменник» (Adj + N) – 77,04 % (1269 термінів від загальної кількості двослівних термінів): *адміністративна опіка, благодійна діяльність, громадська думка*. Менш поширеною є модель «іменник + іменник» (N + N) – 22,95 % (378 термінів). Трислівні терміноодиниці становлять 17,06 % (547 одиниць) від загальної кількості аналізованих термінів. Чотирислівних утворень виявлено – 5,7 % (183 одиниці); термінів, що налічують понад чотири слова-компоненти – 5,2 % (167 одиниць).

5. Практично всі аналітичні терміни мають варіанти, які характеризуються наявністю прийменника і сполучника, складних слів. Аналіз двослівних термінів дав можливість виділити 8 варіантів двох структурних моделей; трислівних термінів – 22 варіанти 7 структурних моделей; чотирислівні терміни представлені 35 варіантами 11 моделей. Структурні моделі у багатослівних термінах не визначаємо, зважаючи на можливість численного варіювання їхніх слів-компонентів. Аналіз багатослівних термінів дав можливість виділити 9 типів аналітичних словосполучень, які містять п'ять і більше слів-компонентів. У межах зазначених типів виокремлено 29 варіантів багатослівних термінів, що зумовлено різною кількістю прийменників, сполучників та складних слів, написаних разом або через дефіс.

ВИСНОВКИ

1. Українська термінологія, яка тривалий час перебувала у складних умовах формування, потребує вдосконалення, унормування та набуття рис самобутності. Зокрема це стосується юридичної термінології та її стриженої галузі – термінології конституційного права України, яка до цього часу не була об'єктом лінгвістичного опрацювання. У дисертації досліджено історію формування та системну організацію термінів конституційного права України на основі тексту українських конституцій та лексикографічного матеріалу.

2. Аналіз досліджуваних сучасних лексикографічних праць з конституційного права засвідчив, що кожна з них містить терміни, які стосуються конституційного права України та інших країн. Відповідно до поставленого завдання, терміни, які не стосувалися реалій конституційного права України, не потрапили у межі нашого дослідження. У результаті виокремлення термінів, сформовано термінологічну базу – 3206 одиниць, яка, на сьогодні, становить ядро цієї галузі права, дає можливість отримати лінгвістичні висновки та слугуватиме основою для створення відповідного галузевого словника. Достовірність отриманих результатів забезпечили: теоретичне підґрунтя дисертації – праці з проблем термінології, правознавства, історії; використані методи – описовий, структурний, кількісний, дистрибутивний та компонентний аналіз, зональна вибірка.

3. Аналіз історії становлення термінології конституційного права України засвідчив про можливість виокремлення п'яти періодів: I. Період нагромадження правової термінології (IX – друга пол. XIX ст.); II. Період початкової кодифікації правової термінології (друга пол. XIX ст. – 1918 р.); III. Період становлення та утвердження національної основи правової термінології (1918 – 30-ті рр. XX ст.); IV. Період призупинення розвитку української правової термінології та її русифікація (30-ті рр. XX ст. – 90-ті рр. XX ст.); V. Сучасний період розвитку української правової

термінології (90-ті рр. ХХ ст. – перші десятиліття ХХІ ст.). Виокремлено позалінгвальні чинники, які впливали на розвиток термінології конституційного права України, а також виявлено терміни, що функціонують з часу різних хронологічних періодів до сьогодні в конституційному праві України. Періодизація засвідчує також про розвиток національної правової думки та співвідносна з історією розвитку української літературної мови загалом.

У незалежній Україні словники з конституційного права з'явилися після прийняття Конституції у 1996 р. Унаслідок аналізу цих лексикографічних праць виявлено дванадцять типів розбіжностей у поданні термінів, зокрема позначення термінопонять різними лексемами, позначення одного поняття варіантними термінами, наявність біля реєстрових термінів синонімів у дужках тощо. Отримані результати можуть послужити базою для вироблення рекомендацій під час створення словника термінів конституційного права України, а також уможливлять зменшення кількості неправильного трактування правових понять у науковій та побутовій сферах.

4. У семантичній структурі термінології конституційного права України виявлено 13 основних тематичних груп термінів: 1) назви осіб; 2) назви об'єднань; 3) назви соціального стану осіб; 4) назви методів; 5) назви органів й установ, їх сукупностей; 6) назви дій, діяльностей і процедур правових органів і суб'єктів права, юридичних осіб; 7) назви абстрактних понять та явищ; 8) терміни, пов'язані з поняттям народного волевиявлення; 9) назви форм державного правління; 10) назви видів держави; 11) назви адміністративно-територіальних одиниць, поселень, населених пунктів; 12) назви правових документів, документів юридичних і фізичних осіб, видань, юридичних актів, законів; 13) інші терміни конституційного права України. Виокремлення тематичних груп виявляє місце конкретного терміна у цілісній терміносистемі.

Лексико-семантичну організацію визначають гіперо-гіпонімі,

полісемні, синонімні та антонімні відношення. Гіперо-гіпонімія відображає ієрархію понять, яку проілюстровано схематично на прикладі трьох підгруп тематичної класифікації: „Назви конституційних прав і свобод” (тематична група „Назви абстрактних понять та явищ”); „Назви судів” (тематична група „Назви органів й установ, їхніх сукупностей”); „Назви автономій” (тематична група „Назви абстрактних понять та явищ”).

У термінології конституційного права України виявлено 454 однозначних і 114 багатозначних однослівних термінів. У складі багатозначних термінів зафіксовано: 88 термінів, що мають два значення, 17 термінів із трьома значеннями, 5 чотиризначних термінів, 4 терміни з п'ятьма й більшою кількістю значень. Отриманий результат засвідчив про звуження тенденції позначення кількох значень одним терміном. Проте паралельно фіксуємо збільшення кількості додаткових слів-компонентів у складі полісемних термінів, які уточнюють їхнє значення. У складі аналітичних термінів конституційного права України виявлено 2 377 однозначних термінів, 84 терміни, що мають два значення та 9 термінів із трьома значеннями. Кількісний аналіз засвідчує суттєве домінування однозначних термінів серед багатослівних терміноодиниць конституційного права України порівняно із поширенням однозначних термінів серед однослівних. Це зумовлено тим, що значення багатослівних уточнюють слова-конкретизатори.

У межах термінології конституційного права України виокремлено внутрішньосистемну (імпліцитну) полісемію, способом творення якої є метонімічне перенесення найменування, та міжсистемну (експліцитну) полісемію, джерелом творення якої є метафоризація. Отримані результати, доповнюючи дискусійне питання доцільності полісемії у термінології, засвідчують потребу усунення багатозначних термінів задля уникнення різно трактувань понять.

Аналіз синонімних відношень у термінології конституційного права

України виявив близько 230 термінологічних синонімних об'єднань, у межах яких виділено лексичні, словотвірні, морфолого-синтаксичні модифікації, а також правописні та синтаксичні варіанти. Значна кількість синонімних об'єднань, з одного боку, свідчить про значеннєву і номінативну несформованість сучасної термінології конституційного права України, з іншого боку, у перспективі дасть можливість обрати той термін, який б найточніше охарактеризував певне поняття.

У межах терміносистеми конституційного права України виділено різні типи антонімних відношень: за морфемною будовою – різнокореневі (лексичні) та однокореневі (словотворчі) терміни-антоніми; за структурою – синтетичні та аналітичні терміни (двослівні, трислівні, чотирисловні); за семантикою – контрарні (градуальні), комплементарні, контрадикторні та векторні. Виявлені антонімні відношення засвідчують системність термінології конституційного права України.

За мовою походження, склад однослівних термінів конституційного права України становить 172 (26,83 %) терміни власне українського походження, з яких 140 однокореневих та 32 двокореневих терміни; 423 (65,99 %) терміни – це генетично чужомовний матеріал, до якого входить 375 однокореневих та 48 двокореневих термінів; 46 термінів (7,17 %) – це терміни-гібриди або термінологічні одиниці змішаного типу, серед яких 34 однокореневих та 12 двокореневих термінів.

5. Термінолексика конституційного права України репрезентована синтетичними – 20,7 % та аналітичними термінами – 79,29 %. Синтетичні терміни конституційного права України утворені морфологічним та семантичним способами. Морфологічний спосіб представлений афіксацією, словоскладанням, основоскладанням, аббревіацією. Терміни, утворені семантичним способом словотворення, – нечисленні.

Серед аналітичних термінів переважають бінарні сполуки, що становлять 51,37 % (1647 одиниць) від загальної кількості термінів.

Найбільшою є група, утворена за моделлю «прикметник + іменник» (Adj + N) – 77,04 % (1269 термінів від загальної кількості двослівних термінів). Менш поширеною є модель «іменник + іменник» (N + N) – 22,95 % (378 термінів). Трислівні терміноодиниці становлять 17,06 % (547 одиниць) від загальної кількості аналізованих термінів. Чотирислівних утворень виявлено – 5,7 % (183 одиниці); термінів, що налічують понад чотири слова-компоненти – 5,2 % (167 одиниць).

Виявлено значну кількість варіантів аналітичних термінів, яку зумовлює наявність у структурній моделі прийменників і сполучників, складних слів. Аналіз двослівних термінів дав можливість виділити 8 варіантів двох структурних моделей; трислівних термінів – 22 варіанти семи структурних моделей; чотирислівні терміни представлені 35 варіантами одинадцяти структурних моделей. Виявлено 9 типів термінів-словосполучень, які містять п'ять і більше слів-компонентів. У межах зазначених типів виокремлено 29 варіантів, що зумовлено різною кількістю прийменників, сполучників та складних слів, написаних разом або через дефіс.

6. Укладено додатки, які складаються із систематизованої лексикографічної бази термінолексики конституційного права України, тематичної класифікації досліджуваної термінолексики, термінологічних синонімних об'єднань конституційного права України. Отримані матеріали уможливають створення першого в українській лексикографії словника термінів конституційного права саме України.

Дослідження термінології конституційного права України засвідчило існування сформованої основи терміносистеми цієї галузі права, проте виявило потребу її упорядкування, стандартизації та уніфікації на національних засадах в межах спільних наукових напрацювань лінгвістів та правників.

Перспективу дослідження проблеми вбачаємо у вивченні термінології конституційного права України на основі когнітивного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Спеціальна література

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. – Х. : Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1992. – 213 с.
2. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций в 2-х томах. – Т. 2. Нормативные юридические акты; Применение права; Юридическая наука / С. С. Алексеев ; науч. ред. Р. К. Русинов ; отв. за вып. В. М. Семенов ; Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР. Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1973. – 402 с.
3. Алексієнко Л. А. Мова науки і національна мова / Л. А. Алексієнко // Українська мова : зб. наук. пр. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 33–38.
4. Андреев Н. Д. Антонимия и мезонимия / Н. Д. Андреев // Питання словотвору східнослов'янських мов : матеріали міжвуз. республ. наук. конф. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 12–14.
5. Андрусяк Т. Правова проблематика на сторінках календарів “Просвіти” (австрійський період) / Т. Андрусяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – С. 165–177.
6. Андрусяк Т. Г. Кость Левицький – адвокат, вчений, політик / Т. Г. Андрусяк // Республіканець. – 1993. – № 7–8. – С. 72–82.
7. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367с.
8. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наук. зап. НаУКМА. Серія «Юридичні науки». – 2009. – Т. 90. – С. 39–44.
9. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію / Н. В. Артикуца // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 84–89.
10. Артикуца Н. В. Проблеми і перспективи вивчення юридичної термінології / Н. В. Артикуца // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56–57.

11. Артикуца Н. В. Тексти давніх пам'яток права як джерело для порівняльно-історичних реконструкцій терміносистем / Н. В. Артикуца // Наук. зап. НаУКМА. Серія «Юридичні науки». – 2010. – Т. 103. – С. 29–35.
12. Артикуца Н. В. Термінологічно-правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження / Н. В. Артикуца // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 1999. – С. 164–187.
13. Артикуца Н. В. Юридична термінологія / Н. В. Артикуца, І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Національна Академія Наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – С. 476.
14. Артикуца Н. В. Юридичний термін / Н. В. Артикуца // Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Національна Академія Наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – С. 482.
15. Асмукович І. В. Гіперо-гіпонімія в авіаційній терміносистемі англійської мови / І. В. Асмукович // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. праць. – Вип. 20. – К. : ВЦ КНЛУ, 2011. – С. 10–17.
16. Безпояско О. Морфеміка української мови / Олена Безпояско, Катерина Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 211 с.
17. Бельчиков Ю. А. Интернациональная терминология в русском языке / Юрий Александрович Бельчиков. – М. : Учпедгиз, 1959. – 78 с.
18. Білецький А. О. Про мову і мовознавство : навч. посібник для студентів філол. спец. вищ. навч. закладів / А. О. Білецький; – К. : АртЕК, 1996. – 224 с.
19. Бобро М. П. До проблеми термінології сучасної журналістики та ЗМІ / М. П. Бобро // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Харків

- : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – № 845. – Вип. 57. – Х., 2009. – С. 159–162.
- 20.Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529 – 1588 рр.) / І. Й. Бойко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2009. – Вип.49. – С. 32–39.
- 21.Бондар О. Семантико-граматичні типи терміносполук у галузі екології / О. Бондар, Л. Козловська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. 5. – С. 134–139.
- 22.Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 27–28.
- 23.Боровська О. Уживання запозичень у термінології гандболу / Ольга Боровська, Надія Юрко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2007. – № 593. – С. 87–89.
- 24.Брицин М. Я. Юридичні терміни зобов'язального права у східних слов'ян до XVI ст. / М. А. Брицин // Київська старовина. – 2002. – № 6. – С. 9–17.
- 25.Булаховський Л. А. Нариси загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1955. – 247 с.
- 26.Булик-Верхола С. Вторинна номінація як спосіб творення музичних термінів в українській мові / Софія Булик-Верхола // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 62–65.
- 27.Булик-Верхола С. З. Формування і розвиток української музичної термінології : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Софія Зіновіївна Булик-Верхола; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 20 с.
- 28.Булик-Верхола С. З. Формування і розвиток української термінології / С. З. Булик-Верхола // Гуманітарні та соціальні науки : матеріали

- I Міжнародної конференції молодих вчених HSS-2009. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2009. – С. 72–74.
- 29.Булик-Верхола С. Структурно-граматична характеристика музичних термінів української мови / Софія Булик-Верхола // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2009. – № 648. – С. 121–124.
- 30.Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навч. посіб. / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2004. – 184 с.
- 31.Василенко М. П. Конституція Пилипа Орлика / М. П. Василенко. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1997. – 36 с.
- 32.Василик І. Особливості формування української юридичної еліти східної Галичини в кінці XIX – на початку XX століття / Ірина Василик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство». – К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 16. – С. 41–42.
- 33.Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
- 34.Васильева М. В. К семантическому и функциональному описанию греко-латинских терминологических элементов в лингвистической терминологии / М. В. Васильева // Вопросы языкознания. – 1983. – № 3. – С. 71–79.
- 35.Василькова Л. М. Функціонування лексики кримінального права в писемних пам'ятках Київської Русі / Л. М. Василькова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 84–88.
- 36.Веклинець Л. М. Структура і походження сучасної української психологічної термінології: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук. / Л. М. Веклинець; НАН України, Інститут української мови. – К., 1997. – 24 с.

- 37.Вербенец М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення та функціонування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Мая Богуміла Вербенец; Київ. нац. ун-т ім. Тарас Шевченка. Ін-т філології. – К., 2004. – 20 с.
- 38.Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) : [учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности "Русский язык и литература"] / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 639 с.
- 39.Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Сборник статей по языковедению / Под ред. М. В. Сергиевского, Д. Н. Ушакова, Р. О. Шор. – М., 1939. – Т. 5. – С. 3–54.
- 40.Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
- 41.Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови за конституційними актами Республіки Польща (Другої Речі Посполитої) / Марина Йосипівна Гаврецька // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 48–52.
- 42.Гапонова Л. Є. Формування української криміналістичної термінології : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Людмила Євгеніївна Гапонова ; Дніпропетровський нац. ун-тет ім. О.Гончара. – Запоріжжя, 2012. – 18 с.
- 43.Гимер Н. Вторинна номінація як спосіб творення нових фахових назв у лексичі косметики та косметології / Надія Гимер // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2012. – № 733. – С. 101–103.
- 44.Гимер Н. Структурний аналіз термінів косметики та косметології / Надія Гимер // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2013. – № 765. – С. 33–37.

- 45.Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині / Іван Юхимович Гловацький. – Львів : Тріада плюс, 2003. – 348 с.
- 46.Голдованський Я. А. Українські неокласичні етимологічні джерела (терміни, складені з грецьких та латинських морфем) / Я. А. Голдованський // Іноземна філологія. – Львів, 1994. – Вип. 107. – С. 129–133.
- 47.Головатий С. П. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу : (частина друга: демократія) / С. П. Головатий // Право України. Юридичний журнал : наук.-практ. фахове вид. – 2013.– № 8. – С. 13–39.
- 48.Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : [учеб. пособия для филол. спец. вузов] / Борис Николаевич Головин, Рафаил Юрьевич Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 103 с.
- 49.Гонтар М. Родо-видові відношення в терміносистемі журналістики / Марина Гонтар // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2010. – № 675. – С. 83–86.
- 50.Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма: На материале современного русского языка / К. С. Горбачевич. – Ленинград : Наука, 1978. – 240 с.
- 51.Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / К. Г. Городенська // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 285–313.
- 52.Городенська К. Г. Словотвірна варіантність і процеси унормування сучасної української термінології / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 3–6.

- 53.Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1981. – 198 с.
- 54.Гороховська Т. В. Особливості використання юридичних термінів у навчальному та науковому спілкуванні / Т. В. Гороховська // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя, 2010. – Вип.9 (62). – С. 65–69.
- 55.Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
- 56.Гриб Н. П. Австрійська конституція 1849 р.: особливості її прийняття, структура та основні положення / Н. П. Гриб // Часопис Київського університету права : український науково-теоретичний часопис / Київський ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2011. – № 4. – С. 81–86.
- 57.Гриб Н. Правове регулювання основних прав громадян за австрійською конституцією 1867 р. / Н. Гриб // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – Львів, 2011. – Вип.54. – С. 52–60.
- 58.Гримич М. Литовський Статут і звичаєве право (про співвідношення кодифікованого права і звичаєво-правової традиції) / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – К, 2001. – №10. – С. 4–9.
- 59.Гринёв С. В. Введение в терминоведение. / С. В. Гринёв. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
- 60.Гринёв С. В. Введение в терминографию / С. В. Гринёв. – М. : Высш. шк., 1996. – 161 с.
- 61.Гринева-Гринева С. В. Основы антропологической лингвистики (к лексическим основаниям эволюции мышления человека) : учеб. пособие / С. В. Гринева-Гринева, Э. А. Сорокина, Т. Г. Скопюк. – М. : Спутник, 2005. – 113 с.

62. Гриценко П. Ю. Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови / П. Ю. Гриценко, Л. О. Симоненко // Збірник наукових праць 1-ї наукової конференції «Українська наукова термінологія: стан та перспективи». – К. : Наук. думка, 2008. – С. 5–16.
63. Грушевський М. Дотеперішній розвій Наукового Товариства імени Шевченка / Михайло Грушевський // Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів : З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1900. – Ч. 1. – С. 3–19
64. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ірина Миколаївна Гумовська; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2000. – 19 с.
65. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
66. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Видавничий дім „KM Akademia”, 2000. – 218 с.
67. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР : [монографія] / Оксана Данилевська; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2009. – 176 с.
68. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / Валерия Петровна Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
69. Даниленко В. П. Современные проблемы русской терминологии / Валерия Петровна Даниленко. – М. : Наука, 1986. – 200 с.
70. Даниленко В. П. Терминообразование / В. П. Даниленко // Научно-техническая терминология (РЖ). – 1983. – № 2. – 198 с.
71. Даценко І. Дві пам'ятки української юридичної лексикографії – словник «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe» та «Німецько-русский словарь висловів

- правничих і адміністративних» К. Левицького [Електронний ресурс] / І. Даценко // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2009. – Вип. 18. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/43669>.
72. Дейнека В. М. Іншомовна основа термінології митної справи: способи термінотворення / В. М. Дейнека // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2006. – №11(95) – Т. 2. – С. 34–39.
73. Демків Р. Я. Конституційне право України : курс лекцій / Р. Я. Демків. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 332 с.
74. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис. ... канд. філолог. наук. : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Емма Тіберіївна Дерді ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.
75. Дідківська Л. П. Словотвір, синонімія, стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родіна ; відп. ред. Л.С. Паламарчук. – К. : Наукова думка, 1982. – 173 с.
76. Дністрянський С. Права руської мови у Львівському університеті / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1901. – Т. 3. – С. 1–38.
77. Договори і постанови (Конституція Пилипа Орлика) / за ред. О. Алфєрова. – К. : Вид-во: Темпора, 2010. – 150 с.
78. Домановська М. Є. Лавровський М. О. (1825–1899) про русько-Візантійські угоди X ст. / Марина Євгенівна Домановська // Сіверянський літопис : Всеукраїнський науковий журнал. – 2013. – № 2. – С. 101–111.
79. Домбчевський Р. За право мови / Роман Домбчевський // Ювілейний Альманах Союзу українських адвокатів. – Львів, 1934. – С. 170–255.
80. Дорошенко С. Особливості афіксації при термінотворенні (на прикладі термінології нафтогазової промисловості) / Світлана Дорошенко // Вісник

- Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2010. – № 675. – С. 10–14.
81. Дужа-Задорожна М. Структурно-семантичні особливості терміносистеми соціальної педагогіки (на основі німецької мови) / Мирослава Дужа-Задорожна, Петро Задорожний // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2010. – № 676. – С. 98–101.
82. Дячук Т. Авіаційна термінологія української мови: тематична класифікація та генетична характеристика / Т. Дячук // Українська наукова термінологія. – К. : Наукова думка, 2009. – № 2. – 289–296.
83. Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. – Львів : Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. – 230 с.
84. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису / А. П. Загнітко. – Горлівка : ТДППМ, 2004. – Ч. 1 – 228 с.
85. Загнітко А. Термінотворення і національно-мовна картина світу / А. Загнітко // Українська термінологія і сучасність : тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – К. : КНЕУ, 1996. – С. 23.
86. Задояна Л. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. Задояна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008 – № 620. – С. 246–249.
87. Зайцев Ю. Автентичність правового тексту та проблеми його термінологічно-мовного оформлення (на матеріалі проекту Цивільного кодексу України) / Юрій Зайцев // Українське право. – 1997. – № 3. – С. 99–109.
88. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Зарицький. – К. : Вид-во Політехніка; ТОВ Фірма „Періодика”, 2004. – 128 с.

- 89.Зубков М. Сучасна українська ділова мова : підручник для студентів вищ. навч. закладів / М. Г. Зубков. – Х. : Торсінг, 2003. – 447 с.
- 90.Іванова О. А. Роль фахових словників у формуванні культури мови правника / О. А. Іванова // Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи : тези доп. II Міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 9 листопада 2006 р.). – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 70–73.
- 91.Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Татьяна Леонидовна Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
- 92.Капанадзе Л. А. О понятиях „термин” и „терминология” / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М., 1965. – С. 75–85.
- 93.Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / Є. А. Карпіловська; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 1999. – 297 с.
- 94.Катачина О. Термінологія на позначення правопорушень у мові права / Олена Катачина // Вісник Львівського ун-ту. Серія «Філологічна». – Львів, 2009. – Вип. 48. – С. 293–299.
- 95.Кацавець Р. С. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України: правові, етичні, логічні та мовні проблеми: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кацавець Руслан Сергійович ; Акад. адвокатури України. – К., 2010. – 191 с.
- 96.Квитко И. С. Термин в научном документе / Ирина Самойловна Квитко. – Львов : Высш. шк., 1976. – 128 с.
- 97.Квитко И. С. Терминоведческие проблемы редактирования / И. С. Квитко, В. М. Лейчик, Г. Г. Кабанцев. – Львов : Высш. шк., 1986. – 152 с.
- 98.Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній українській літературній мові (на матеріалі англійських та німецьких запозичень : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Лариса Павлівна Кислюк ; Інститут української мови НАН України. – К., 2000. – 16 с.

99. Кияк Т. Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Т. Р. Кияк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 3–5.
100. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учеб. пособие / Тарас Романович Кияк – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.
101. Кияк Т. Р. Мовна політика. Світовий досвід, українські реалії / Т. Р. Кияк // Наукові записки Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». – Кіровоград, 2008. – Вип. 75 (2). – С. 199–204.
102. Кияк Т. Мовна політика і термінознавство / Тарас Кияк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2004. – № 503. – С. 8–11.
103. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 434 с.
104. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
105. Клочко М. Джерела походження та способи творення юридичних термінів України / М. Клочко // Вісник академії правових наук України. – 2009. – №4. – С. 223–231.
106. Ковалик І. І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І. І. Ковалик // Слововір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 5–57.
107. Ковалик І. І. Вчення про слововір. Вибрані праці / Іван Іванович Ковалик. – Івано-Франківськ–Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.

108. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київського університету, 1970. – 307 с.
109. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української літературної мови : підручник для філ. фак. ун-тів / Алла Петрівна Коваль. – К. : Вид-во при КДУ вид-го об'єднання «Вища школа», 1978. – 375 с.
110. Козак Л. В. Роль запозичень у становленні української технічної термінології [Електронний ресурс] / Л. В. Козак // Гуманізм та освіта : збірник матеріалів VIII МНПК. – Вінниця, 2010. – Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Kozak.php>
111. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Володимирівна Козак. – К., 2002. – 19 с.
112. Козловець І. Антонімічні відношення у фінансово-кредитній термінології / Ірина Козловець // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV – С. 123–125.
113. Колган О. Антонімія української гірничої термінології / Олена Колган // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 200–203.
114. Колган О. В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Колган. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
115. Коляденко О. О. Полісемія у терміносистемі когнітивної лінгвістики / Олена Олександрівна Коляденко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 213–217.
116. Комова М. В. Документознавча термінологія : навч. посібник для студентів спец. „Документознавство та інформаційна діяльність” / М. В. Комова; Нац. ун-т „Львів. політехніка”. – Львів, 2003. – 167 с.

117. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.
118. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/001_001
119. Копиленко О. Л. Лінгвістичні проблеми у законотворчому процесі / О. Л. Копиленко, Г. О. Мурашин // Право і лінгвістика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Ч. 2. – Сімферополь-Ялта, 2003. – С. 79–82.
120. Коцюба Н. Й. Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Коцюба Надія Йосипівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2004. – 16 с.
121. Кочан И. Н. Именное словообразование в системе украинской технической терминологии (на материале радиотехники) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / И. Н. Кочан. – Киев, 1987. – 20 с.
122. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 14–19.
123. Кочан І. Іншомовні слова: кальки чи національні відповідники? / І. Кочан // Українська наукова термінологія. Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу». – К. : Наук. думка, 2009. – № 2. – С. 9–26.
124. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : [монографія] / І. М. Кочан. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 519 с.

125. Кочан І. М. Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 62–66.
126. Кочан І. М. Українське термінознавство в іменах / І. М. Кочан. – Львів : Літопис, 2012. – 292 с.
127. Кочан І. Системність, динаміка, кодифікація слів з міжнародними кореневими компонентами в сучасній українській мові: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / І. М. Кочан; НАН України; Ін-т укр. мови. – К., 2006. – 39 с.
128. Кочан І. Українське термінознавство 1960–1990-х років / Ірина Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2012. – № 733. – С. 24–28.
129. Кочерга О. Д. Деякі міркування про шляхи та манівці розвитку української наукової термінології / О. Д. Кочерга // Сучасність. – 1994. – № 7/8. – С. 173–181.
130. Кочерга О. Д. Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова / О. Д. Кочерга, В. М. Кулик. – К. : Вид. Ін-ту теорет. фізики АН України, 1993. – 16 с.
131. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
132. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – [2 вид., випр. і доп.]. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
133. Кравченко Т. П. Формування терміносистеми економіки агропромислового комплексу : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Кравченко Тетяна Пилипівна ; Миколаївський держ. аграрний ун-т. – Миколаїв, 2006. – 215 с.

134. Краснопольська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській термінології менеджменту / Н. Краснопольська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 111–113.
135. Краснопольська Н. Запозичення в українській термінології менеджменту / Наталя Краснопольська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2010. – № 675. – С. 125–130.
136. Кресін О. В. «Пакти й конституції законів і вольностей Запорізького війська...» 1710 р. / О. В. Кресін // Український історичний журнал : науковий журнал. – 2005. – № 2. – С. 192–203.
137. Кресіна І. Пилип Орлик і його Конституція / І. Кресіна, О. Кресін. – К., 1997. – 159 с.
138. Кримець О. Метафора й метонімія як чинники творення й розвитку української технічної термінології / Оксана Кримець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2010. – № 675. – С. 23–27.
139. Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія / А. П. Критенко // Слов'янське мовознавство : зб. статей. – К. : Вид-во АНУРСР, 1962. – Вип. 4. – С. 198–211.
140. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений : семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
141. Куделько З. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин / Зоя Куделько // Проблеми української термінології : зб. наук. праць ; матер. 8-ї міжнар. конф. – Львів, 2004. – С. 106–108.
142. Кульчицький В. С. Генезис та еволюція української Конституції : навч. посібник / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко. – Львів : Вид. юрид. ф-ту Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2007. – 96 с.

143. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : [монографія] / Зоряна Куньч. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.
144. Кушинська Л. А. Про джерело права русько-візантійських угод X ст. / Л. А. Кушинська // Укр. іст. журн. – 1999. – № 6. – С. 89–94.
145. Кушнарьова О. В. Поняття і природа уніфікації нормативно-правової термінології / О. В. Кушнарьова // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 2 (10). – С. 58–61.
146. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
147. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина / Владимир Моисеевич Лейчик // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1986. – № 5. – С. 87–97.
148. Литвин О. Г. Словотвірні норми сучасної української технічної термінології / О. Г. Литвин // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008. – С. 49–51.
149. Лісогуб Л. І. Функціонування запозичених англійських термінів економічної терміносистеми у німецькій мові / Л. І. Лісогуб // Вісник Запорізького держ. ун-ту. – 2002. – № 1. – С. 77–81.
150. Локайчук, С. М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С. М. Локайчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол. : Г. Л. Аркушин та ін.]. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 1 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 71–76.
151. Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 146 с.
152. Лотте Д. С. Как работать над терминологией : основы и методы / Пособие составлено по трудам Д. С. Лотте и Комитета научно-технической терминологии АН СССР / [сост. и ред. : С. И. Коршунов и Г. Г. Самбунова ; отв. ред. В.С. Кулебакин]. – М. : Наука, 1968 – 76 с.

153. Лотте Д. С. Краткие формы научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1971. – 82 с.
154. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Наука, 1961. – 168 с.
155. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Анна Миколаївна Ляшук ; Київський нац. лінгвістичний ун-тет. – К., 2007. – 22 с.
156. Малевич Л. Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації / Л. Д. Малевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 35–38.
157. Манжос Я. Ю. Семантичні та функціональні особливості англійських юридичних термінів-назв злочинів проти людини : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Манжос Ярослава Юріївна ; Харківський нац. ун-тет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2011. – 22 с.
158. Мар'янюк Я. Основоскладання як спосіб термінотворення в українській термінології дизайну / Яніна Мар'янюк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2012. – № 733. – С. 208–211.
159. Мартиняк О. Лексичні синоніми на національній основі в українській науково-технічній термінології / Оксана Мартиняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2010. – № 676. – С. 31–36.
160. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / Оксана Мартиняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008 – № 620. – С. 100–103.

161. Марченко В. С. Основні способи термінотворення (на матеріалі будівельної термінології) / В. С. Марченко // Культура слова. – К. : Наук. думка, 1980. – Вип. 18. – С. 36–40.
162. Масенко Л. Т. Мова і суспільство : постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий Дім «КМ Академія», 2004. – 162 с.
163. Маслов Ю. С. Введение в языкознание : учеб. / Ю. С. Маслов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1987. – 272 с.
164. Матлина Г. А. К вопросу о гипонимической группе / Г. А. Матлина // Семантика языковых единиц. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1975. – С. 85–88.
165. Медведь О. Префіксація та суфіксація в сучасній українській граматичній терміносистемі / О. Медведь // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – Львів : Ліга-Прес, 2004. – С. 18–19.
166. Микитюк О. Р. Сучасна українська мова : самобутність, система, норма : навч. посіб. / Оксана Микитюк ; Нац. ун-т Львів. політехніка. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2010. – 440 с.
167. Михайлишин Б. Антонімо-синонімічні блоки в термінології / Б. Михайлишин // Українське мовознавство : міжвідом. наук. зб. – К. : Либідь, 1992. – Вип. 19. – С. 71–79.
168. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 49–57.
169. Михайлова Т. В. Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії / Т. В. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 295–299.
170. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. В. Михайлова ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 20 с.

171. Михайлова Т. Синонімічні відношення в українській науково-технічній термінології / Т. Михайлова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2004. – № 503. – С. 53–57.
172. Михайлова Т. Терміни-синоніми як об'єкт лексикографії / Тетяна Михайлова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2006. – № 559. – С. 86–90.
173. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер ; за заг. ред. С. Вакуленка. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 832 с.
174. Монастирська Р. І. Термінологія цивільного законодавства в системному і семасіологічному аспектах : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Римма Іванівна Монастирська ; Дніпропетровський нац. ун-тет ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2012. – 17 с.
175. Морозова Г. О. Формальна структура термінів акушерства та гінекології / Г. О. Морозова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия "Филология. Социальные коммуникации". – Симферополь, 2011. – Том 24 (63). – № 2. – Ч. 2. – С. 443–446.
176. Морфологічна будова сучасної української мови / М. А. Жовтобрюх, І. Р. Вихованець та ін. – К. : Наук. думка, 1975. – 208 с.
177. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб / П. П. Музиченко. – К. : Тов-во «Знання», КОО, 1999. – 662 с.
178. Нагребельний В. П. В авангарді української державно-правової науки (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України відзначив 60-річний ювілей) / В. П. Нагребельний // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 3–13.

179. Наконечна Г. В. Формування і розвиток української хімічної термінології : автореф. дис ... канд. філол. наук. / Г. В. Наконечна. – К., 1994. – 17 с.
180. Неженец Е. В. Типи неоднозначності юридичних термінів / Елеонора Володимирівна Неженец // Ономастика і апелятиви : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – Вип. 16. – 295 с.
181. Нелюба А. Явище економії в словотвірній номінації української мови : [монографія] / А. Нелюба – Харків, 2007. – 302 с.
182. Нікуліна Н. В. Становлення сучасної української термінологічної терміносистеми автомобілебудування та ремонту транспортних засобів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 / Неля Васиіївна Нікуліна. – Х., 2004. – 256 с.
183. Нікуліна Н. Становлення сучасної української термінологічної терміносистеми автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Нікуліна Неля Василівна. – Харків, 2005. – 22 с.
184. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке : семантический анализ противоположностей в лексике / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 290 с.
185. Новиков Л. А. Семантика русского языка : учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / Л. А. Новиков. – М. : Высш. шк., 1982. – 272 с.
186. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / Овчаренко В. М. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1968. – 71 с.
187. Овчаренко Н. І. Способи номінації словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Іванівна Овчаренко. – Дніпропетровськ, 1996. – 21 с.

188. Огієнко І. Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
189. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / Іван Огієнко. – Львів : Українська Академія Друкарства ; вид-во «Фенікс» при сприянні фонду «Відродження», 1995. – 46 с.
190. Олексієнко С. І. Про лексико-семантичний розвиток запозичень (на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV – XVI ст.) / С. І. Олексієнко // Мовознавство. – 1976. – № 3. – С. 59–65.
191. Онуфрієнко Г. С. Французькі запозичення в юридичній термінології східнослов'янських мов : парадигматичний і синтагматичний аспекти / Г. С. Онуфрієнко // Мовознавство. – 2002. – № 1 – С. 60–62.
192. Осипенко З. М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З. М. Осипенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 65–69.
193. Остапенко О. До історії слов'янської лексикографії : Juridisch-politische Terminologie für die slavischen sprachen Oesterreichs / О. Остапенко // Проблеми слов'янознавства. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – Вип. 53. – С. 264–270.
194. Павлова О. І. Терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки (до проблеми класифікації спеціальної лексики) / О. І. Павлова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 49–54.
195. „Пакти й Конституції законів та вольностей війська Запорозького” (політико-культурний аналіз) // „Істину встановлює суд історії”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Наукові студії. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – Т. 2. – С. 348–363.

196. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія : питання історії, теорії та практики / Л. С. Паламарчук ; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1978. – 203 с.
197. Паночко М. Зародження української юридичної термінології в західній Україні в середині XIX століття / М. Паночко // Вісник Львівського нац. ун-ту. Серія «Філологія». – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 473–477.
198. Паночко М. М. Розвиток української юридичної термінології в Західній Україні (1772–1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Михайло Михайлович Паночко ; ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2013. – 20 с.
199. Панченко С. Термінологія в її історичному розвитку / Світлана Панченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2000. – № 402. – С. 82–84.
200. Панько Т. І. Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Львів : Вища шк., 1979. – 148 с.
201. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка / Т. І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 192 с.
202. Панько Т. І. Номенклатура / Т. І. Панько // Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко – співгол., М. П. Заблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 682.
203. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
204. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2006. – 607 с.
205. Перебийніс В. І. Статистичні методи / Валентина Ісидорівна Перебийніс // Українська мова : енциклопедія / ред. кол.:

- В. М. Русанівський, О. О. Тараненко – співгол., М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 596–597.
206. Перша конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 р. / Пер. з латин. та приміт. М. С. Трофимука ; передм. та загальна наукова редакція О. Прицака ; післяслово О. П. Трофимук та М. С. Трофимука. – К. : Веселка, 1994. – 77 с.
207. Петровський В. В. Історія України. Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, О. О. Радченко, В. С. Семененко. – Харків : ВД «Школа», 2007. – 592 с.
208. Петченко Т. В. Структурные виды терминов стекольного производства / Т. В. Петченко // Лексика и словообразование русского языка : сб. науч. тр. – Рязань, 1982. – С. 76–80.
209. Пілецький В. І. Деякі лінгвістичні проблеми українського термінознавства / В. І. Пілецький // Український правопис і наукова термінологія : проблеми норми та сучасність : [матеріали засідань Мовознавчої комісії і Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1996-1997 років]. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Філологічна секція. – Том 9. – С. 115–119.
210. Плотников Б. А. Основы семасиологии : учеб. пособие для филол. фак. вузов / Б. А. Плотников. – М. : Выш. шк., 1984. – 223 с.
211. Плотников Б.А. Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений / Б. А. Плотников ; [под ред. А. Е. Супруна]. – Минск : Выш. школа, 1979. – 136 с.
212. Покровська О. А. Українська термінологія ринкових відносин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. А. Покровська. – Х., 1996. – 24 с.

213. Полюга Л. М. Ієрархія значень і укладання термінологічних словників / Л. М. Полюга // Теорія та прагматика термінологічної лексики : тези доповідей Республ. наук.-метод. конф. – К. : УМК ВО, 1991. – С. 79–80.
214. Полюга Л. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності / Левко Полюга // Вісник Львівського ун-ту. Серія «Журналістика». – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – Вип. 23. – С. 144–152.
215. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потєбня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
216. Прадід О. Ю. Словотвірні та граматичні особливості назв розділів і статей Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Прадід Ольга Юріївна ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.
217. Прадід Ю. Ф. Мовне питання в українських Конституціях ХХ ст. / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 17–22.
218. Прадід, Ю. Ф. У царині лінгвістики і права : [наукові праці] / Ю. Ф. Прадід. – Сімферополь : Ельїньо, 2006. – 256 с.
219. Пріцак О. Гетьман Пилип Орлик поміж Сходом і Заходом Європи / Пріцак О. // Україна ХVІІ ст. між Заходом та Сходом Європи. – К., 1996. – С. 232–248.
220. Продан Ю. П. Термінографія в Україні початку ХХІ століття: проблеми, перспективи й тенденції розвитку / Ю. П. Продан // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія «Історична та філологічна». – 2013. – Вип. 10. – С. 128–135.
221. Процик І. Р. Українська фізична термінологія другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. Р. Процик ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 223 с.
222. Радецька В. Я. Мова науки криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика,

- судова експертиза» / Валентина Яківна Радецька ; Нац. акад. внутр. справ Укр. – К., 2002. – 18 с.
223. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології : дис. ... канд. філол. наук за спец. 10.02.01 «Українська мова». – Харків, 2000. – 203 с.
224. Ракшанова Г. Ф. Система дериваційних засобів сучасної науково-технічної термінології (когнітивно-номінативний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ракшанова Ганна Федорівна. – К., 2004. – 194 с.
225. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / Александр Александрович Реформатский // Современные проблемы терминологии в науке и технике : сб. статей / ред. Кулебакин. – М. : Наука, 1969. – С. 163–199.
226. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54.
227. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Л. В. Рогач. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. – 20 с.
228. Родніна Л. О. Суфіксальний словотвір іменників / Л. О. Родніна // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 57–118.
229. Романова Н. П. Язык науки как результат и источник познания / Н. П. Романова // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения. – Новосибирск, 1984. – С. 42–56.
230. Романова О. Осново- та словоскладання як спосіб творення номінацій в українській швацькій термінології / О. Романова // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Черкаси, 2011. – Вип 213. – С. 32–37.

231. Руколянська Н. В. Іменникові терміни на позначення ключових понять кримінального права: словотвірний аспект / Н. В. Руколянська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2006 – № 559. – С. 233–236.
232. Руколянська Н. В. Лексика текстів кримінально-процесуального права в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Руколянська Наталія Василівна ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ., 2013. – 20 с.
233. Руколянська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Н. Руколянська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 118–120.
234. Рум'янцев В. О. Конституція УНР 1918 року – важливий крок у розвитку конституційного законодавства України / В. О. Рум'янцев, Д. В. Лученко // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х. : Право, 2006. – Вип. 11. – С. 165–174.
235. Русанівський В. М. Префіксальний словотвір / В. М. Русанівський // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 228–284.
236. Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики // Історія української мови : лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 660–715.
237. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський ; відп. ред. О. С. Мельничук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
238. Рустемов О. Д. Проблема формування тематичних груп правничої термінології кримськотатарської мови / О. Д. Рустемов // Культура народів Причорномор'я. – 2006. – № 92. – С. 49–56.

239. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / М. В. Савчин ; відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. – К. : Правова єдність, 2009. – 1008 с.
240. Самойлович Л. В. Розвиток юридичної термінології у II пол. XIX – XX ст. (загальний огляд) / Л. В. Самойлович, О. Ю. Прадід // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених. – Сімф. : Б. В., 2004. – №5. – С. 208–214.
241. Сапожник І. В. Номінативно-когнітивні та семантико-дискурсивні характеристики термінів комерційного права в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ірина Володимирівна Сапожник ; Чернівецький нац. ун-тет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.
242. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Інституту української наукової мови. – К., 1930. – Вип. 2. – С. 15–22.
243. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
244. Селіванова О. О. Складне слово : мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова ; Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси : [б.в.], 1996. – 297 с.
245. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 4. – Ч. 2 – С. 16–32.
246. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов : на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів / С. В. Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 256 с.
247. Сербенская А. А. Развитие украинской юридической терминологии после Великой Октябрьской социалистической революции : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” /

- Олександра Антонівна Сербенська ; Львівський державний університет ім. І. Франка. – Львів, 1965. – 16 с.
248. Сербенська О. Взаємодія української літературної мови і діалектів у галузі юридичної лексики / О. Сербенська // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези доп. і повід. – К., 1972. – С. 33–35.
249. Сергєєв Г. А. Англомовні запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Анатоліївна Сергєєва ; Харківський нац. ун-тет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 16 с.
250. Сергєєва Г. А. Системний підхід до вивчення запозичень на рівні лексико-семантичної парадигматики (до проблеми термінологічної синонімії) / Г. А. Сергєєва // Вісник Харків. ун-ту. Серія «Філологія» / [ред. кол.: Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. – 2000. – № 491. – С. 260–263.
251. Сергєєва Г. Інтернаціоналізація права і проблеми унормування української правничої мови / Г. Сергєєва // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2004. – № 503. – С. 192–196.
252. Симоненко Л. О. Актуальні проблеми сучасного термінознавства / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 9–15.
253. Симоненко Л. О. Інститут української наукової мови (до 85-ї річчя від дня заснування) / Л. О. Симоненко // Українська мова : науково-теоретичний журнал. – К. : Інститут української мови НАН України, 2006. – № 4. – С. 8–17.
254. Симоненко Л. О. Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.

255. Симоненко Л. О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, М. П. Годована. – К. : Наук. думка, 1993. – 237 с.
256. Симоненко Л. О. Термін / Людмила Олександрівна Симоненко // Українська мова : енциклопедія / ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко – співгол., М. П. Заблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 683.
257. Симоненко Л. О. Термінологія / Людмила Олександрівна Симоненко // Українська мова : Енциклопедія / ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко – співгол., М. П. Заблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 683–684.
258. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан і перспективи розвитку / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.
259. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології : [монографія] / Л. О. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1991. – 152 с.
260. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) : [монографія] / Е. Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
261. Скороходько Е. Ф. Точність терміна – реальність чи міф? / Е. Ф. Скороходько // Українська мова. – 2008. – №1. – С. 69–78.
262. Снетова Г. П. Русская историческая терминология: учебное пособие / Г. П. Снетова ; Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР, Калининский государственный университет. – Калинин: Изд-во КГУ, 1984. – 86 с.
263. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI–XVII вв. / Ф. П. Сороколетов. – Ленинград: Наука, 1970. – 381 с.

264. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр ; [ред. : Ш. Балли и А. Сеше ; пер. с. фр. А. Сухотина]. – Екатеринбург : Изд-во Уральск. ун-та, 1999. – 432 с.
265. Стадник М. Абревіація в термінопросторі засобів масової інформації / М. Стадник, Н. Стадник // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 93–95.
266. Стасевський С. Б. Семантико-граматична структура української технічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Стасевський Станіслав Борисович. – К., 1973. – 184 с.
267. Статус української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Статус_української_мови.
268. Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Стецюк Богдан Романович ; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 192 с.
269. Ступин Л. П. Онтологические и гносеологические аспекты научной терминологии / Л. П. Ступин, К. Ю. Диброва // Словообразовательная номинация в терминосистемах и норме. – Владивосток : ДВО АН ССР, 1987. – С. 188–196.
270. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К. : Знання, 1995. – 475 с.
271. Суперанская А. В. Общая терминология. Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Ин-т этнологии и антропологии, 1993. – 288 с.
272. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева; отв. ред. Т. Л. Канделаки. – Изд. 6-е. – М. : ЛИБРОКОМ, 2012. – 248 с.
273. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура / А. В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Ленинград : Наука, 1976. – С. 73–83.

274. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2000. – 430 с.
275. Тараненко О. Нормативні тенденції в сучасній українській мові і явище варіантності / О. Тараненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 25–37.
276. Тараненко О. О. Антоніми / Олександр Онисимович Тараненко // Українська мова: енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 27–29.
277. Тараненко О. О. Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі / О. О. Тараненко // Українська термінологія і сучасність : матеріали II Всеукр. наук. конф. – К., 1997. – С. 3–9.
278. Теплова М. В. Гипонимия как ключевое парадигматическое отношение при изучении составных терминов экологии / М. В. Теплова // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Наука і освіта 2003». – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – Т. 13 : Філологія. – С. 66–67.
279. Терешкун О. Ф. Відродження українського національно-державницького духу в Галичині у другій половині XIX ст. / О. Ф. Терешкун, Ю. В. Гальченко // Мультиверсум : Філософський альманах : [зб. наук. пр.] / Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2008. – Вип. 69. – С. 147–157.
280. Термінологічна лексика в системі професійного мовлення : методичні вказівки та завдання для самостійної роботи студентів з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» / укл. : Г. Л. Вознюк С. З. Булик-Верхола, М. В. Гнатюк та ін. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 92 с.

281. Тименко Л. О. Лексико-тематичні групи української юридичної термінології поч. ХХ ст. / Л. О. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 98–101.
282. Тименко Л. О. Наукова термінологія в національному корпусі української мови / Л. О. Тименко // Лексикографічний бюлетень. – К., 2006. – Вип. 13 – С. 52–54.
283. Токарська А. Культура ділового мовлення юристів : стан і проблеми / А. Токарська // Право України. – 1999. – № 11. – С. 58–60.
284. Токарська А. С. Культура фахового мовлення правника : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. С. Токарська, І. М. Кочан. – Львів : Світ, 2003. – 312 с.
285. Токарська А. С. Українська мова фахового спрямування для юристів : підручник для студентів вищих навчальних закладів / А. С. Токарська, І. М. Кочан. – К. : Знання, 2008. – 413 с.
286. Трач Н. С. Українська правнича термінологія у ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Надія Степанівна Трач ; Чернів. Нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – К., 2009. – 20 с.
287. Трихліб К. О. Юридична термінологія звичаєвого права (на матеріалах "Руської Правди") / К. О. Трихліб // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд. та місц. самоврядування. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 285–298.
288. Туркевич О. В. Еволюція термінолексики методики викладання української мови як іноземної : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Туркевич. – Львів, 2012. – 19 с.
289. Туркевич О. Запозичення як результат термінологічної номінації (на матеріалі термінолексики методики викладання української мови як іноземної) / Оксана Туркевич // Вісник Харківського національного

- університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». – Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – Вип. 61 (№ 936). – С. 74–77.
290. Туркевич О. Терміносистема методики викладання української мови як іноземної : аналіз синонімних відношень / Оксана Туркевич // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. пр. – Львів, 2012. – Вип. 7. – С. 143–147.
291. Туровська Л. В. До проблеми періодизації розвитку української військової термінології / Л. В. Туровська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 83–90.
292. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька ; за ред. Л. Масенко. – 2-ге вид., доп. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 399 с.
293. Усенко І. Невід'ємний елемент правової реформи: Проблеми становлення української правничої термінології / І. Усенко, Ю. Зайцев // Вісник НАН України. – 1996. – №5-6. – С. 36-42.
294. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 240 с.
295. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 288 с.
296. Фаріон І. «Конституція Пилипа Орлика 1710 року» крізь призму її базових когнітивних термінів / Ірина Фаріон // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2011. – № 709. – С. 125–131.
297. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследования в чест. на акад. Ст. Младенов. – София: Издание на българската академия науките, 1957. – С. 523–538.

298. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Ф. П. Филин; Институт русского языка АН СССР. – М. : Наука, 1982. – 336 с.
299. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
300. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. члена-кор. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. 2. – 726 с.
301. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії : [монографія] / Н. А. Цимбал; Ін-т укр. мови НАН України; Уманський держ. пед. ун-т. ім. П. Тичини. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – 135 с.
302. Цісар Н. Метафора у медичній терміносистемі / Наталія Цісар // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська Політехніка», 2005. – № 538. – С. 63–67.
303. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери: структура, функціонування, формування : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Віталіївна Чорна ; НАН України. Ін-т української мови. – К., 2009. – 20 с.
304. Чорна, О. В. Тематична класифікація українських податкових термінів / О. В. Чорна // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки» / М-во освіти і науки України, Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2010. – Кн. 2. – С. 78–82.
305. Чулінда Л. І. Українська правнича термінологія : навч. посібник / Л. І. Чулінда ; Академія адвокатури України. – К. : Магістр ХХІ сторіччя, 2005. – 112 с.
306. Шаблій О. А. Теоретичні засади і методика німецько-українського юридичного перекладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра

- філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Олена Анатоліївна Шаблій ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 38 с.
307. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус / Ю. Шевельов // Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія. – Харків, 1998. – Т. III. – 431 с.
308. Шевченко М. Структурне моделювання сучасної терміносистеми українського речового права / М. Шевченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2004. – № 503. – С. 121–125.
309. Шевченко М. Явище синонімії в терміносистемі нового цивільного законодавства України / М. Шевченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2006. – № 559. – С. 227–232.
310. Шевчук В. П. Історія української державності : курс лекцій : навч. посібник для студ. вузів / В. П. Шевчук, М. Г. Тараненко. – К. : Либідь, 1999. – 480 с.
311. Шелов С. Д. Номенклатера и терминология / С. Д. Шелов // Русское языкознание. – К. : Вышш. шк., 1980. – С. 24–31.
312. Шелов С. Д. Определение терминов и понятийная структура терминологии / С. Д. Шелов. – Санкт-Петербург : Изд-во Петерб. гос. Ун-та, 1998. – 236 с.
313. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы (к проблеме классификации специальной лексики) / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1984. – № 5. – С. 76–87.
314. Шелов С. Д. Термины, терминологичность и значение / С. Д. Шелов // Науч.-техн. терминология. – 1991. – Вып. 1. – С. 27–32.

315. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / С. Д. Шелов. – Санкт-Петербург : Филологический ф-т СпбГУ, 2003. – 280 с.
316. Шелов, С. Д. Терминологические поля и понятийная организация терминологии / С. Д. Шелов // Структурная и прикладная лингвистика. – 2008. – Вып. 7. – С. 211–232.
317. Шеремета Н. Історичні процеси творення правничої термінології в синхронному та діахронному аспектах / Наталія Шеремета // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2012. – С. 122–127.
318. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
319. Шпильківська О. В. Українська термінологія фінансового права : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Валеріївна Шпильківська ; Нац. педагогічний ун-тет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 24 с.
320. Язык закона / С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина [и др.] ; [ред. А. С. Пиголкина]. – М. : Юридическая литература, 1990. – 189 с.
321. Ярош Д. В. Конституція Української Народної Республіки 1918 року про органи державної влади та управління України : історичний досвід і сучасність / Д. В. Ярош // Університетські наукові записки : Часопис Хмельниць. ун-ту. – 2005. – №1–2. – С. 49–56.
322. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові: [монографія] / Н. О. Яценко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – 180 с.
323. Budin G. Teoria i praktyka terminologii / G. Budin, H. Felber. – Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1994. – 332 s.

324. Cabré M. T. Terminology : theory, methods, and applications / M. Teresa Cabré ; edited by Juan C. Sager ; translated by Janet Ann DeCesaris, John Benjamins publishing company. – Amsterdam–Philadelphia, 1999. – 262 p.
325. Choduń A. Słownictwo tekstów aktów prawnych w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny / Agnieszka Choduń. – Warszawa : Wydawnictwo Trio, 2007. – 173 s.
326. Cruse D. Lexical Semantics / D. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 1986. – 330 p.
327. Felber H. Terminology Manual / H. Felber. – Paris : Unesco, Infoterm, 1984. – 426 p.
328. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / D. Geeraerts. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 328 p.
329. Grucza F. Teoretyczne podstawy terminologii / F. Grucza. – Wrocław : Ossolineum, 1991. – 157 s.
330. Hałas B. Terminologia języka prawnego / B. Hałas. – Zielona Góra : Wydawnictwo WSP, 1995. – 120 s.
331. Karpiński Ł., Zarys leksykografii terminologicznej / Ł. Karpiński. – Warszawa, 2008. – 85 s.
332. Kierzkowska D. Tłumaczenie prawnicze / Danuta Kierzkowska. – Warszawa: Wydawnictwo TEPIS, 2002. – 200 s.
333. Leicik V. Modern Trends in the Internationalization of Terms / V. Leicik // International Conference on Terminology Science and Terminology Planning. – Vienna: TermNet, 1994. – P. 97–104.
334. Liziova M. T. Performatywni wypowiedzi prawne w aspekcie lingistyki tekstu / Maria Teresa Liziova // Prawo i język / red. Anna Mróz, Adam Niewiadomski, Monika Pawelec. – Warszawa : Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego, 2009. – S. 19–36.
335. Lukszyn J. Teoretyczne podstawy terminologii / Jerzy Lukszyn, Wanda Zmarzer ; Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii

- Wschodniosłowiańskich. Uniwersytet Warszawski. – Warszawa : Katedra Języków Specjalistycznych UW, 2001. – 189 s.
336. Lyons J. Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato / J. Lyons. – Oxford : Blackwell, 1963. – 237 p.
337. Malinowski A. Polski język prawny. Wybrane zagadnienia / A. Malinowski. – Warszawa, 2006. – 156 s.
338. Niewiadomski A. Współczesny język prawny i prawniczy / A. Niewiadomski, A. Mróz, M. Pawelec. – Warszawa, 2007. – 203 s.
339. Nowicki W. Podstawy terminologii / W. Nowicki. – Wrocław : Ossolineum, 1986. – 155 s.
340. Picht H. Terminology : An Introduction / Heribert Pitch, Jennifer Draskau. – Guildford : The University of Surrey, 1985. – 265 p.
341. Pieńkos J. Podstawy juryslingwistyki: język w prawie – prawo w języku / J. Pieńkos. – Warszawa : Wydawnictwo. Muza, 1999. – 228 s.
342. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] / Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1921. – № 44. – Т. 1. – Режим доступу: [http://pl.wikisource.org/wiki/Konstytucja_marcowa_\(1921\)](http://pl.wikisource.org/wiki/Konstytucja_marcowa_(1921)).
343. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych [Електронний ресурс] / Dziennik ustaw. – 1924. – Nr. 73. – poz. 724. – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19240730724>.
344. Znamierowski Cz. Podstawowe pojęcia teorii prawa / Czesław Znamierowski. – Poznań : Fiszer i Majewski, 1924 – 156 s.

II. Лексикографічні та енциклопедичні джерела

345. Адміністративне право : словник основних термінів / Л. В. Тереняк ; Міністерство аграрної політики та продовольства України, Харківський

- національний аграрний університет імені В. В. Докучаєва. – Харків : ХНАУ, 2012. – 66 с.
346. Адміністративне право України : законодавчі визначення : словник-довідник / [уклад. Р.А. Калюжний, С.В. Петков] ; Інститут права ім. Володимира Сташиса Класичного приватного університету. – Запоріжжя : [КПУ], 2009. – 218 с.
347. Англо-український юридичний словник : близько 75000 термінів / уряд. С. М. Андріанов, О. С. Берсон, О. С. Нікіфоров ; за ред. Л. І. Шевченко. – К. : Арій, 2010. – 548 с.
348. Ванько Є. Кишеньковий російсько-український правничий словник. Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців / Уклад. Є. Ванько – К.: Типогр. газети «Послѣднія новости», 1918. – 32 с.
349. Великий енциклопедичний юридичний словник : А-Я / за ред. Ю. С. Шемшученка ; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім В.М. Корецького. – К. : Юридична думка, 2012. – 1017 с.
350. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
351. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
352. Дмитриченко І. В. Термінологічний словник міжнародного права : [навчальний посібник] / Ігор Володимирович Дмитриченко ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова. – Миколаїв : НУК, 2009. – 45 с.
353. Драюк В. М. Російсько-український словник юридичних термінів / В. М. Драюк, С. Ю. Журавльов. – К. : Юрінформ, 1993. – 240 с.

354. Екологічне право : словник термінів : (українською, російською, англійською мовами) / за заг. ред. Г. І. Балюк, О. А. Купрієвич; Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Юридичний факультет. – Чернівці : А. В. Кондратьєва, 2013. – 331 с.
355. Енциклопедія Українознавства в 11 тт. / за ред. В. Кубійовича ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 1 : перевидання в Україні. – Львів, 1993. – 400 с.
356. Енциклопедія Українознавства в 11 тт. / за ред. В. Кубійовича ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 4 : перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1200–1600.
357. Енциклопедія Українознавства в 11 тт. / за ред. В. Кубійовича ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 6 : перевидання в Україні. – Львів, 1996. – С. 2000–2400.
358. Енциклопедія Українознавства в 11 тт. / за ред. В. Кубійовича ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 9 : перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 3200–3600.
359. Енциклопедія Українознавства в 11 тт. / за ред. В. Кубійовича ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Т. 10 : перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 3600–4016.
360. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 3 : Кора – М / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. – 1989. – 552 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
361. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983 – Т. 5 : Р – Т / укл.: Р. В. Болдирєв та ін. – 2006. – 704 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm

362. Етимологічний словник української мови : у 7 т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А – Г / укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
363. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 2 : Д – Копці / укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
364. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983 – Т. 4: Н – П / укл.: Р. В. Болдирев та ін. ; ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко. – 2003. – 656 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
365. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983 – Т. 6 : У – Я / укл.: Г. П. Півторак та ін. – 2012. – 568 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm
366. Короткий російсько-український тлумачний словник юридичних термінів / упоряд. О. М. Турчак ; наук. ред. Н. В. Бочарова; Дніпропетровський університет економіки та права. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2009. – 142 с.
367. Кримінальне право України в поняттях і термінах : словник-довідник для ВНЗ / Т. А. Литвиненко. – Харків : Форт, 2013. – 108 с.
368. Латинсько-український та українсько-латинський юридичний словник / І. С. Макар ; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. – 119 с.

369. Левицький К. Німецько-український правничий словар / Кость Левицький. – Відень : Австр. держ. друкарня у Відні, 1920. – 494 с.
370. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
371. Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів : у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 1. : А – К. – 926 с.
372. Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів : у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 2. : К – П. – 926 с.
373. Новий тлумачний словник української мови: 200 000 слів : у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – Т. 3. : П – Я. – 862 с.
374. Правознавство : фундаментальні поняття та положення, словник термінів / Л. М. Пилипчатіна ; [відповідальний редактор О.В. Соколова]. – Харків : Весна : В. Л. Співак, 2013. – 223 с. : табл., схеми.
375. Російсько-український словник правничої мови / Гол. ред.: А. Ю. Кримський. – 2-е доп.вид. за ред. К. Церкевича, В. Павловського. – Нью-Йорк : Українське науково-дослідне Товариство укр. термінології, 1984. – 228 с.
376. Російсько-український словник правничої мови / ред. В. І. Войткевич-Павлович ; голов. ред. А. Ю. Кримський. – К. : [б. в.], 1926. – 328 с.
377. Російсько-український термінологічний словник з історії держави і права / І. І. Шостенко, О. І. Шостенко ; Міжрегіональна академія управління персоналом МАУП. – К. : Вид-во МАУП, 2003. – 64 с.
378. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології : труднощі терміновживання / уклад. : С. Воробйова, Ю. Зайцев, Н. Соломашенко ; за заг. ред. Ю. Зайцева. – К. : Українська правнича фундація, 1994. – 556 с.

379. Русско-украинский словарь юридической терминологии / Сост. Б. М. Бабий, В. А. Винник, Н. К. Михайловский и др. – К. : Наукова думка, 1985. – 406 с.
380. Словник базової термінології кримінального права : загальна та особлива частини : навчальний посібник / Оксана Василівна Узунова, Лілія Ігорівна Шеховцова ; Державний вищий навчальний заклад "Запорізький національний університет" Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2012. – 325 с.
381. Словник законодавчих і нормативних термінів / уклад. М. І. Іншин, І. М. Шопіна, Г. О. Якимов. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 486 с.
382. Словник законодавчих термінів / за ред. Н. Стрілець. – К. : Основа, 2000. – 608 с.
383. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : УРЕ, 1985. – 966 с.
384. Словник іншомовних слів / укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
385. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / укл.: Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
386. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України : за станом на 1 травня 1999 року / відп. ред. В. Ф. Сіренко, С. Р. Станик. – К. : Оріяни, 1999. – 502 с.
387. Словник термінів, що вживаються в законах України : (станом на 1 жовтня 2009 року) / [уклад. : В.Д. Андрієнко ; О.М. Кремльова, В.П. Суботенко] ; Міністерство юстиції України, Центр правової реформи і законопроектних робіт. – К. : Фенікс, 2009. – 986 с.
388. Словник цивільного права / В. І. Борисова, С. Н. Приступа, В. С. Козадаєв. – Харків : Фактор, 2012. – 167 с.

389. Словник юридичних термінів (російсько-український) / уклад. : Ф. Андерш, В. Винник, А. Красницька та ін. – К. : “Юрінком”, редакція “Бюлетня законодавства та юридичної практики України”, 1994. – 322 с.
390. Словник-довідник юридичних термінів / Т. А. Литвиненко, В. І. Плахтеева. – Харків : Форт, 2010. – 194 с.
391. Сучасний словник цивільно-правових термінів : включає терміни, введені оновленим цивільним законодавством України / укладач Ірина Валентинівна Венедіктова. – Харків : Страйд, 2005. – 215 с.
392. Сучасний українсько-англійський юридичний словник / І. І. Борисенко, В. В. Саєнко, Н. М. Конончук, Т. І. Конончук ; наук. ред. В. Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
393. Термінологічний словник-довідник з цивільного законодавства / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Юрид. ф-т, Каф. цив. та госп. права ; [упоряд. : М. В. Гаєвець, І. В. Горіславська, Ю. С. Канарик та ін. ; за заг. ред. Світличного О. П.]. – К. : Компринт, 2013. – 601 с.
394. Тлумачний словник найсучасніших юридичних термінів / О. О. Беліков. – Харків : Прапор, 2011. – 319 с.
395. Тлумачний словник-мінімум з юридичної термінології / за загальною редакцією О. В. Пушкіної, О. Б. Тарнопольського. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет ім. А. Нобеля, 2013. – 95 с.
396. Трудове право України : словник-довідник термінів і понять / [укладачі : І. М. Якушев, О. В. Старчук; за загальною редакцією І. М. Якушева] ; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк : В. М. Захарчук, 2013. – 275 с.
397. Українська мова: Енциклопедія / ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко – співгол., М. П. Заблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2004. – 824с.
398. Українсько-англійський юридичний словник : понад 65 тисяч українських термінів, слів і словосполучень юридичної підмоги та понад

- 160 тисяч англійських перекладних відповідників / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 967 с.
399. Цивільне право України у поняттях і термінах : словник-довідник для ВНЗ / В. І. Плахтеєва. – Харків : Форт, 2013. – 209 с.
400. Юридична енциклопедія : в 6 т. [Електронний ресурс] / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана ; редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 1–6. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/legal>.
401. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка, – К. : Феміна, 1996. – 696 с.
402. Юридичні терміни : тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.; за ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.

III. Джерела ілюстративного матеріалу

403. Бисага Ю. М. Мала юридична енциклопедія з конституційного права : словник-довідник / Ю. М. Бисага, М. М. Палінчак, Д. М. Белов ; Ужгородський нац. ун-т, юрид. фак., кафедра констит. права та порівняльного правознавства. – Ужгород : Ліра, 2003. – 146 с.
404. Гладун З. С. Словник термінів конституційного права // Основи конституційного права України : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів усіх форм навчання / З. С. Гладун, М. Г. Федчишин. – 2-е вид., доп. – Тернопіль : Астон, 2001. – 436 с.
405. Кравченко В. В. Мала енциклопедія конституційного права // Конституційне право України : навчальний посібник. – Вид. 6-е, випр. та доп. – К. : Атіка, 2008. – 592 с.

406. Лисенков С. Л. Короткий термінологічний словник // Основи конституційного процесуального права : навчальний посібник / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2007. – 270 с.
407. Наливайко Л. Р. Глумачний термінологічний словник з конституційного права / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва ; Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – 302 с.
408. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навчальний посібник / В. Е. Теліпко. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 567 с.
409. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. / П. П. Шляхтун – К. : Либідь, 2005. – 568 с.